

Вељко Ђурић Мишина

**МЕМОРАНДУМИ
СВЕТОГ АРХИЈЕРЕЈСКОГ СИНОДА
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ 1941–1942. ГОДИНЕ
ВОЈНО-УПРАВНИМ КОМАНДАНТИМА СРБИЈЕ**

Издавачи

Музеј жртва геноцида
Београд, Трг Николе Пашића 11/III
телефон : +381 11 3398883
e-mail: office@muzejgenocida.rs

Одбор за Јасеновац Светог Архијерејског Сабора
Српске Православне Цркве

Библиотека
Документа
Књига 1

За издаваче

др Вељко Ђурић Мишина
Епископ пакрачко-славонски Господин Јован

Редактура

Петар Б. Поповић

Лектура и коректура

Драгана Јовановић

Графичка обрада и штампа

Графопринт, Горњи Милановац

Тираж

250

Вељко Ђурић Мишина

**М Е М О Р А Н Д У М И
СВЕТОГ АРХИЈЕРЕЈСКОГ СИНОДА
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ 1941–1942. ГОДИНЕ
ВОЈНО-УПРАВНИМ КОМАНДАНТИМА СРБИЈЕ**

Београд, 2020.

МОЛБЕ И ВАПАЈИ

Услед великих страдања српског народа, јерархија Српска православна црква је током историје у више наврата била приморана да тражи помоћ и заштиту на различитим странама

Осмовековна историја самосталне (аутокефалне) Српске православне цркве може се поделити на неколико временско-територијалних делова, односно целина:

а. први део обухвата период постојања самосталне српске државе (у рангу краљевине, царевине или деспотовине) – од добијања самосталности (аутокефалности) и посвећења (хиротоније) архимандрита Саве Немањића за архиепископа 1219. до пада српске државе под турску османску власт 1459. године, односно до последњег патријарха у том периоду, Арсенија (1457–1463);

б. други део обухвата време владавине турске османске царевине и то од обнове Српске патријаршије 1557. године (патријарх Макарије Соколовић) до њеног укидања 1766. године (патријарх Калиник II);

в. трећи део се односи на време Карловачке митрополије устројене на територији аустријског царства после Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем 1690. године и добијања царских привилегија за српски народ. Пећки патријарх Калиник I дао је 1710. године аутономију Карловачкој митрополији. На црквено-народном сабору 1848. године митрополит Јосиф Рајачић изабран је за патријарха (што је потврдио и аустријски цар). Последњи карловачки патријарх био је Лукијан Богдановић (насилно усмрћен 1913. године у близини Беча);

г. четврти део се односи на доба постојања кнежевине и краљевине Србију. Наиме, после два устанка 1804. и 1815. године у Београдском пашалуку и добијања статуса зависне кнежевине, кнез Милош Теодоровић Обреновић испословао је од цариградског патријарха Константија I аутономни статус Митрополије београдске (први митрополит био је Мелентије Павловић). Након стицања независности Србије (и Црне Горе) на Берлинском конгресу 1878. године, цариградски патријарх Јоаким III 1879. године потписао је томос којим је Митрополија београдска добила самосталност (аутокефалност). Последњи митрополит био је Димитрије Павловић (потоњи први патријарх обновљење Српске патријаршије);

д. пети део се односи на постојање јужнословенске државе од

уједињења помесних црквених организација и обнове Патријаршије 1920. године (под чијим окриљем се нашла велика већина српског народа, осим мањег дела ван те државе), до растурања поменуте заједнице у ратовима 1990–1995. године. Распад Југославије довео је до тога да је у Србији „остао“ мањи број епархија него у дијаспори, али то већ није првенствена тема овог текста.

Историја Српске православне цркве, разумљиво, богата је успонима и падовима, уздицањем и страдањем. Познато је да су њени највиши великодостојници у одређеним периодима молили световне господаре за помоћ у различитим формама.

У немањихкој Србији најчешће је тражена помоћ за подизање храмова; од Велике сеобе Срба патријарх Арсеније III Чарнојевић и његови наследници су више пута писали молбе аустријским царевима, најпре да би заштитили своје сународнике у турској царевини, а потом и да би могли слободно да уживају дате им царске привилегије које су укључивале и слободу у црквеном организовању.

На територијама где су владали Млечићи, православни Срби молили су представнике власти првенствено да их заштите од насилног покрштавања, то јест покатоличавања.

Страдање српског народа на територији под турском османском царевином представљало је непосредан повод игуману Сави Дечанцу да се обрати члановима државних делегација на Берлинском мировном конгресу 1878. године и затражи помоћ и заштиту.

Године немачко-аустроугарско-бугарске окупације Краљевине Србије (1915–1918) такође су биле обележене великим страдањима српског народа што је навело поједине архијереје и свештенослужитеље (пре свих епископа Варнаву Росића, јеромонахе Николаја Велимировића и Јосифа Цвијовића) да се тим поводом обрате савезницима Краљевине Србије молећи помоћ и заштиту...

Имајући у виду све те историјске чињенице, постаје јасније зашто су после сазнања о великим трагедијама што су задесиле српски народ на територијама Краљевине Југославије (најпре војнички поражене у Априлском рату 1941. године и потом распарчане), српски архијереји сматрали да им последњу инстанцу за тражење помоћи представљају немачке окупационе власти.

У публицистици и историографији из времена постојања Југославије меморандуми Српске православне цркве, упућивани на разли-

чите адресе у циљу да српски народ колико-толико буде заштићен, нису нарочито анализирани и тумачени између осталог зато што судбина Цркве владајућим структурама и политичком режиму углавном није била „интересантна“ и потискивана је, најблаже речено, у други план. Тек, годину-две пред распад Југославије у неколико текстова у хрватској публицистици ти меморандуми су споменути, али су тумачени као вид отворене колаборације. Те оцене и данас провејавају у Загребу, понекад под окриљем Римокатоличке цркве, то јест у њеним гласилима.

Оцењујући да су поменути меморандуми, у датим тренуцима, били једино могући чин вапаја за заустављање великог страдања или макар ублажавање тортуре над српским народом, после уводне студије која објашњава контекст и друге историјске околности, објављујемо их у оригиналној форми.

Уводне напомене

О страдању српског народа и Српске православне цркве у периоду од априла 1941. до априла 1942. године у готово свим крајевима Краљевине Југославије, раскомадане после краткотрајног Априлског рата, објављено је на десетине радова различитих квантитета и квалитета, али свега неколико аутора тих радова су историчари по образовању. Мало је, међутим, радова заснованих на архивској грађи насталој у оквиру Српске патријаршије. Ни сам, пре око 25 година, приликом рада на докторској дисертацији „Српска православна црква 1941–1945. године“, нисам добио на увид превише релевантне грађе. Ипак, мој докторат објављен 1997. под насловом *Голгота Српске православне цркве 1941–1945. године* још увек у основи није превазиђен. Додуше, објављено је неколико кратких радова што су одређене тврдње и закључке из мог докторског рада појашњавали и обогаћивали новим чињеницама и самим тим допуњавали дотадашња сазнања.¹

Основа овог текста јесте заправо сублимација теза из мог доктората, проширена са чињеницама из поменутих новијих радова.

Архивску грађу прегледао сам у ондашњем Архиву Војноисторијског института (данас Војни архив), Архиву Југославије, Архиву Србије, Архиву Светог архијерејског синода, Историјском архиву Београда, Архиву Хрватске (данас Хрватски државни архив). До писања овог текста нисам обављао додатна истраживања јер сам у том тренутку сматрао да је то било довољно.

Коришћена литература припада разним провенијенцијама, највећи део је на српско-хрватском језику, а неколико наслова и на енглеском.

¹ Такав је, примера ради, следећи рад: Александар Стојановић, Растко Ломпар, „Оснивање Хрватске православне цркве у контексту немачке политике и ратних интереса у окупираној Југославији“, *Српска политичка мисао*, 3, Београд 2017, 35–53.

1.1. Краљевина Југославија уочи и после Априлског рата 1941. године

Прва јужнословенска држава Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, односно Југославија била је, готово од самог проглашења 1. децембра 1918. године, оптерећена бројним унутрашњим проблемима, првенствено тзв. хрватским питањем које је, на неки начин, решено федерализацијом Југославије 26. августа 1939, тј. стварањем Бановине Хрватске. У нову административну јединицу ушле су дотадашње бановине Савска и Приморска, делови Врбаске и Дунавске, односно територије које су само у Аустро-Угарској биле у истој државној заједници. Мада је апсолутна већина хрватског народа подржавала политику Хрватске сељачке странке, предвођене Владимиром – Владком Мачеком, похрваћеним Словенцем, мањина је, уз неприметну подршку нижег свештенства Римокатоличке цркве, нарочито припадника фрањевачког реда, подржавала планове „Ustaše Hrvatske revolucionarne organizacije“, коју је формирао и водио Анте Павелић, правник по образовању и извесно време народни посланик у Скупштини Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а касније поглавник. Усташки циљ била је независна и велика Хрватска.²

Напад Немачке на Пољску 1. септембра 1939. године био је повод Великој Британији да објави рат Немачкој; потом су то учиниле још неке државе па је започео Други светски рат. Како се рат ширио по европским државама и довео до тога да су на готово свим границама Југославије биле непријатељске силе, кнез Павле Карађорђевић, први намесник уместо малолетног краља Петра II, покушао је да обезбеди помоћ код Велике Британије, некадашњег савезника из Првог светског рата, али безуспешно, док је Француска у међувремену била поражена од Немачке. Свестан свих неповољних околности по државу, кнез намесник Павле, Крунски савет и Краљевска влада сматрали су да је прихватање понуде немачког вође Адолфа Хитлера о приступању Југославије државама Тројног пакта мање зло. Приступање је потписано 25. марта 1941. у Бечу. Тај чин довео је у ноћи од 26. на 27. март до војног пуча, смене дотадашње владе Драгише Цветковића и формирања нове под председништвом генерала Душана Симовића, до смене кнеза намесника и про-

² Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb 2006; Bogdan Krizman, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1986 (у даљем тексту: Б. Кризман, Павелић и...).

глашења краља Петра II Карађорђевића пунолетним. Мада је нова влада обзнанила да остаје при чланству у Тројном пакту, истога дана Адолф Хитлер, немачки вођа, наредио је бруталан напад на Краљевину Југославију.

У објави напада Хитлер је оптужио Србе као главне кривце за рат. У том контексту начелник немачке Врховне команде генерал Вилхелм Кајтел је 28. марта у „Смерницама за пропаганду против Југославије“, својеврсној директиви о растурању Југославије, нагласио да је српска влада, не осврћући се на далекосежне уступке и значајне гаранције, кренула у рат против Немачке.³

Рат је започео у ноћи од 5. на 6. април нападом на границу у Тердапу, настављен бомбардовањем Београда и других градова и атацима са свих страна. Услед бројних разлога Југославија је врло брзо војнички поражена и 17. априла је потписала војну капитулацију.⁴ У међувремену је започело њено растурање, окончано на Бечкој конференцији 21–22. априла.⁵

Уништењем југословенске државе створени су услови да Италија, Мађарска и Бугарска, као савезници Немачког рајха, добију знатне награде у територијалном смислу.

Немци су анектирали делове Словеније; Мађари Бачку, Барању, Међумурје и Прекомурје; Италијани јужни део Словеније са Љубљаном, а Бугари Јужну Србију (Маћедонију), источни део Старе Србије (Косово и Метохија) и Источну Србију.

Италијани су окупирали део Далмације, Црну Гору, Санџак, западни део Старе Србије (Косово и Метохија) и западни део Јужне Србије (Маћедонија).

Створена је истовремено Независна Држава Хрватска састављена од Хрватске, Славоније, Лике, Баније, Кордуна, дела Далмације, Срема, Босне и Херцеговине.

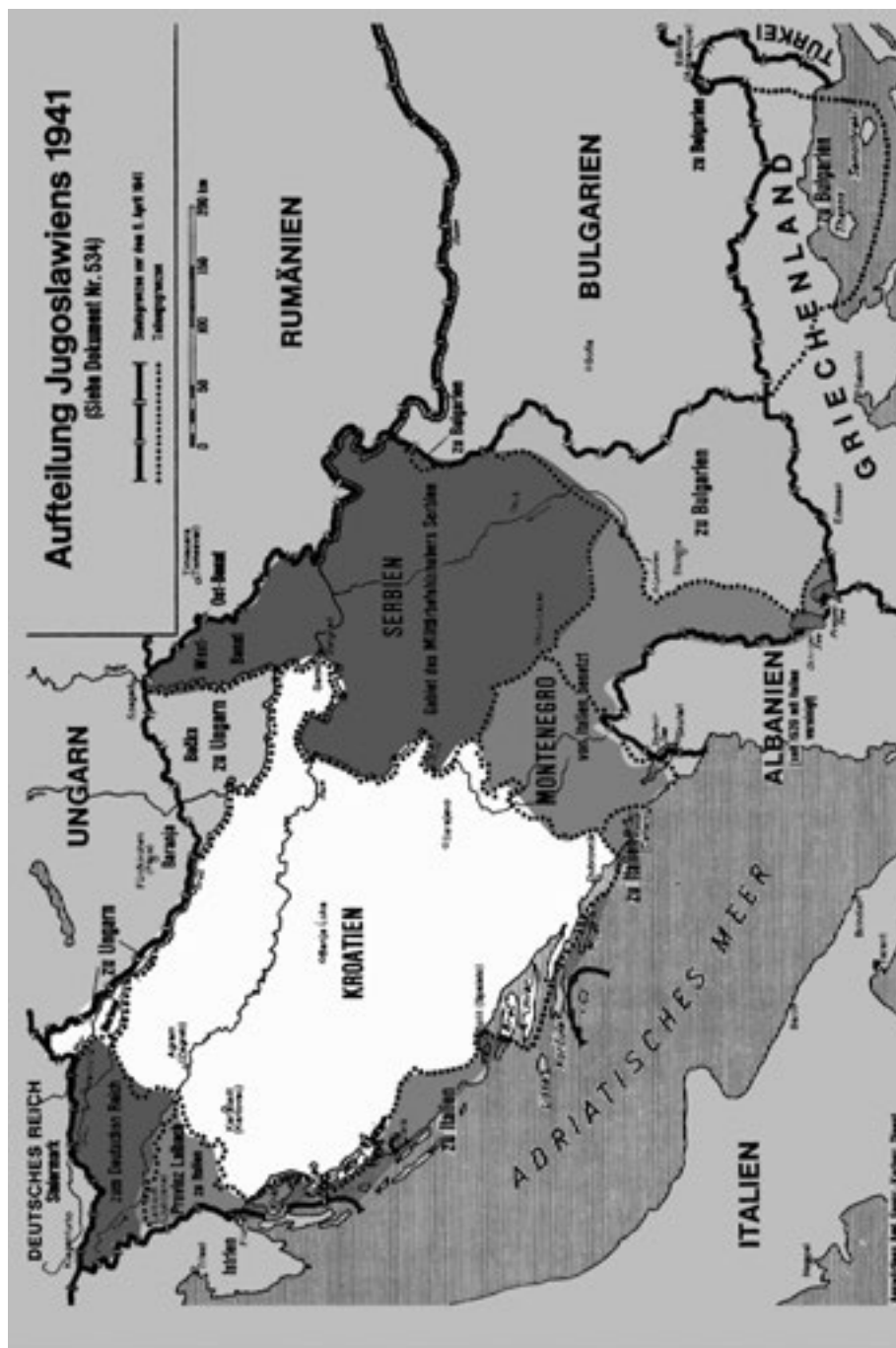
Банат је добио специфичан статус, првенствено због чињенице да је на тој територији живео већи број Немаца, као и због економских и политичких разлога.

Остатак је чинила Војноокупациона територија Србије.

³ *3 Aprilski rat 1941*, Beograd 1987, 346–351 (у даљем тексту: *Априлски рат 1941...*).

⁴ *4 Aprilski rat 1941*, 797.

⁵ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, XII/1, Beograd 1973, 36–40 (у даљем тексту: *Зборник...*).

Подела Краљевине Југославије после Априлског рата 1941. године

1.2. Независна Држава Хрватска

Балканско полуострво представљало је примамљив простор за Немачку али и за Италију, што је понекад доводило до укрштања њихових интереса. Заједничка им је била намера да пониште Версајски мировни уговор и његове потоње резултате. Први озбиљнији сукоби настали су када је на територијама Југославије, државе која у том тренутку ратује, у Загребу 10. априла проглашена хрватска држава уз издашну помоћ немачких официра, без Италијана. А Италија и њен челник Бенито Мусолини годинама су помагали усташки покрет Анте Павелића, како би уз њега, као савезници, стигли на другу страну Јадрана. Ти неспоразуми Немачке и Италије убрзо су, међутим, превладани; те државе поделиле су Независну Државу Хрватску у две геополитичке зоне раздвојене прецизном демаркационом линијом, што им је давало за право да свака у својој зони стационира своје војне формације.

Независну Државу Хрватску формално је званично прогласио усташки војсковођа Славко Кватерник 10. априла 1941. године⁶, али организатори и реализатори тог чина били су, у ствари, Немци. Један од најважнијих у тој работи био је пуковник Едмунд Везенмајер, лични изасланик Јоакима фон Рибентропа, тадашњег министра иностраних послова Немачког рајха.⁷

Проглашење хрватске државе надбискуп загребачки Алојзије Степинац доживео је као велику прекретницу у животу хрватског народа, пошто је држао да се Југославија распарчала на делове, и да је Хрватска тиме постала независна држава.⁸ Два дана после проглашења нове творевине, надбискуп Степинац је благословио војсковођу Кватерника, да би 14. априла поздравио и поглавника Анту Павелића и усташе који су у Загреб стигли из Италије.⁹

6 „Božija providnost i volja našega saveznika, te mukotrpne stoljetne borbe hrvatskog naroda., odredili su da danas pred dan uskrsnuća sina božjega uskrsne i naša domovina, Hrvatska država.“ – *Hrvatski narod*, Zagreb, 10. 4. 1941.

7 *Немачка обавештајна служба*, V, Београд 1958, 14–15, 90 (у даљем тексту: *Немачка обавештајна...*).

8 Alojzije Stepinac, *Dnevnik*, 10. 4. 1941.

9 Са Антом Павелићем из Италије је стигло 195 усташа. Тај број код извесних аутора стално се помињао када су се хтели оправдати усташки злочине. У исте сврхе коришћени су и неодређени подаци о „два-три камиона усташа“. Том игром речи хтело се заправо доказати да толико људи није могло побити много Срба – Б. Кризман, *Павелић и...*, 403.

Хрватска влада предвођена поглавником Павелићем положила је заклетву 16. априла пред римокатоличким свештеником Вилимом Цецељом, муфтијом загребачким Исметом ефендијом Муфтићем и евангелистичким бискупским викаром Мајклом Бекером. Заклињали су се на књижици *Ustaška naačela*, док је текст „присега“, истовремено, читао усташки доглавник Миле Будак.¹⁰

Немачка и Италија признале су, дакле, Хрватску, да би потом то учиниле и друге државе чланице Тројног пакта. Ватикан је у Загреб послао свога представника, Ђузепеа Рамира Марконеа, чије звање је гласило „апостолски делегат у Независној Држави Хрватској“. То, међутим, није значило да је ватиканска држава и званично признала новопроглашену хрватску творевину. Ипак, није неважно да је папа Марконеа на функцију свог представника у Независној Држави Хрватској именовано на дан Светог Анте падованског, у част имендана поглавника Павелића. Истовремено, Независна Држава Хрватска именовала је свога посланика у Ватикану.

Немачки Трећи рајх имао је у Загребу двојицу својих посланика: у име Вермахта генерала Едмунда Глејз фон Хорстенау¹¹, и пуковника Зигфрида Кашеа¹², нацистичког првоборца са звањем „изванредни посланик и опуномоћени министар Великог Рајха у Независној Држави Хрватској“.

Стварање Хрватске, према забелешкама надбискупа Степинца, представљало је, као што је већ напоменуто, прекретницу у историји хрватског народа. Он је дан проглашења те државе, 10. април 1941, сматрао остварењем давно сањаног и жељеног идеала. Стога је крајем априла, као један од највиших званичника Римокатоличке цркве, подређеном свештенству саветовао да се спремно одазове на узвишени рад у вези са чувањем и унапређењем државе, молећи и позивајући их да свим силама настоје и раде на томе да Хрватска буде Божија земља.¹³ Како је римокатоличка црквена организација била прецизно хијерархијски устројена, што је једноставније речено подразумењвало да у њој влада строга и завидна дисциплина, јасно је шта је следило после надбискуповог захтева. То је значило да нижерангирани римокатолички свештеници могу

¹⁰ *Hrvatski narod*, Zagreb, 17. 4. 1941.

¹¹ Edmund Glez fon Horstenau, *Između Hitlera i Pavelića*, Beograd 2007.

¹² Nada Kisić Kolanović, „Siegfried Kasche: njemački pogled na Hrvatsku 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, Zagreb 2011, 773–800.

¹³ Војни архив, фонд НДХ (у даљем тексту: ВА, НДХ), 310а-3/4; Исто, 310а-27/4.

слободно да пропагирају „неке друге“ активности као што је то, примера ради, чинио Мато Могуш, жупник из Удбине у Лици: „До сада смо за католичку вјеру радили молитвеником и крстом, а сад је дошло вријеме да радимо пушком и револвером.“¹⁴

После утврђивања граница са Немачким рајхом, Италијом и Мађарском, Независна Држава Хрватска имала је површину од око 100.000 км². Процене броја становника нове државе биле су различите – немачке од 6.275.000 (од тога око 3.300.000 Хрвата) и хрватске од 6.996.729 становника (од којих око 4,817.100 Хрвата). И процене о броју Срба на тој територији су варирале: немачке од 1.925.000, хрватске од 1.848.700 Срба.¹⁵ Српска патријаршија наводила је број од 2.403.998 православних Срба.¹⁶

1.3. Војноокупациона територија Србија

Територија између Независне Државе Хрватске, Мађарске, Румуније, Бугарске и Италије (и Албаније) представљала је немачко војноокупационо подручје Србија. Таква Србија била је унутар граница ужих од оних пре Балканских ратова 1912–1913. године и са Банатом. Заузимала је, према немачким подацима, око 51.000 км² и бројала је око 3.810.000 становника. Према подацима владе Милана Недића, у Србији је тада живело 3.773.000 становника: 3.367.000 Срба, 23.000 Хрвата, 51.000 осталих Словена, 102.000 Мађара, 146.000 Немаца, 66.000 Румуна и 18.000 припадника других нација.¹⁷

Мада је Банат најпре био додељен Мађарској, Адолф Хитлер је, да избегне сукобе између Мађарске и Румуније, одредио да та територија остане под немачком окупацијом и да на том подручју буде успостављена војна управа.¹⁸ Банат је 21. априла тако делом припао новостворе-

¹⁴ *Novi list*, Zagreb, 24. 7. 1941.

¹⁵ *Hrvatski narod*, 19. 5. 1941; Нешто другачије хрватске процене видети у: Fikreta Jelić Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb 1977, 106 (у даљем тексту: Ф. Јелић Бутић, *Усташе и...*).

¹⁶ *Гласник Српске православне цркве*, 4, Београд 1946, 53. Међутим, у меморандуму Синода од 15. јануара 1942, предатом генералу Хајнриху Данкелману, наведено је да је толико Срба било регистровано у попису 1931. године – ВА, Недићева архива (у даљем тексту: Нђа), 1-2/3.

¹⁷ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd 1992, 111 (у даљем тексту: Б. Петрановић, *Србија...*).

¹⁸ Шандор Вег, „Систем немачке окупационе власти у Банату 1941–1944“,

ној војноокупационој територији Србије, са седиштем у Београду.

Војноокупационом управом руководио је „војноуправни командант Србије“ (Militarverwaltungsbehlshaber Serbien или краће Militarbefehlshaber Serbien). Команда сувоземних снага из Берлина 20. априла 1941. поставила је Хелмута Ферстера на ту функцију.¹⁹ После њега, 4. јуна, именован је Вилхелм Шредер. Како је Шредер 18. јула страдао у авионској несрећи код Београда, 28. јула је именован нови заповедник, генерал Хајнрих Данкелман.²⁰ Наместо Данкелмана је, потом средином октобра, постављен генерал Франц Беме, а њега је од 6. децембра 1941. наследио Паул Бадер.²¹ (Последњи заповедник био је генерал Ханс Густав Фелбер, и то од 4. септембра до 20. октобра 1944. године.)

О унутрашњополитичким околностима окупиране Србије старао се Феликс Бенцлер, опуномоћеник Министарства иностраних послова из Берлина. Иако је припадао штабу војноуправног команданта Србије, Бенцлер је био директно одговоран министру Јоакиму фон Рибентропу.

Командант Србије био је директно потчињен Берлину све док 9. јуна Хитлер ту команду није подредио генералу Вилхелму Листу, команданту снага „Југоисток“. Овај је, такође, у свом делокругу имао све војне и цивилне послове Србије.

Ради лакшег организовања послова постојала су два штаба, Командни и Управни. Командни штаб, којим је до децембра 1941. руководио пуковник Графенхорст (вероватно је то Otto Gravenhorst, касније командант 26. Панцир дивизије), а потом пуковник Рудолф Киблер, задужен да решава све послове војног карактера, али не и војне операције јер је то било у домену команде „Југоисток“. Управни штаб, којим је руководио генерал Харолд Турнер, решавао је све послове у вези са цивилним становништвом окупиране Србије, оне који су били изван домена Командног штаба. Истовремено, Управни штаб представљао је и саветодавно тело команданта Србије.

Пошто је Србија представљала веома важно подручје због својих привредних, економских и других потенцијала, влада Немачког рајха је априла 1941. основала Генерално пуномоћство за привреду. За руково-

Зборник за друштвене науке Матице српске, 35, Нови Сад 1963, 63–104.

19 ВА, Немачка архива (у даљем тексту: На), 50-1/5.

20 Перица М. Вишњић, „Немачки окупациони систем у Србији 1941. године“, *Историјски гласник*, 3–4, Београд 1956, 86 (у даљем тексту: П. М. Вишњић, *н. д.*).

21 Muharem Kreso, *Нјемачка окупациона управа у Београду 1941–1944*, Београд 1979; Вељко Ђ. Ђурић, „Ко су били војноуправни команданти Србије 1941–1944“, *Гласник Војноисторијског института*, бр. 3, Београд 1996, стр. 159–168.

диоца те институције именован је Франц Нојхаузен, предратни конзул у Београду. Он је био директно одговоран маршалу Херману Герингу.²²

Служба јавне сигурности на подручју Србије посебно је организована а деловала је двоструко: цивилно, посредством органа Главне управе безбедности Рајха, и војно, преко војнообавештајне службе Вермахта. Тако су органи разних немачких служби имали под својом тоталном контролом целокупан живот у Србији.

Немачка управа у Србији успостављала се у три етапе. У првој је заведена војноокупациона управа, временски краткотрајна али прилично значајна за Немце. За две недеље директне војне управе Немци су настојали да створе такве услове рада који ће им омогућити да све околности држе под својим непосредним надзором.

У другој етапи (започета 1. маја) створен је Савет комесара, предвођен Миланом Аћимовићем. Мада је тај комесаријат у суштини имао цивилни карактер, био је подређен немачкој врховној и контролној власти војноуправног команданта. Савет комесара је безусловно и по сваку цену желео, чак и по цену служења окупатору, да обезбеди повољније животне услове српском народу у новом европском поретку, као и да прошири националну интеграцију Срба на просторима бивше државе. У том контексту, примера ради, Савет комесара је у писаном меморандуму тражио од Немаца заштиту за српски народ у Независној Држави Хрватској.²³

У трећој етапи успостављена је и функционисала цивилна влада Србије под председништвом Милана Недића. Њега је на ту функцију 29. августа именован војноуправни командант генерал Хајнрих Данкелман. Немцима је Недић одговарао и као доказани војни старешина, јер им је била потребна ауторитарнија особа од Аћимовића. Приликом разговора са немачким генералима, Недићу је предочено да ће у случају одбијања њиховог предлога Србија бити подељена између Бугара, Албанаца и Хрвата, што је значило да ће у земљу, ради смиривања народа, довести и користити бугарске, мађарске и хрватске војне јединице које би учествовале у немилосрдној одмазди над српским становништвом.²⁴

Пре прихватања понуђене дужности, Недић је од генерала Турнера и Данкелмана захтевао аутономију за Србију, што је подразумевало стварање националних оружаних снага, утврђивање конкретних обаве-

22 П. М. Вишњић, *н. д.*, 86.

23 Аћимовићев меморандум из јуна 1941. године упућен немачком војноуправном команданту садржавао је и обједињавање српских земаља и становништва под немачким окриљем – Б. Петрановић, *Србија...*, 138.

24 Веродостојност тих претњи потврдио је и Харолд Турнер на саслушању 2. августа 1946. године – ВА, На, 27-2/5.

за према окупаторској управи, као и заштиту српског народа у другим областима бивше Југославије.²⁵ Немци су делимично прихватили такве захтеве, углавном оне мање битне.

²⁵ Интегрални текст писма Милана Недића (у форми услова за прихватање понуђене функције председника владе) од 27. августа немачким властима видети у: Венцеслав Глишић, „Услови под којима је Недић пристао да формира српску владу под окупацијом“, *Историјски гласник*, 1–2, Београд 1993, 143–145.

2.1. Судбина српског народа у Независној Држави Хрватској

Харанга против српског народа започела је најпре у штампаним медијима.²⁶ Оно што се спремало српском народу било је решавање тзв. српског питања или „хрватска расна револуција“. Та кованица значила је уништење, сеобу и прекрштавање Срба.

За српски народ уследила су времена нестајања; тада су законима, наредбама и прописима проглашавани за народ другог реда. Почело је 24. априла 1941. године када је поглавник Анте Павелић писаном наредбом наложио да у државној администрацији руководиоци православне вере морају да препусте своја радна места римокатолицима, односно муслиманима.²⁷

Све оно што је обично било у вези и поистовећивало се са православљем и српством забрањивано је низом закона. Такве мере у пракси биле су оличене у осуди на нестајање. Поменути закони и законске одредбе проглашавани су свакодневно. Прва забрана односила се на ћирилично писмо.²⁸

У Немачкој су Јевреји морали носити траке око руке са натписом „Јевреји“ односно „J“. У Независној Држави Хрватској Срби су, слично, морали носити траку на којој је писало „Srbin“ а нешто касније „P“ што је значило „pravoslavac“.²⁹ Међутим, то обележје није се односило на Румуне, Украјинце и Русе. Они су ослобођени те обавезе. Уопште, дискриминаторски закони против Срба нису важили за остале.³⁰

Забрањена је потом употреба имена „српска православна вера“ и наређено да се користи појам „грчко-истоčna вjера“, а нешто касније, у складу са законима о новом хрватском правопису, „grčko-iztočna“.³¹ Српски изрази до тада коришћени у свакодневној комуникацији и језику такође су били забрањени.³² Исто се односило и на празнике које је

26 „U NDH nema srpskog naroda, nema takozvane srpsko-pravoslavne crkve... U Hrvatskoj ne može biti Srba niti pravoslavlja, a Hrvati će se pobrinuti, da se to čim prije ispuní.“ – *Hrvatski narod*, 30. 7. 1941.

27 ВА, НДХ, 1-1/1.

28 *Narodne novine*, Zagreb, 25. 4. 1941.

29 ВА, НДХ, 313-35/1.

30 ВА, НДХ, 143-47/4; Исто, 189-9/2; Исто, 201-12/22; Исто, 203-14/1.

31 *Narodne novine*, 19. 7. 1941; *Hrvatski narod*, 21. 7. 1941.

32 Усташки стожерник за Крајину Виктор Гутић доставио је 16. маја 1941. свим

обележавао и светковао српски народ; прво је забрањена прослава Видовдана. Забрањене су и српске конфесионалне народне школе и забавишта. Школски фондови који су до тада носили имена српских владара и других значајнијих историјских личности морали су променити називе и прихватити чисто хрватске. После школских фондова, на ред дошла је и имовина српских установа у Сремским Карловцима (то јест Хрватским). Забрањено је било и коришћење јулијанског календара.³³ Широм Независне Државе Хрватске постојала су бројна насеља што су у свом имену носила српске одреднице или нешто што је асоцирало на српско име. Хрватске власти биле су ревносне и у променама тих имена и то је трајало за све време постојања хрватске марионетске творевине.³⁴

Министарство унутрашњих послова Независне Државе Хрватске обавестило је 14. маја локалне и подручне усташке власти да ни у ком случају не третирају једнако Србе и Црногорце, објаснивши да се Црногорци нису огрешили о интересе њихове државе.³⁵ Државно равнатељство за понову 9. августа 1941. наредило је да се обавезно хапсе они Црногорци који се изјашњавају као Срби и да буду такви интернирани у исељеничке логоре.³⁶

Попис православних Срба започет је 23. јула 1941. наредбом Равнатељства усташког редарства Независне Државе Хрватске.³⁷ У том распису подређени су инструисани да пописом не обухватају Србе прекрштене претходно у протеклих неколико месеци, као и да не треба да пописују Црногорце, Русе, Украјинце и Румуне православне вере.

Усташки гласоговорници пропагирани су став да су Срби искоришћавали Хрвате за све време постојања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије, па су стога сматрали и тврдили да је освета по логици „на љуту рану, љута трава“ једина правда. Уз синтагму „љута рана“, усташе су измишљале злочине над хрватским народом у периоду 1918–1941. наводећи да Хрвати у својој „славној али

локалним институцијама власти следеће наређење: „Naređujem da se u svim službenim dopisima izbace srpski – srbijanski izrazi, i da se upotrebljavaju čisti hrvatski izrazi.“ – ВА, НДХ, 318-35/1.

33 Законске одредбе објављиване су у службеном гласилу *Narodne novine*.

34 Промене имена места објављиване су у службеном гласилу *Narodne novine*.

35 ВА, НДХ, 143-47/4; 175-10/4-3; Исто, 171-4/10; Исто, 179-6/6; Исто, 189-2/9; Исто, 201-4/22; Исто, 201-12/22; Исто, 203-2/34; ; Исто, 203-14/1; Исто, 203-34/2; Исто, 237-56/2.

36 ВА, НДХ, 201-4/22; Исто, 203-34/2.

37 ВА, НДХ, 156-1/1; Исто, 176-13/2; Исто, 179-2/13; Исто, 195-1/20; Исто, 203-19/2. Повратни извештаји – ВА, НДХ, 174-8/11; Исто, 202-1/14.

крвавој повијести“ нису поднели толико жртава као последње 22 године.³⁸

Усташки главари с тим у вези истицали су да Независна Држава Хрватска мора да реши српски проблем. Тешко је у том смислу навести шта су све против Срба изговорили усташки челници на разним скуповима. (Посао истраживача ипак је олакшан чињеницом да је о готово сваком таквом збору објављен текст у загребачкој штампи.)

Више хрватских званичника, проусташки настројених, оправдало је уништења Срба. На првом месту су у том циљу истицали порекло српског народа у тим крајевима и његов однос према хрватском народу. О пореклу српског народа у Хрватској говорено је на јавним скуповима, као и у државним институцијама, на пример у Хрватској академији. Тако је, примера ради, Филип Лукас објашњавао да Србе треба поделити на две групе, западну и источну; западну су, наводио је, чинили они Срби који „ne rade za slobodu i kulturu zemlje i naroda међу којим живе, osim rietkih појединца.“³⁹

Уништавање српског народа оправдавали су истовремено и римокатолички свештеници, на себи својствен начин. Они су сматрали да морају и тиме да се баве пошто је усташки покрет тражио и налазио присталице и међу припадницима римокатоличког клера.⁴⁰ Један од најрадикалнијих међу католичким свештенством био је жупник из Добоја др Драгутин Камбер.⁴¹

Српско обележје било је лако било препознати пошто је у теклом периоду било одвајано од хрватскога у сваком погледу: Крунослав Крстић и Петар Губерина говорили су о разликама између српског и хрватског језика; Рудолф Бићанић оглашавао се са тезом о економској пљачки Хрватске; свештеник Крунослав Драгановић са причом о насилној појави православља међу римокатолицима; Младен Лорковић је приповедао о хиљадугодишњем хрватству.

Копирајући немачку политику, хрватске власти формирале су бројне сабирне и концентрационе логоре. Почело је са комплексом логора и стратишта код Госпића ка и по Велебиту у Лици! Када су Италијани принудили Хрвате да затворе Јадовно, они су формирали други, у немач-

38 *Hrvatski narod*, 11. 4. 1941. Тврдње да су Хрвати у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца касније Југославији били под великим терором српских власти могу се пронаћи у: Vatroslav Murvar, *Na izvorima srpskih neistina*, Zagreb 1941 (интернет верзија, 1999).

39 Ф. Јелић Бутић, *Усташе...*, 139.

40 *Hrvatska smotra*, 7-10/1943.

41 ВА, НДХ, 85-38/15.

кој окупационој зони, у Јасеновцу. То највеће стратиште Срба у Другом светском рату, комплекс концентрационих логора Јасеновац, било је место где је, по творцима, могао стати неограничен број заточеника.⁴² Љубо Милош, један од команданата злогласног логора Јасенова, отворено је говорио да су таква стратишта прављена за затирање српства.⁴³

Затирање Срба спровођено је широм Независне Државе Хрватске бесомучним убијањем, да би потом следило пљачкање српске имовине у градовима и варошима.

Када су се Срби почели супротстављати хрватским злочинима, Еуген Кватерник је обзнанио наредбу у којој је сурово забрањено да ће за сваку главу Хрвата, подразумевајући под тим именом и муслимане, бити стрељано 50 најугледнијих православних Срба.⁴⁴

Свирепо чишћење Независне Државе Хрватске од српског народа изненадило је својом бруталношћу метода и изванредан број немачких официра.⁴⁵ Због бестијалног односа усташа према Србима поједини Немци су протествовали вербалним нотама код хрватских власти. Хрвати су све то, међутим, покушали да заташкају.⁴⁶ Ваља напоменути да је и поред Хитлерова разумевања за усташке злочине, било и немачких официра који су на разне начине на терену покушавали да помогну Србима.⁴⁷ Ни италијански посленици нису остајали неми у времену злочина над Србима.⁴⁸ И они су протествовали у Загребу што је био разлог да се Павелић на њих жалио као на лоше савезнике!⁴⁹

По доласку првих српских избеглица с подручја Независне Државе Хрватске у Србију дознавало се постепено каквој је тортури изложен српски народ у тој нацистичкој творевини. Но, о томе се није смело писати у новинама, штавише, морало се ћутати. Комесарска управа Србије добијала је с друге стране податке од људи којима се могло веровати. Милан Аћимовић и Савет комесара одмах су реаговали затраживши помоћ код немачког војног заповедника Србије генерала Лудвига Шредера у настојању да заштите Србе од планског уништења које је спроводила хрватска држава, као и због њиховог страдања у другим крајевима-

42 ВА, НДХ, 202-5/18; Исто, 162-31/3; Исто, 191-11/1.

43 Лазо М. Костић, *Ко је крив за злочине над Србима у НДХ*, Швајцарска 1968.

44 ВА, НДХ, 84-27/1.

45 ВА, НДХ, 75-14/4; Исто, 162-9/8.

46 ВА, НДХ, 73-24/2.

47 ВА, НДХ, 234-55/1; Исто, 239-33/213.

48 ВА, НДХ, 153-13/5.

49 Б. Кризман, *НДХ између...*, 130.

ма.⁵⁰ Тај меморандум прослеђен је из Београда у Берлин. Али отуда није било никаквог одговора.

Савет комесара је, знајући за усташка злодела, неколико пута слао своје поузданике у Хрватску, најпре да појединачно спасшавају одређене људе, а потом и све што се спасити могло, наравно, уз помоћ Немаца.⁵¹

За помоћ су се појединци обраћали и Димитрију Љотићу, челном човеку профашистичке странке Збор. У таквим молбама су изношене бројне чињенице о стравичном српском страдању.⁵² И Милану Недићу, председнику српске владе, људи из народа писали су и молили га да спасава Србе од уништења.⁵³

Више писама са извештајима о стању и молбама за помоћ на више адреса упућивао је и Богдан Рашковић, специјални опуномоћеник Црвеног крста у Београду.⁵⁴

Новица Краљевић, у име Срба из Херцеговине, протестовао је крајем августа 1941, због страдања Срба, у писму упућеним лично папи Пију XII.⁵⁵

Вести о страдању Срба стигле су и до Лондона, међу припаднике југословенске емиграције окупљене око краља Петра Карађорђевића и владе. Захваљујући тим информацијама, краљ се 6. јуна 1941. године обратио писмима америчком председнику Франклину Рузвелту и папи Пију XII.⁵⁶ Како је то остало забележено, влада је посредством свог посланства у Ватикану, протестовала најпре 31. октобра 1941, потом почетком новембра и 8. децембра 1941. године и тражила заустављање злочина над српским живљем у Хрватској. Крајем исте године влада је сачинила и посебни меморандум за владе Велике Британије, Сједињених Америчких Држава и Ватикана.⁵⁷ Краљевска влада сматрала је, наиме,

50 Писмо комесара за финансије од 15. маја 1941. Милану Аћимовићу за молбом да протестује код Немаца – Архив Србије, Комесаријат за избеглице и пресељенике, нерегистровано (у даљем тексту: АС, Комесаријат за избеглице...).

51 Међу људима који су спасавали Србе из Независне Државе Хрватске посебно место заузима Богдан Рашковић. Његови извештаји предавани су највишим инстанцама српске власти – ВА, Нђа, 1а-3/1.

52 Писмо од 8. јуна 1941. председнику Југословенског народног покрета Збор, Димитрију Љотићу – АС, Комесаријат за избеглице..., нерегистровано.

53 Музеј Српске православне цркве, Заоставштина Радослава Грујића, нерегистровано.

54 ВА, Нђа, 1а-3/1.

55 ВА, НДХ, 85-3/14; Исто, 183-4/1; Исто, 313-4/1.

56 АЈ, 103, 3-29.

57 АЈ, 110, Инв. бр. 12.905; АЈ, 103, 3-29.

да је затирање српског народа „magna carta“ хрватске државе. Стога је молила председника Америке да интервенише и код Ватикана. На такве апеле Рузвелт је, међутим, могао само да реагује протестујући код папе посредством свог посланства у Ватикану.⁵⁸

Цариградски патријарх упутио је такође протест папи Пију XII због страдања Срба. Тај протест објавиле су и поједине турске новине.⁵⁹

У мађарском парламенту, у Будимпешти, било је више протеста због страдања Срба; први је свој глас дигао, према доступним документима, барон Јосиф Рајачић (26. маја 1941), а касније је то учинио и Ендре Бајчи Жилински.⁶⁰

Надбискупу Степинцу стизала су у истом контексту и писма верних. Било је дакле, разумљиво, и таквих који су, из најдубљих хришћанских побуда, од тог црквеног великодостојника тражили заштиту за Србе. Ни на једно од тих писама надбискуп се ни једном једином речју није осврнуо ни у свом брижљиво вођеном дневнику, нити је било шта предузео како би изишао у сусрет молиоцима.⁶¹

У том смислу поменимо и да је надбискупу из Београда, са препоруком надбискупа београдског Јосипа Ујчића, стигао у посету и Богдан Рашковић и молио да помогне заточеницима у Јасеновцу.⁶²

Надбискуп Ујчић добијао је од појединих римокатолика настањених у Србији писма различите садржине у којима је исказивана забринутост од могућих неприлика због страдања Срба у Независној Држави Хрватској. Он је с тиму вези 24. јула 1941. године упутио опширно писмо Секретаријату Ватикана. Осим осталог, напоменуо је да су му се обраћали разне личности, па и српски архијереји, како би посредовао у Ватикану да злочини над Србима буду обустављени.⁶³

У историографији и публицистици, од времена после Другог светског рата до данас, као пример искреног протеста против затирања Срба у Независној Држави Хрватској, најчешће се помиње и цитира писмо Првислава Гризогона, упућено 8. фебруара 1942. надбискупу

58 АЈ, 103, 32-186.

59 Бранко Миљуш, *Револуција у Југославији 1941–1945*, Београд–Лозана–Сарајево 1991 (у даљем тексту: Б. Миљуш, *н. д.*).

60 Музеј Српске православне цркве, Заоставштина Радослава Грујића, нерегистровано; АЈ, 110, Инв. бр. 16.746.

61 Alojzije Stepinac, *Dnevnik*, IV, 300, 310–312.

62 Milan Bulajić, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, II, Beograd 1991, 772.

63 *Actes et Docementes du Saint Siege Relatifs a la Seconde Guerre Mondiale, Le Saint Seige et la guerre en Europe*, V, Vatican, 1967, 104–105. Цитирано према: Предраг Илић, *Ватикан и слом Југославије у Другом светском рату*, Београд 1995, 406–407.

Степинцу.⁶⁴ Неколико месеци раније, Гризогоно је писао и усташком министру Милу Будаку, али без жељеног одјека. Напротив, Будак је после тога био још драстичнији у претњама.⁶⁵

Словеначки римокатолички свештеници, које су средином 1941. године Немци протерали у Србију, написали су такође надбискупу Ујчићу, опширно протестно писмо.⁶⁶ Као и надбискуп Степинац, и Ујчић је, колико је познато, само примио то писмо.

И муслимани из разних градова на територији Независне Државе Хрватске били су против усташких злочина, често да би себе спасили од оптужби за саучесништво или да би та недела приписали појединцима. Протестне представке властима у Загребу састављали су и у Бањој Луци, Бијељини, Приједору, Босанском Петровцу и Мостару.⁶⁷

Но, и поред свега усташки злочини су се надовезивали један на други несмањеним темпом, све до последњих дана рата, до средине маја 1945. године.

Колико је побијено Срба у Независној Држави Хрватској никада до сада није прецизно, па нити и приближно утврђено. Разлога за то има много, мало је оправданих, много више оних који то нису.

Утврђивање броја страдалих је веома сложен посао и изискује мултидисциплинарна истраживања тима стручњака, од историчара до статистичара. Таква група могла би да научним и стручним методама сачини процену бар приближног броја жртава. Та процена морала би по броју страдалих бити другачија то јест знатно прецизнија од доса-

64 Сачувано је више информација о садржају писма – ВА, НДХ, 197-22/12; Исто, 242-21/2; Исто, 242-33/2; Исто, 256-2/7; Исто, 310а-17/4; Писмо су помињали и цитирали страни аутори попут Дејвида Мартина (David Martin, *Ally betrayed*, London 1946), Авра Манхатана (Avro Manhattan, *The Vatican holocaust*, Springfield/USA, 1988) и Едмонда Париса (Edmond Paris, *Genocide in satellite Croatia 1941–1945*, Chicago/USA, 1968). Љубо Бобан је покушао да докаже да поменути протест није писао Грисогоно већ неко други и наглашава да је тај документ настао у временима када Српска православна црква пише меморандуме немачким генералима, војним командантима Србије – Љубо Бобан, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941–1945*, Zagreb 1985, 291 (У даљем тексту: Љ. Бобан, *Хрватска у...*). Бобан, међутим, не спори аутентичност писма Грисогона Будаку – Исто, 282. Првислав Грисогоно није могао да напише писмо надбискупу загребачком Алојзију Степинцу јер је почетком новембра 1941. године био интерниран у логор на Бањици у Београду под оптужбом за припадност масонерији и англофилства.

65 Љ. Бобан, *Хрватска у...*, 283;.

66 АСин, „Прогони Срба у Хрватској 1941–1942“, нерегистровано; АЈ, 110, Инв. бр. 249.

67 ВА, НДХ, 62-12/5; Исто, 72-32/2; Исто, 310а-15/4; Исто, 310а-35/1.

дашњих које објављују хрватска и српска публицистика – од неколико десетина хиљада до готово 1,4 милиона!

а. Протеривање и пресељење Срба

Протеривање православног становништва заправо је представљало верско чишћење територија како би Независна Држава Хрватска била етнички и конфесионално хомогена држава. Таква држава била је крајњи циљ усташке идеологије и стратешке политике Ватикана.

Прва фаза уништења српског народа огледала се у страховитом терору и застрашивању, како би се Срби натерали на иселјавање у Србију. Хрвати су 19. априла 1941. у многим српским селима претили српском народу и отворено говорили о кобном усуду које му је намењено. Већ од 23. априла застрашили су их да се морају иселити у року од пет дана.⁶⁸ Срби до тада ненавикли на такве претње па у многим случајевима све то нису узимали превише озбиљно. Међутим, када су Хрвати престали да прете и када су почели са физичким терором и прогањањем, почели су се отржењавати и тражити могућа решења.⁶⁹

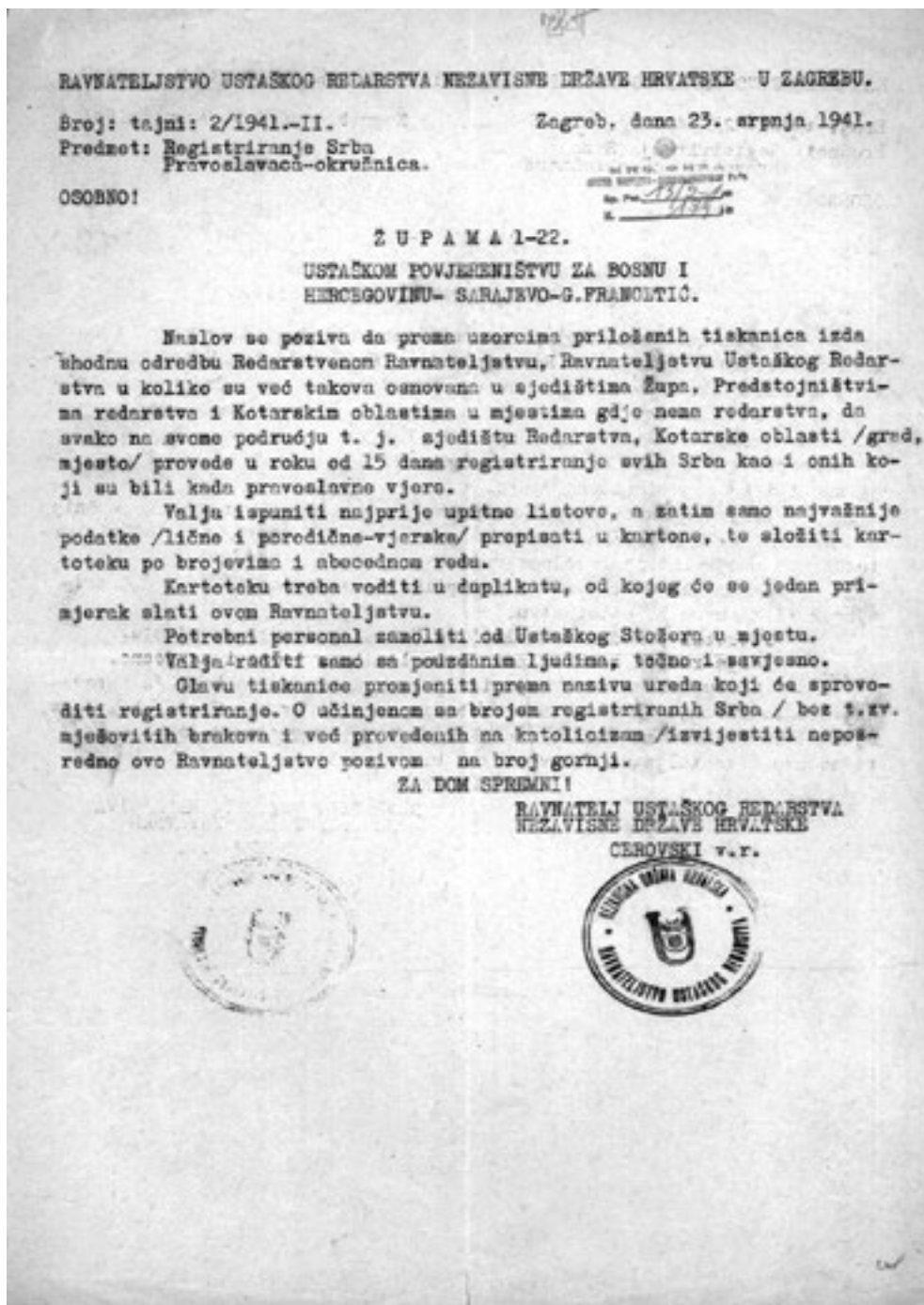
Протеривање Срба из Независне Државе Хрватске уклапало се и у немачке стратешке планове о својственом уређењу простора Европе. Наиме, они су планирали пресељење Словенаца у Хрватску а потом и у Србију, а истовремено из Хрватске су планирали пресељење исто толиког броја Срба у Србију. Ради остварења тих планова представници Немачке и Независне Државе Хрватске више пута су се састајали и договарали начелне активности у вези с тим. На тим састанцима, међутим, често је преиначаван план сеоба и пресељења што је значило и мењање броја евентуалних пресељеника.⁷⁰

Средином маја 1941. године Адолф Хитлер прихватио је планове хрватских државних органа да „смање изванредно јаку српску мањину у Хрватској“. Када му је министар иностраних послова Јоаким фон Рибентроп указао на бројност Срба, Хитлер је помињао ранија пресељења у Пољској и препоручио да се то чини и у Хрватској. Хрватима је тада пренео да ако желе да њихова, хрватска, држава буде трајна, онда мора-

68 Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, Beograd 1981, 113 (у даљем тексту: С. Д. Милошевић, *Избеглице и...*).

69 Комунистичка партија Хрватске штампала је прогласе где је истицала потребан страх у вези најави да ће бити спроведена пресељења у Србију, па и у вези других опасности попут масовних злочина – Станко Ђаница Опачић, *Србин у Хрватској*, Београд 1989, 35.

70 ВА, НДХ, 234-55/1; Исто, 244-48/1; Исто, 268- 23/3; АЈ, 110, Инв. бр. 7.637.

Окружница Равнатељства усташког редарства о регистрацији Срба

 KRALJEVINA SRBIJA HRVATSKA
 ZAPOVJEDNIŠTVO
 ZNAČKE PUKOVNIJE
 Broj 328

V
 BROJ 328
 D. B. 311-1
 K. 713-4

Prebacivanje Srba iz
 Srbije i Slavonije
 u Srbiju

ZAPOVJEDNIŠTVU HRVATSKOG ORUŽNIŠTVA
 ZAGREB

Sarajevo, 27. lipnja 1941.

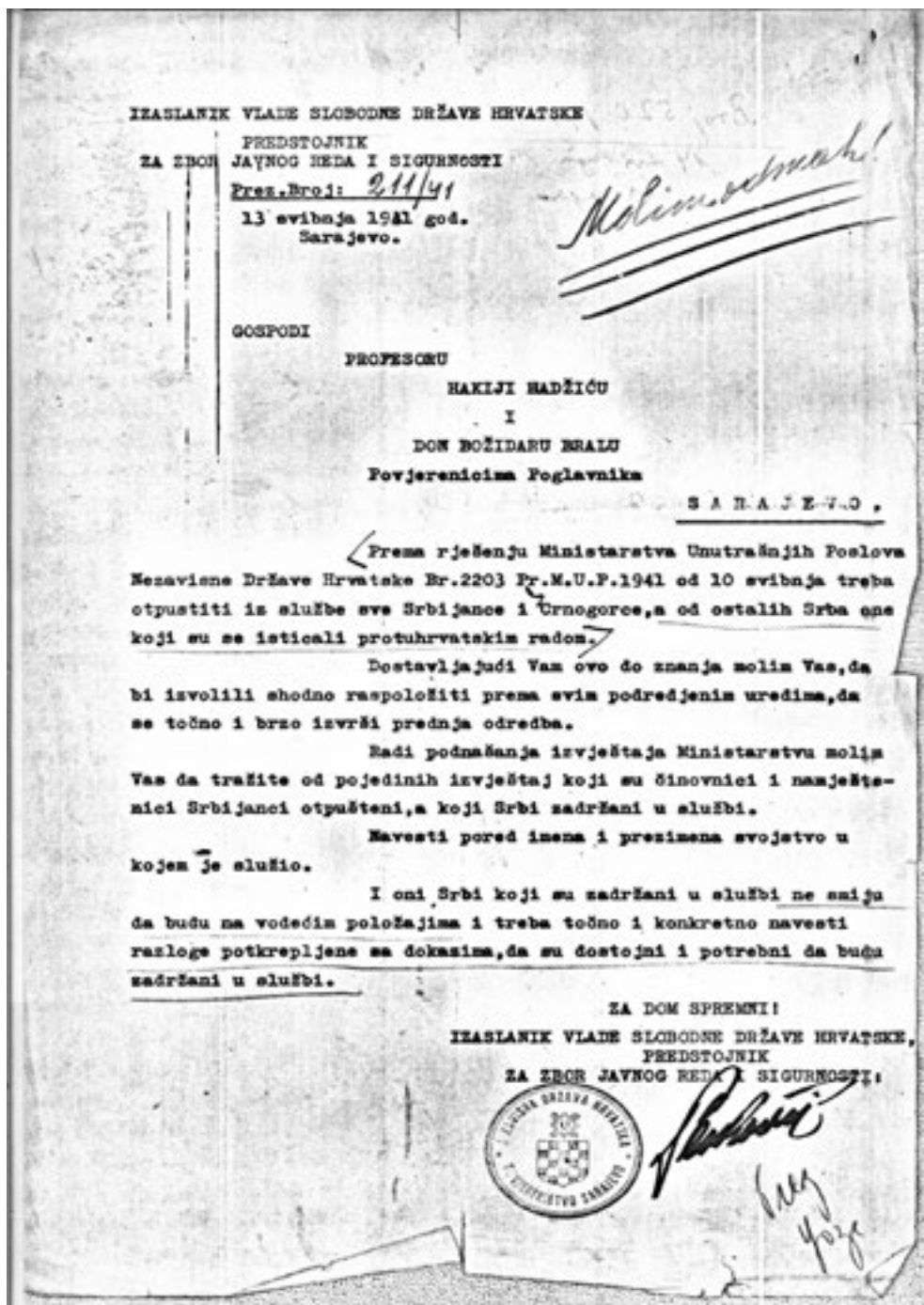
Prilikom obilaska sa zapovjednikom Bozanskog divizionskog područja kroz kotar Brčko i Bijeljina, učili smo na putu sa Bijeljina dve velike skupine Srba sa ženama i djecom, koji su prebađeni iz Slavonije kao dobrovoljci preko Save i upućeni u Srbiju. Radi daljnje orijentacije uputio sam se kotarskom predstojniku i ustavnom povjereniku u Bijeljini, koji rukovode ovom solidnom i samim sam da je čišćenje Srbije i Slavonije u toku i da je već prebađeno u Srbiju oko 6.000 lica i to krijumci bez ikakve organizacije. Daljnjih 4.000 lica koje tone je po srpskim nalazima, gdje očekuju mogućnost da prođu Drinu. Ove prebacivanja obustavile su Njemačke vojne vlasti, na taj način što su dva provalna sredstva duž Drine uzeli u svoje ruke i sve prelaze stavili pod stražu. Daljnje prebacivanje Srba preko Drine da će uslijediti subjektivno na temelju predložene polbe za interpretaciju, na temelju čega izdaje povjerenik tvo posebne propustnice. Međutim nikako nije jasno, kako će se ta lica prebaciti potajno, protiv volje Njemačke vojne vlasti u Srbiju. Navodne Njemačke vojne vlasti nemaju ništa protiv toga prebacivanja, ali oni izdale potpuna i suglasna organizaciju. To nam mijenja ova nagomiljavanje Srba u čisto srpskim krajevima je u svakom pogledu i točno. Kod daljnjeg provođanja te akcije drim za shodno da se prebacivanje ovog ljudstva aprilidi u više prevoza, iz straha da se ta akcija brzo otkriva i time oruje ti veće zlo, kao bolest, glad i sa javna sigurnost i točno vojne. Povećem nepriljed izmalo, male oružni, tvo a tim ko tava vna je toliko opterećeno, da je apsolutno nemoguće pomisliti da bi se ova jedinica dovoljno i ulazaji se neophodna potreba, da se ove jedinice pojača sa djelatnim oružnicima iz Hrvatske, a u tu svrhu potrebno je 60 najmanje, istumih, starijih i pouzdanih oružnika, sa kojima ni ne raspolaze.

Dostavljeno:
 Zapovjednik tvu Hrv. oruž.
 Zagreb i Izaslaniku Vlade
 g. Petroviću Sarajevo.

Zapovjednik:

328
 41

Протеривање православних Срба

Распис Министарства унутрашњих послова о отпуштању Срба из службе

ДРЖАВНО РАВНАТЕЛЈСТВО ЗА ПОНОВУ. 218

Број: 2446/20, 1941. Зagreб, дана 9. колovoза 1941.

Предмет: Убијeње попова, поступак са
↳ Руманјина, Црногорцима, Македонцима
и Русима. ↵

*Свима котарским областима
*Свима испоставима
*Свима редарственим равнатељствима
*Свима Великим жупана
*Свима градским поглаварствима
*Свима изселјеничким логорима

монахе и калуђере, те
У вези са већ раније данам упутана ухитите све још преостале
грчко-источне попове заједно са њиховим обитељима и препратите их у
иселјенички логор Сепраг крај Сиака. Ово се односи само на попове који
су по народности Срби и на Црногорце, који су се осејдали Србима.

Изузмите оне попове, који су услед болести или старости неа-
пособни за транспорт.

Са имовином иселјених попова поступите према такодер раније
данам упутана, те врједи и за црквено благо и сву црквену имовину.
Преосталим поповима било које народности забраните свако
даљње вршење њихових црквених функција.

Поједно се обавјештавати, да је изузето од иселјeња у
Србију жителјство руманјског, македонског/бугарског/, руског и укра-
јинског поријетла као и они Црногорци, који се нијесу огријешили о ин-
тересе хрватског народа и нијесу се истicali и сматрали Србима. На
ова лица немију се примјенити мјере, које се подухизилју против опас-
них и непогодних Срба.

Матике грчко-истоњјака, морају преузети надлежна опћинска по-
главарства тиме, да издавају матичне извадке и да врше уписе рођених и
умрлих, до даљње одредбе. За свој ововрсни рад опћине су одговорне
вишим државним властима.

О преузећу Матике заинтересоване опћине путем котарских области
морају извјестити ово равнатељство.

Државни равнатељ:
Миливоје

П.С. УПОЗОРЕЊЕ!

Установљено је, да се већ једном иселјени Срби, који су исе-
лјени на било који начин, враћају на стара огњишта са разноврсним леги-
тимацијама. У колико се у таквим случајевима ради о т.зв. добровољци-
вима, који су допоседирани са бивших добровољачких земљишта, треба свако-
га таковога попутника ухвати, попунити картицу генералија и имовин-
ску/такове картице попуњују се кад нешто. самостално издјенје,
околнога број 16/1927/ и препратите га у логор Сепраг, 31. Пожегу или
Бјеловар, према томе који је близи.

У колико се пак ради о повратнику, који је иселјен на њим исе-
лјеничким транспортом из нашег иселјеничког логора, треба га одмах ухва-
тити и заједно са легитимацијом вратити онмо одакле је дошао т.ј. преко
границе. **НАПОМЕНА СЕ УПОЗОРЕЊУ КОТАРСКИ ПРЕДСТОЈНИЦИ И ПРЕДСТОЈНИЦИ
ОПЦАРИХ ОБЛАСТИ, ДА НИ У КОЈЕМ СЛУЧАЈУ НИЈЕ ОВЛАШЋЕНИ ПЕРВАЦИ ПУЗВОЛЕ
ЗА ПОВРАЋАЊЕ ИСКЛЮЧЕНО ИЗ НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ЈЕРВАСКЕ, ЈЕР ЈЕ ЗА ТО
КЛУЧУВУ НАДЛЕЖНО СМАО ОВО ДРЖАВНО РАВНАТЕЛЈСТВО.**

14.7

Окружница Државног равнатељства за понову о хапшењу и
интернирању свештеника Српске православне цркве

Kotarska Oblast

Prs.br.121

24 VIII-1941

I R I G

Predmet:Ubićenje pravoslavnih pepeva
kaludjera i monaha.

G. Stjepan Pap
ket.pristav

O V D J E

Perivate se, da na osnovu naloga Državnog ravnateljstva za Penevu u Zagrebu od 18. kelevana 1941. br.7891 na području sveg Kotara ~~gimih ubitiie sve pravoslavne pepeve, kao i 148 manastira sve kaludjere i monaha, a sjeke iz manastira sjeke odstranite.~~

Gornje uređevanje imadete sprevesti u smislu uputa u kružnici gornjeg ravnateljstva od 9. kelevana 1941. br.2446/20/941, a u sporazumu sa crkveničkim predstavama u Vrnjniku i Irigu, a e učinjenom podnijeti izvještaj.

Prešak gornjeg uređevanja pada na teret Državnog ravnateljstva za Penevu.

Upravitelj Kotara:

[Handwritten signature]

Наредба Котарске власти у Иригу о хапшењу и протеривању монаха из манастира

M. BP-45/60

PRIJATELJSKI SAVJET

Gospodin Isus Krist je objavio da će biti jedan ovčinjač i jedan pastir. Ovu sliku je uzeo iz svakdanjega seljačkoga gospodarstva, da ga ljudi razumiju. Sin Božji Isus Krist je došao na zemlju, da za vječni život pripravi i da spas doneše svim ljudima. Zato nam on objavljuje: Bit će jedan ovčinjač i jedan pastir. To znači: bit će jedna Crkva i jedan vrhovni crkveni poglavar, koji je Kristov namjesnik na zemlji i vrhovni svećenik u Kristovoj Crkvi.

TO JEDINSTVO CRKVE TREBA DA PRO-
VEDEMO U NEZAVISNOJ DRŽAVI
HRVATSKOJ.

Stanovnici grčko-istočne vjere!

Čujte ovaj prijateljski savjet. Biskup djakovački primio je do sada u Svetu Katoličku Crkvu na hiljade građana, koji su od državnih vlasti dobili svjedodžbu čestitosti. Ugladajte se u ovu svoju braću, pak se prijavite što prije za prelaz u Katoličku Crkvu. Vi ćete kao katolici moći ostati u svojim domovima. Vi ćete nesmetano unapredjivati svoje gospodarstvo i odgoiti svoju omladinu za Boga i za državu Hrvatska. Vi ćete u Katoličkoj Crkvi osigurati spas nećerliih duša prema onoj svetoj opomeni Spasitelja našega Isusa Krista: „Ne će u kraljevstvo nebesko doći onaj, koji govori: Gospodine, Gospodine, nego onaj koji vrši volju Oca nebeskoga“.

Prijatelj naroda

Bisk. tiskara — Djakovo

ју проводити национално нетолерантну политику наредних 50 година.⁷¹

О планском пресељавању постигнут је договор немачких и хрватских државних, војних и обавештајних експерата и на састанку одржаном у Београду од 21. до 25. маја 1941. године.⁷²

Месец дана касније, законском одредбом од 24. јуна 1941, створено је Државно равнатељство за понову, а први равнатељ био је Јосип Рожанковић.⁷³ Основни задатак тог министарства био је, да ради размене становништва, обави пресељење Срба из Независне Државе Хрватске у Србију. Државно равнатељство за понову имало је три подружнице, у Бањој Луци, Осијеку и Сарајеву, као и мноштво одговарајућих нижих органа у котаревима и општинама.

Хрватска власт је 29. јуна 1941. тајном окружницом издала наредбу са упутствима на који начин треба обавити пресељење.⁷⁴ Планови о протеривању српског народа прво су обзнањени на плакатима. Најпре је то урађено у Загребу, а потом и у другим мањим градовима.⁷⁵ Из Загреба је и пре истицања тих плаката исељено много Срба, с чиме је увелико почело већ 5. јуна.⁷⁶

Пресељење српског становништва из Хрватске свуда се одвијало уз бројне потешкоће и било је праћено незапамћеним злочинима над Србима.⁷⁷ Такве злочиначке методе је немачки опуномоћеник у Хрватској, Едмунд Глез фон Хорстенау, приговарао Анти Павелићу и тражио промену начина рада. Павелић је на то само признао оправданост жалби, напомињући да су такве околности карактеристичне за све револуције.⁷⁸

Из Независне Државе Хрватске у Србију је од маја до августа

71 Ladislaus Hory, Martin Broszat, *Der Kroatische-Ustascha Staat 1941–1945*, Stuttgart 1964, 97 (у даљем тексту: Л. Хори, М. Бросцат, *н. д.*).

72 С. Д. Милошевић, *Избеглице и...*, 29–30.

73 *Narodne novine*, 24-26. 6. 1941.

74 „Raseljavanje Srba mora se sprovesti na bezobziran način. Potrebno je na vrijeme uraditi spiskove onih koji će biti protjerani u Srbiju. Napšjenja i interniranja se vrše noću i danju bez predaha. Uhapšenik je dužan da se spremi najduže za 30 minuta.“ – Хрватски државни архив, НДХ, Државно равнатељство за понову, 95/41.

75 ВА, НДХ, 179-13/2; Исто, 201-31/2; Исто, 203-31/2; Исто, 204-2/11; Исто, 239-33/2.

76 *Hrvatski narod*, 8. 5. 1941; ВА, Нђа, 43а-48/2.

77 О томе су веома прецизно и конкретно сазнавали и представници разних војних одељења савезничких земаља Немачке за везу са војноуправним командантом Србије. Један од тих официра био је и Ладислаус Хори, коаутор књиге о хрватској усташкој држави – Л. Хору, М. Бросцат, *н. д.*, 104.

78 Л. Хору, М. Бросцат, *н. д.*, 99–100.

избегло најмање 100.000 Срба. Хрватске власти преселиле су око 9.900 Срба током августа 1941. године.⁷⁹ (О укупном броју протераних, избеглих и пресељених Срба из Независне Државе Хрватске у Србију објављено је много различитих података.⁸⁰ Колика је била та бројка немогуће је тачно утврдити, али засигурно није мања од 200.000.)

б. Римокатоличење

Прекрштавање православних Срба у Независној Држави Хрватској спровођено је из многобројних разлога који се могу груписати по смислу и садржају. Први је реализација ватиканске стратешке црквене политике према православљу. Та политика је у својој суштини ратоборна и експанзионистичка, са јаким примесама мисионарства међу православним хришћанима (јер их ватиканска вековна политика не признаје за хришћане и стога их назива шизматичима). Други разлог је стицање материјалног богатства кроз пљачку имовине православног живља. Трећи разлог је католичење, што омогућава брзу и успешну денационализацију, односно асимилацију, најпре културну а потом и духовну до тоталног нестајања Срба.

Римокатоличка црква и хрватска власт прекрштавали су, дакле, православне Србе у духу вековне традиције ватиканског римокатоличанства према православљу.⁸¹ Прекрштавање у Независној Држави Хрватској у суштини представља најтежи вид духовног терора над српским народом. Тај чин понижавао је појединачно и национално достојанство. Са државног становишта, прекрштавање је требало да оправда кроатизацију Срба.⁸²

Прекрштавање је започело стављањем потписа поглавника Анте

⁷⁹ Andrija Ljubomir Lisac, „Deportacije Srba iz Hrvatske 1941“, *Historijski zbornik*, 1-4, Zagreb 1956, 126; Каснији истраживачи прихватили су овај податак као поуздан – Слободан Милошевић, „Избеглице и пресељеници у Србији 1941“, *НОР и Револуција у Србији 1941–1945*, Београд 1972, 71–86.

⁸⁰ Према налазима комисије Светог архијерејског синода Српске православне цркве, из Независне Државе Хрватске протерано је око 300.000 Срба – *Гласник СПЦ*, 4/1946, 53. Комесаријат за избеглице при влади Милана Недића наводио је бројку од око 400.000 избеглица, од којих је било 82.000 деце – Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, I, Beograd 1979, 198–199; Станислав Краков, *Генерал Милан Недић*, II, Минхен 1968, 183 (у даљем тексту: С. Краков, *н. д.*).

⁸¹ О политици Ватикана према православљу на Балкану кроз векове писало је неколико историчара. Међу њима најзначајнији је Јован Радонић – *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950.

⁸² Slobodan D. Milošević, „O prekrštavanju pravoslavnog stanovništva u NDH u vreme Drugog svetskog rata“, *Istorija 20. veka*, Београд 1985, 71–92; Bogdan Krizman, *NDH između Hitlera i Musolinija*, Zagreb 1986, 120.

Павелића и министра за богоштовља и наставе Миле Будака на документ насловљен „Законске одредбе о прелазу с једне вјере на другу“.⁸³ Тај акт је, услед многих несналажења на самом терену, убрзо допуњен „Упутом пригодом прелаза с једне вјере на другу“.⁸⁴

Клерикална штампа здушно је подржавала законе и мере које су се односиле на прекрштавање. У томе су предњачили уредници *Katoličkog lista*, објављујући, поред осталог, да они постојање усташке хрватске државе не истичу због прозелитских, него из чисто практичних намера.⁸⁵

Иако су на прекрштавању заједнички ангажовању држава и црква, државна власт је себе у тим активностима поставила изнад црквене хијерархије.⁸⁶ Самим тим, комплетно прекрштавање требало је представљати државну политичку акцију, односно посао усташке државе. Римокатоличка црква у потпуности је прихватила све законе о прекрштавању, чак и примат државе у том процесу. Зато је Надбискупска канцеларија 15. маја објавила директивну окружницу насловљену са „Одредбе Надбискупског духовног стола у Загребу“, у којој су веома прецизно и детаљно објашњени услови за прекрштавање.⁸⁷ Потом је уследило слање прописа свим бискупским управама.

Одјел за богоштовне послове Министарства правосуђа и богоштовља, под руководством Радослава фра Главаша, новим наређењем у виду Окружнице од 14. јула 1941. наредио је свим локалним и подређеним властима да прекрштавање обављају заједно и у сагласности са римокатоличком црквеном организацијом.⁸⁸ Наравно, уз напомену да Србима неће никако дозволити уписивање у унијатску, односно гркокатоличку цркву. Посебну пажњу у Окружници треба обратити на део текста где се изричито наглашавало како хрватска влада не дозвољава прекрштавање православним свештеницима, учитељима, интелегенцији и богатијим слојевима Срба. Истовремено је истакнуто да сиромашније православно становништво треба прекрштавати уз поуку о католичанству. Такви поступци јасно изражавају суштину и разлоге прекрштавања. Исто тако, јасно је зашто су спречавана прекрштавања грађана из кругова интелегенције и богатијих слојеве српског народ – они нису

⁸³ *Narodne novine*, 5. 5. 1941.

⁸⁴ *Narodne novine*, 27. 5. 1941.

⁸⁵ *Katolički list*, 3. 6. 1941.

⁸⁶ *Narodne novine*, 5. 5. 1941.

⁸⁷ *Katolički list*, 15. 5. 1941. Видети и зборник текстова: *Nadbiskup Stepinac i Srbi u Hrvatskoj u kontekstu Drugoga svjetskog rata i poraća*, Zagreb 2016.

⁸⁸ ВА, НДХ, 87-6/37.

били подобни за брзу денационализацију као други слојеви српског народа. За њих је предвиђена физичка ликвидација, поред осталог и због пљачке економског и осталих богатстава, а што је, према извесним подсацама, требало да буде основа развоја хрватске државе.

Загребачка надбискупија и формално је показала да директно учествује у прекрштавању објављивањем „Прописа за примање у Католичку цркву“.⁸⁹ Сви надбискупи и бискупи, после пријема државне Окружнице о прекрштавању од 14. јула, проследили су одговарајућа упутства подређеним свештеницима.

Крижевачки бискуп Јанко Шимрак, односно владика гркокатолички (унијатски), обавестио је своје подређене свештенике о суштинским циљевима прекрштавања: „Сад се на дјелу има показати оно, што смо јако мало учинили само зато што смо били неодлучни и што смо се бојали малих запрека и приговора људи. Свако велико дјело има својих противника, али зато не смијемо клонути духом, јер се ради о светој унији, о спасавању душа.“⁹⁰

Хрватске власти, то јест Министарство унутарњих послова, обзаниле су 30. јула 1941. године још једну окружницу где су дате нове смернице о прекрштавању. По тим смерницама забрањено је прекрштавање православних у грко-католике, односно унијате, осим у местима где већ постоје такве жупе; дозвољавана је протестантизација с тим што се никоме не би помагало у намери да се сврста у немачку националну мањину.⁹¹ И том приликом врхови Римокатоличке цркве веома брзо су разаслали својим подређеним канцеларијама добијене државне директиве и објавили их у својим службеним новинама. Тако је учинио и надбискуп Степинац.⁹²

Поменута окружница разликује се од ранијих по томе јер садржи препоруку за групно прекрштавања Срба.⁹³ И прочелник Вјерског одјека Дионисије фра Јуричев, иначе лични духовник поглавника Павели-

⁸⁹ *Katolički list*, 11. 6. 1941.

⁹⁰ *Eparhijski vjesnik križevačke biskupije*, 2, Križevci 1941, 10–11.

⁹¹ *Katolički list*, 8. 8. 1941; ВА, НДХ, 182-31/1; Исто, 87-3/37.

⁹² *Katolički list*, 8. 8. 1941.

⁹³ Докумената о масовном прекрштавању има прилично много у архивима као што су Хрватски државни архив у Загребу, Хисторијски архив у Славонској Пожеги итд. Та грађа је мало коришћена јер је за бројне заинтересоване истраживаче буквално неприступачна. Следствено томе, веома мало тих докумената је објављено. То је учињено углавном са онима што се налазе у архивима Србије – Вељко Ђ. Ђурић, *Прекрштавање Срба у Независној Држави Хрватској – Прилози за историју верског геноцида*, Београд 1991. (У даљем тексту: В. Ђ. Ђурић, *Прекрштавање Срба...*)

ћа, препоручивао је такав вид прекрштавања.⁹⁴ Он је 24. октобра 1941. обавестио све државне органе власти о колективном прекрштавању као најбољем, најбржем и пожељном решењу српског питања. Потом је поновио ранију препоруку према којој се Циганима и Цинцарима не сме дозвољавати прекрштавање.⁹⁵

И сам врх Римокатоличке цркве у Ватикану, на посредан начин, био је активно укључен у прекрштавање Срба у Независној Држави Хрватској. Наиме, Света конгрегација за Источну цркву упутила је 17. јула 1941. писмо председнику Бискупских конференција, надбискупу Степинцу, у коме потенцира тезе о пореклу православних Срба из етноса римокатоличког хрватског народа.⁹⁶

Пожуривање прекрштавања које је подстицао државни врх, а прихватио и клер Римокатоличке цркве, најпре, крајем јула, потом, средином септембра 1941. године, било је последица програма решавања српског питања у целини.⁹⁷ Толика је била журба у вези с тим поступцима да се раније озакоњен начин у том периоду убрзавао тако што су изостављени усташки таборници и логорници као инстанце у одлучивању о подобности прекрштеника.⁹⁸

Државне власти обзнаниле су, још једну у низу, Законску одредбу која је регулисала исплаћивање разних трошкова свештеницима за прекрштавање.⁹⁹ Наиме, отварањем нових жупа повећавали су се трошкови свештенства. Поред свега тога, било је доста трошкова у вези са преуређењима православних цркава у римокатоличке или у грко-католичке, набавком разних књига итд. Због тога су бискупи појединачно тражили од државних власти додатна новчана средства.¹⁰⁰

Прелати Римокатоличке цркве у Независној Држави Хрватској,

94 ВА, НДХ, 182-31/1; Дионисије фра Јуричев поручио је православним Србима у селу Стази, приликом прекрштавања, и ово: „U ovoj zemlji ne može da živi nitko osim Hrvata, jer ovo je zemlja Hrvatska, a tko se neće pokrstiti, mi znademo kud ćemo s njim.“ – Josip Horvat, Zdenko Štambuk, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946, 59.

95 ВА, НДХ, 182-31/1.

96 Viktor Novak, *Magnum Crimen – Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Beograd 1986, 623 (у даљем тексту: В. Новак, *н.д.*); Сима Симић, *Прекрштавање Срба за време Другог светског рата*, Титоград 1958, 109 (у даљем тексту: С. Симић, *Прекрштавање...*).

97 *Katolički list*, 1. 10. 1941; ВА, НДХ, 310-1/23; Исто, 182-31/1.

98 ВА, НДХ, 182-31/1; Исто, 213-41/2.

99 ВА, НДХ, 313-54/1.

100 Писмо ђаковачког бискупа Антуна Акшамовића Великој жупи Вука од 3. октобра 1941. године – ХДА, НДХ, Министарство правосуђа и богоштовља, 4.800.

као једна страна учесница у прекрштавању православних Срба, на конференцији католичког бискупства 17–18. новембра 1941, расправљали су и о тој делатности.¹⁰¹ О свом раду обавестили су јавност.¹⁰² Општи закључак са тог скупа био је да Римокатоличка црква, на основу догматских начела, једина има обавезу да решава проблеме прекрштавања, јер је за то, како се наводи, овлашћена по Божанском праву и канонским одредбама. Прекрштавање је за њих био заветни посао па су све то морали издићи на виши ниво. Стога су хрватски католички надбискупи и бискупи и гркокатолички бискуп изабрали између себе такозвани Одбор тројице који су сачињавали председник бискупских конференција и надбискуп загребачки Алојзије Степинац, бискуп сењски Виктор Бурић и администратор бискупије крижевачке Јанко Шимрак. Одбор је према плановима требало да буде врховно саветодавно тело за прекрштавање православних и његови чланови су имали обавезу да своје активности усклађују са радом Министарства правосуђа и богоштовља.

Поред Одбора тројице, постојао је још и Радни извршни одбор, кога су чинили професори Богословског факултета у Загребу. Међу њима, најпознатији је био Крунослав Драгановић.¹⁰³ То тело требало је, поред осталог, да прикупља и податке о потешкоћама на терену и предлаже могућа решења. Нажалост, о њиховим активностима за сада нема објављених и доступних података.

Учесници бискупских конференција обратили су се поглавнику Павелићу писмом и предочили му закључке скупа, који су, како је наведено, мотивисано њиховом превеликом љубављу и бригом за хрватски народ, за Независну Државу Хрватску и за католичку веру. Бискупи су своје конференције правдали многим погрешкама у прекрштавању, које су морали исправљати јер су утицал на то да сав планирани посао није завршаван како се желело.¹⁰⁴

Непосредно пре прекрштавања, широм хрватске државе, посредством радија, брошура, летака, прогласа, проповедима и на мноштво

101 Тим бискупским конференцијама није присуствовао херцеговачки бискуп Алојзије фра Мишић. Виктор Новак то објашњава његовим неслагањем са прекрштавањем, наводећи и Мишићево писмо надбископу Степинцу у којем истиче да усташе хапсе прекрштене Србе у црквама и убијају их у порти испред храмова – В. Новак, *н. д.*, 630.

102 ВА, НДХ, 227-12/34.

103 О Крунославу Драгановићу – С. Симић, *Прекрштавање...*, 5–14; Prof. Krunoslav Stjepan Draganović, „Kratok životopis“, *Љетопис двије хиљаде девете*, Загреб 2009, 8–48; Miroslav Akmađža, *Krunoslav Draganović, Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb 2010; *Krunoslav Stjepan Draganović. Svećenik, povjesničar i rodoljub*, Sarajevo 2014.

104 В. Ђ. Ђурић, *Прекрштавање Срба...*, 64.

других начина, покренута је стравична пропаганда у циљу завршавања „заветног посла“ пропуштеног у протеклим вековима. Посебно место у пропагандној машинерији имале су бројне новине.¹⁰⁵ За растурање летака и прогласа коришћени су чак и авиони.¹⁰⁶ Ђаковачки бискуп Антун Акшамовић је штампао летак „Пријатељски савјет“, на којем је, између осталог, писало: „Sin Božji Isus Krist je došao na zemlju, da za vječni život pripravi i da spas donese ljudima. Zato nam objavljuje: bit će jedan ovčinjak i jedan pastir. To znači: Bit će jedna crkva i jedan crkveni gospodar koji je Kristov namjesnik na zemlji i vrhovni svećenik u Kristovoj crkvi. To jedinstvo treba da provedemo u NDH.“¹⁰⁷

Да би се прекрштавању дао посебни значај, припремљен је план да извршен број прекрштених Срба прими и сам поглавник Павелић.¹⁰⁸ Ти силом намештени сусрети снимани су чак и камерама, да би сторије потом биле приказиване у филмским журналима.

Тачан, или бар приближан, број прекрштених Срба у Независној Држави Хрватској, никада није утврђен, премда су локални органи власти, као и сви римокатолички свештеници, морали водити евиденције о прекрштавању. Стога, у утврђивању макар приближног броја прекрштаних Срба, најпре треба имати у виду саму технологију прекрштавања, односно законодавну регулативу о евидентирању тога „заветног посла“.

Законска одредба о прекрштавању („прелазу с једне вјере на другу“), подразумевала је неколико фаза. Прва је подношење молбе котарској области односно градском поглаварству о исказаној жељи за прекрштавањем. На основу молбе добијала се потврда о пријави.

Исто је било поновљено и у Окружници од 30. јула 1941. године са допуном да потврде о честитости издају котарска и општинска поглаварства у договору са усташким таборима и логорима.¹⁰⁹ Овај члан окружнице интересантан је због констатације да су општине, односно котари, дужни извештавати о броју оних којима се дозвољавало, или одбијало, прекрштавање. То је требало да значи да ће бити вођена прецизна евиденција о броју пријављених за прекрштавање, али и оних којима

105 Новине које су предњачиле у објављивању текстова о прекрштавању биле су: *Novi list*, *Hrvatski list*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatski narod*, *Katolički list*, *Katolički tjednik* и *Spremnost*.

106 ВА, НДХ, 3191-25/2; Исто, 319а-36/2.

107 Ј. Хорват, 3. Штамбук, н. д., 55.

108 Прекрштенике је примао Павелић чак и у дане одржавања Бискупских конференција новембра 1941. године – *Katolički list*, 46/1941; *Hrvatski narod*, 19. 11. 1941.

109 Тачка 2. Окружнице 48.468/1941 – ВА, НДХ, 182-31/1.

то неће бити дозвољено.¹¹⁰ Приликом формирања Вјерског одсјека при Министарству правосуђа и богоштовља, планирано је да ће бити евидентирани сви прекрштени.¹¹¹ Прочелник одсјека тражио је неколико пута од свих подручних власти детаљне извештаје и одговоре на питања о томе колико има православних, какво је интересовање за прекрштавање, колико их је прекрштено, колико их је исказало жељу, ко их подучава католичанству, зашто се не прекрштавају итд.¹¹² Осим тих захтева, Вјерски одсјек је императивно тражио да им се одговори достављају у форми детаљног месечног извештаја.

Чланови Вјерског одсјека сматрали су да ће бити прекрштен велики број Срба, око милион њих, под условом да се све одвија како је и планирано.¹¹³

Ваља напоменути да су прекрштавање у неким местима Херцеговине спречавали Италијани па су те планиране активности пропале. Због ометања тог посла, локални римокатолички свештеници жалили су се свом надлежном ординаријату.¹¹⁴

Све локалне власти по Хрватској обавештавале су на разне начине православне Србе да се пријављују за прекрштавање и упозоравале их на последице неодрживања. То је углавном чињено посредством окружница.¹¹⁵ О могућим последицама оглушивања на позив за прекрштавање хрватске власти нису се јавно оглашавале него су их у међусобним комуникацијама, од нижих ка вишим инстанцама, саопштавале као пресуду састављену од свега две-три речи. Пресуда је представљала казну за неподношење захтева за прекрштавање и била је веома јасна: „Smještaj u logor.“¹¹⁶

Највише хрватске власти неколико пута, у наредбама и окружницама, упозоравале су подређене да прекрштене Србе прихватају као и Хрвате римокатолике. Међутим, све то није имало било каквог одјека на терену јер и они Срби који су, овако или онако, „милом“ прекрштани

110 Извештај Осјечког дивизијског подручја од 18. 10. 1941. године о прекрштавању око Осијека, Нове Градишке и Винковаца – ВА, НДХ, 61-30/18.

111 Распис Министарства за понову од 12. 9. 1941. године – ВА, НДХ, 203-52/1.

112 Распис Вјерског одсјека од 24. 10. 1941. године – ВА, НДХ, 182-31/1.

113 Ј. Хорват, 3. Штамбук, н. д., 117.

114 ВА, НДХ, 189-2/10; Писмо је упућено бискупу херцеговачком Алојзију фра Мишићу, што значи да је он добро знао шта се све дешавало у његовој бискупији. Самим тим отпадају и тврдње да је био изузетак међу бискупима и надбискупима у Независној Држави Хрватској – Сима Симић, *Херцеговачки бискупи за време окупације Југославије*, Београд, 1990.

115 *Grada za historiju NOP-a u Slavoniji*, II, Slavonski Brod, 1963, 19, 28, 48, 63–64.

116 *Исто*, 56, 61, 63–64.

нису уживали никакву заштиту.¹¹⁷ Исту судбину доживљавали су и Срби који су натерани да прихвате ислам.¹¹⁸

Прекрштени Срби оптуживани су и за комунизам па су их, примера ради, слали у логор у Госпићу, односно на Јадовно на Велебиту. Од тога их није спасавала ни чињеница што су били прекрштени.¹¹⁹ Стога би окружнице требало схватати само као перфидну игру. Забележено је и неколико случајева да су Србе прекрштавали, а потом убијали у црквама, на пример у Глини. Бројни су такође случајеви да су прекрштене Србе убијали масовно и за то оптуживали четнике или комунисте, под изговором да су то они урадили; наводно, кажњавали су народ што се дао прекрстити.¹²⁰

Прекрштавање су морали да прихвате чак и заточеници у концентрационим логорима, па и они којима су само сати или дани били преостали од живота. Но, истине ради, било је и случајева када је прекрштавање значило спас и излазак из логора.¹²¹

Дешавало се да су Срби тражили спас и у примању протестантизма. Али, усташе су и такве брзо кажњавали, најчешће слањем у Јасеновац.¹²²

Прави циљ који се желео постићи прекрштавањем, хрватске усташке власти показале су и обзнаниле директивом Председништва владе, 13. јануара 1942, упућеном свим државним институцијама. Директива се састојала само од две реченице, од којих је прва: „Saobćuje Vam se, da se grko-iztočnjaci koji su prešli na rimokatoličku vjeru – smatraju Hrvatima.“¹²³ Нешто касније, званично су саопштили да се то односи и на оне Србе који су примили ислам.¹²⁴ На тај начин потврдили су у пракси свето усташко свето тројство – један број Срба побити, други протерати у Србију а остале покатоличити и тако претопити у Хрвате!

Први званичан број прекрштених Срба, изречен у Загребу, наведен је у писму надбискупа загребачког Алојзија Степинца 12. маја 1943.

117 ВА, НДХ, 182-31/1.

118 ВА, НДХ, 195-7/18.

119 В. Дедијер, А. Милетић, *н. д.*, 265.

120 ВА, НДХ, 61а-54/8; ВА, НДХ, 61а-54/6.

121 АЈ, 110, Инв. бр. 12.901; Алојзије Бенигар је тврдио да је надбискуп Степинац спасавао из логора прекрштене Србе и тим поводом упућивао молбе поглавнику Павелићу. Међутим, Бенигар за те тврдње није наводио никакве доказе – И. Цвитковић, *Ко је био...*, 87.

122 С. Аврамов, *Геноцид...*, 384.

123 ВА, НДХ, 160-26/8; Исто, 190-45/3.

124 ВА, НДХ, 200-15/7.

године папи Пију XII. Надбискуп је прецизирао да је реч о 244.000 прекрштених Срба.¹²⁵

Српска православна црква је прихватила у својим послератним саопштењима, документима и публикацијама поменути број прекрштених Срба као свој званичан податак.¹²⁶

в. Унијаћење

У Крижевачкој бискупији, односно гркокатоличкој епископији, била је приметна жеља бискупа да православни свет пређе у унијате. Хрватска власт, међутим, то није дозвољавала.¹²⁷

Радослав фра Главаш, прочелник Одјела за богоштовље Министарства правосуђа и богоштовља, окружницом од 14. јула 1941, захтевао је од свих бискупских и надбискупских ординаријата да, у строгом поверењу, обавесте подређене жупске канцеларије да православним никако не сме бити дозвољено да постану унијати.¹²⁸ Хрватска власт је, окружницом од 30. јула, недвосмислено упозоравала на своја ранија наређења по којима није дозвољено унијаћење, осим у местима где таквих жупа има од ранијих времена.¹²⁹ Иако је власт потенцирала забрану унијаћења, ипак су се такви случајеви дешавали и у 1942. години. Крајњи циљ и тог процеса био је исти, а то је кроатизација.¹³⁰

У Прњавору и околини је до пред рат живело око 5.000 Русина и Украјинаца. Ту је постојала и православна парохија где је службовао Григорије Крижановски, иначе свештеник Српске православне цркве. Усташе су га, као и остале српске свештенике, ухапсиле са намером да га протерају у Србију. Крижановски је ухапшен и спроведен у Цапраг код Сиска. Одатле су га вратили у Бањалуку и тамо му нудили да се приклони грко-католицима, односно унијатима. Хрватске власти хтеле су на тај начин да га приволе на сарадњу, како би он на неки начин постао „путоказ“ другим свештеницима. Крижановски је све то одбио па је сто-

125 *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, Zagreb 1946, 289–306.

126 *Гласник СПЦ*, 1946, 53. АСин, Записници, Син. бр. 1060/зап. 237/1947. Тај податак цитирали су бројни аутори и прихватили га као најтачнији.

127 ХДА, НДХ, Министарство правосуђа и богоштовља, 5.612-Б-1942.

128 ВА, НДХ, 87-6/37.

129 ВА, НДХ, 182-1/31.

130 Писмо Министарства правосуђа и богоштовља од 1. маја 1942. године крижевачком бискупу (унијатском или гркокатоличком владици) Јанку Шмираку – ХДА, НДХ, Министарство правосуђа и богоштовља, 5.612-Б-1942.

га враћен у Цапраг и протеран у Србију.¹³¹

Слично се десило и свештеницима у селима код Копривнице и Осијека. У селу Плавшинци код Копривнице, тамошњи православни свештеник пристао је на унијаћење, мада није имао своју паству јер је претходно сав народ отеран у концентрациони логор у Јасеновцу. Такође, неколицина римокатоличких и унијатских свештеника нудили су православном свештенику из Славонске Ораховице да прихвати унију, како би потом све мештане околних села приволели на исти чин, али тај циљ није био остварен.¹³²

До данас није утврђено колико је православних Срба током Другог светског рата поунијађено, па и у овом делу нема чак ни веродостојних процена.

г. Исламизација

Јуна 1941. године, и током наредних месеци, сви усташки главари истицали су муслимане као најчистије Хрвате, подсећајући да је то први наглашавао њихов учитељ Анте Старчевић.¹³³ То је подразумевало да је ислам равноправан римокатоличанству у усташкој Хрватској. Верска равноправност других била је само формална и политички оправдана временом стварања државе.

Срби су, услед терора који су трпили и страдања само зато што су православни, прихваћали и ислам, желећи да спасу голи живот. Муслимански свештеници обећавали су им заштиту уколико прихвате исламску вероисповест.¹³⁴ Међутим, у оним крајевима где су муслимани чинили већинско становништво Србима то им није била никаква гаранција, о чему има довољно података а што је, поред осталог, видљиво и у жалби муслиманског поглавара усташким државним властима.¹³⁵

На поменутих територијама муслимани, најчешће у усташким униформама, приморавали су Србе да примају ислам, уз невиђена шиканирања и претње.¹³⁶ Било је, додуше, и другачијих случајева, сасвим супротних. Наиме, у појединим срединама сами муслимани, предвођени

131 АС, Комесаријат за избеглице..., Изјаве свештеника, нерегистровано.

132 В. Ђ. Ђурић, *Прекривавање Срба...*, 75.

133 *Katolički dnevnik*, 20. 7. 1941.

134 ВА, НДХ, 195-5/10.

135 Писмо реис ул улеме Председничтву владе – ВА, НДХ, 169-30/2; *Исто*, 189-4/49; *Исто*, 213-3/45.

136 ВА, НДХ, 174-9/7.

својим хоцама, нудили су Србима исламизацију као спас. Било је, с друге стране, и много случајева да муслиманско становништво води прави верски рат против Срба, упадајући у њихова села, претећи, пљачкајући и убијајући, како би натерали што више грађана српске националности да прихвате ислам.¹³⁷

Исламизација није спасавала Србе од страдања; било је случајева да су комплетна села насељена Србима поисламљена, а после само неколико дана у њима је побијено целокупно становништво.¹³⁸ Исламизацију Срба предвидео је на свом подручју и бискуп которски и администратор дубровачке бискупије, Павао Буторац; новембра 1941. у писму надбискупу Степинцу, између осталог, наводе да се мора рачунати да ће Срби прихватити ислам из ината према католицима. Стога је предлагао да међу Србе не шаљу свештенике који радије користе нож и пиштољ него крст.¹³⁹

Ни у овом делу није утврђено колико је тачно православних Срба исламизовано, нема чак ни приближних процена.

2.2. Судбина свештенослужитеља Српске православне цркве

а. Архијереји

Априлски догађаји 1941. затекли су митрополита загребачког Доситеја (Васића) у Загребу. Истога дана, чим је проглашена Независне Држава Хрватска, митрополит је ухапшен заједно са својим ђаконом.¹⁴⁰ У затвору су га малтретирали готово сви одреда. Пошто је био болестан, а уз то и мучен, хрватске власти су га из страха да не умре у затвору преместиле у римокатоличку Болницу милосрдних сестара. Уместо лечења у тој установи и даље је трпео понижења, увреде и батине. Митрополита Доситеја, у веома тешком психичком и физичком стању, 8. маја 1941. до-

¹³⁷ ВА, НДХ, 195-10/5.

¹³⁸ Е. Лоријер, *н. д.*, 106.

¹³⁹ В. Ђ. Ђурић, *Прекривавање Срба...*, 72.

¹⁴⁰ *Novi list*, Zagreb, 9. 5. Било је и аутора који су писали и овако: „Усташе су (неутврђеног дана средином 1941), уморили и загребачког српско православног митрополита Доситеја кога су ухапсили крајем априла те године“ – Ferdo Ćulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Београд 1970, 345. Датум хапшења је различит од аутора до аутора. У *Споменици православних свештеника 1941–1945*, стоји да се то десило 10. априла. Исто је утврдио и Душан Кашић – „Српска црква у тзв. Независној Држави у Хрватској“, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд 1970, 186.

Митрополит дабробосански Петар
(Зимоњић), 1920–1941.

Епископ горњокарловачки Сава
(Трлајић), 1938–1941.

Епископ бањалучки Платон
(Јовановић), 1939–1941.

нели су до железничке станице и сместили у воз за Београд.¹⁴¹ Измрцвареног митрополита су по доласку у Београд, од 9. маја током наредних месеци лечили у једном санаторијуму. Потом је неколико месеци био смештен код пријатеља, а после у манастиру Ваведење. Како су последице тортуре у Загребу биле и више него видљиве, због њих митрополит није био у стању да сам о себи води бригу, Синод му је одредио старатеља. Умро је 13. јануара 1945. године у Београду и сахрањен у порти манастира Ваведење, на београдском Сењаку.¹⁴²)

Априлски рат 1941. године митрополит дабробосански Петар (Зимоњић) дочекао је у средишту митрополије. После бомбардовања Сарајева, на наговор пријатеља склонио се у манастир Свете Тројице код Пљеваља и тамо остао до 21. априла, када се вратио у Сарајево. Пријатељи су га тада упућивали да пође у Србију или Црну Гору, али их митрополит није послушао. Први који су га посетили (27. априла) били су немачки официри и то су учинили ради претреса зграде митрополије.

Повереник хрватске власти за Босну, Божидар Брало, римокатолички свештеник и заклету усташа из ранијих година, забранио је митрополиту и православним свештеницима употребу ћирилице. Митрополит је то одбио па га је убрзо стигла казна оличена у разним неделима. То је био почетак страдања митрополита Петра. Свестан шта му се спрема, позвао је подређене свештенике који су могли да дођу код њега и саветовао их шта даље да чине како би спасили властити живот и чланове својих породица.

Митрополит Петар ухапшен је 12. маја и одведен у усташку полицију.¹⁴³ После три дана вратили су га у зграду митрополије да узме најосновније ствари и истог дана спровели у Загреб. У затвору су се према њему односили као према најобичнијем криминалцу. Из Загреба је пребачен у затвор Керестинац код Самобора и тамо био заточен до 12. јуна, да би потом био отеран у Госпић. О његовој даљњој судбини постоје више верзија.¹⁴⁴ По првој, из Госпића је одведен у Копривницу где се

141 Није утврђено на чије је тражење митрополит Доситеј отпремљен за Београд. Међутим, има индиција да је то учињено по немачком захтеву. Било је аутора римокатоличке провенијенције који су писали да је митрополит спашен захваљујући надбискупу загребачком Алојзију Степинцу. Њихове тврдње, међутим, нису поткрепљене никаквим доказима – И. Мужих, *Павелић и Степинац*, 73; М. Ландерци, *Кардинал Степинац*, 97.

142 *Гласник СПЦ*, 4/1945, 46–48.

143 Налог за хапшење потписао је римокатолички жупник Божидар Брало – Е. Парис, *н. д.*, 73.

144 Тачно место страдања митрополита Петра остало је непознаница – Љубо-

насмрт разболео, па су га морали одвести у болницу Стењевац; ту му се губи сваки траг.¹⁴⁵ По другој, одведен је у логор Јадовно на Велебиту и тамо убијен у неком од стратишта, заједно са још неколико свештеника и бројним народом.¹⁴⁶ По трећој, одведен је из Госпића у логор Јасеновац где је убијен и бачен у пећ.

Проглашење Независне Државе Хрватске епископа бањалучког Платона (Јовановића) затекло је у његовом седишту у Бањој Луци.¹⁴⁷ Истога дана наређено му је да као Србијанац мора напустити нову државу. Међутим, он је остао у граду, у средишту своје епархије. У међувремену, у епископски двор стигли су Немци заузевши неколико просторија за своје потребе, али епископа Платона, према сведочењима, нису малтретирали.

Усташки повереник за Крајину Виктор Гутић захтевао је у писму од 27. априла од епископа Платона да постави архијерејског заменика јер ће, како је било наведено, он, Платон, морати отићи.¹⁴⁸ Епископ одбија и тај захтев.¹⁴⁹ Његов одговор значио је и смртну пресуду. Узгред буди речено, без обзира на све што је предосећао, епископ је о проблемима у вези са усташком влашћу отворено говорио својим најближим свештеницима.

У недељу, 4. маја Хрвати су наредили епископу да у року од неколико сати напусти град. Истога дана он се обратио за помоћ бискупу Јосипу Гарићу.¹⁵⁰

мир Дурковић Јакшић, „Учешће патријарха Гаврила и Српске православне цркве у догађајима пре и за време марта 1941. и њихово страдање у току рата“, *Гласник СПЦ*, 6/1980, 146; Према изјавама протераних Срба, митрополит Петар био је августа 1941. заточен у Госпићу, у тешком стању и обријане браде. Даља судбина је непозната – АС, Комесаријат за избеглице, нерегистровано, изјава Милана Љуштице из Доњег Лапца.

145 Та вест стигла је и у Патријаршију, па је митрополит Јосиф молио Милана Недића за интервенцију код немачких војноуправних власти, како би била проверена њена истинитост код хрватских усташких власти. Писмо митрополита Јосифа Недићу од 2. јула 1942. године – АСин, Записници, Син. бр. 1759/зап. 250. Недић је тек октобра 1942. године одговорио да је судбина митрополитова непозната – АСин, Записници, Син. бр. 1841 од 5. новембра 1942.

146 Име митрополитово налазило се на списку страдалих архијереја и свештеника, уклесаном у стену на Велебиту, а постојало је до 1992. године – Атанасије Јевтић, *Од Косова до Јадовна*, 250.

147 *Споменица...*, 23.

148 *Hrvatska krajina*. Вања Лука, 29. 4. 1941.

149 Љ. Дурковић-Јакшић, *Платон...*, 132.

150 Бискуп бањалучки Јосип Гарић имао је удела у кројењу судбине епископа Платона – В. Новак, *н. д.*, 687.

Те ноћи одвели су њега и архијерејског намесника из Босанске Градишке Душана Суботића у правцу Котор Вароши. Њихова тела нађена су 23. маја у реци Врбањи. Претходно су их живе масакрирали, вадили им очи, секли уши и носеве, чупали браде, пребијали им и ноге и руке, клали их. Убијени су на крају пушчаним хицима у потиљак.¹⁵¹ На тај зверски начин окончао је живот епископ Платон.

Априлски рат 1941. године епископ Сава (Трлајић) дочекао је у епископском средишту у Плашком.¹⁵² Тај крај окупирали су Италијани и држали га до краја маја 1941. године. Потом су дошли Хрвати усташе. Они су 21. маја ухапсили групу виђенијих и богатијих Срба, међу њима и епископа Саву и још неколико свештеника. Неколико дана касније, усташки логорник Јосип Томљеновић наредио је епископу да мора, као Србијанац, напустити Хрватску. Епископ је то одбио и тиме пресудио самом себи. Ухапшен је 17. јуна заједно са тројицом свештеника¹⁵³, њих а потом су их из Плашког транспортовали у правцу Госпића. Последњи пут виђени су половином августа када су у групи од око 2.000 Срба одведени ка Велебиту, ка губилиштима.¹⁵⁴

Италијанска окупација Шибеника затекла је епископа далматинског Иринеја (Ђорђевића) у самом граду. Пошто је проценио намере италијанских власти и њихову привидну наклоност према Србима, пристао је да са челницима италијанске војске разговара о новим околностима и раду Српске православне цркве.¹⁵⁵ Хрвати су, међутим, пред Италијанима оптужили епископа као енглеског агента, па су га ухапсили 8. новембра 1941. године. Касније су га одвели у интернацију у Италију, код Фиренце, где је био заточен од 30. децембра исте године.¹⁵⁶

151 Рукопис „Прогони и страдања српских православних епископа у Независној Држави Хрватској“ – АЈ, 103, 17, стр 11; *Саопштења Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача бр. 66-93*, Београд, 1946, 77.

152 *Споменица...*, 25–26.

153 Да је логорник Јосип Томљеновић наредио хапшење и ликвидацију епископа и осталих свештеника, евидентно је и из садржаја писма Министарства домобранства Бр. 2858/Тај У од 8. 5. 1943. године – ВА, НДХ, 92-55/4.

154 Боривоје М. Карапанџић је навео да је епископ убијен у Плашком, што није тачно – Б. М. Карапанџић, *Грађански рат...*, 32.

155 *Српска православна црква 1920–1970*, 512; Писмо епископа Иринеја Е. Број 227 од 30. јуна 1941. митрополиту Јосифу – АС, Комесаријат за избеглице, нерегистровано.

156 АЈ, Емигрантска влада – Посланство у Лондону, нерегистровано. Средином марта 1942. године митрополит Јосиф предао је Георгу Мајеру, немачком официру задуженом за праћење јерархије Српске православне цркве, писмо епископа Иринеја упућено мајци. Епископ Иринеј је писао, поред осталог, да је ухапшен после оптужби

Епископ зворничко-тузлански Нектарије (Круљ) избегао је у Србију уз помоћ Немаца, а захумско-херцеговачки Николај (Јокановић) уз помоћ Италијана.

Поменути прогони архијереја довели су до тога да почетком јесени 1941. године на територији Независне Државе Хрватске ниједан од њих није обављао своје архијерејске дужности. Тако је, може се слободно констатовати, на тим подручјима, обезглављена Српска православна црква.

У међувремену, започео је и процес уништење ниже јерархије спровођен кроз брутална убиства и депортације у Србију.

б. Свештенослужитељи

Протеривање свештеника Српске православне цркве из Независне Државе Хрватске, први пут је споменуто на седници немачких и хрватских представника 4. јуна 1941. у Загребу. Том приликом речено је да је то својеврстан реципроцитет за римокатоличке свештенике који ће бити протерани из Словеније у Хрватску.¹⁵⁷

Државно равнатељство за понову формирало је 2. јула 1941. Одбор за пресељење православних свештеника у Србију. Одбор је убрзо за тим свим локалним органима власти разаслао окружницу са наредбом за хапшење православних свештеника. Истом наредбом захтевано је довођење свештеника у припремљени сабирни и исељенички логор Цапраг код Сиска.¹⁵⁸ У почетку је било планирано формирање само једног таквог логора, али су касније створена два сабиралишта: Даница код Копривнице и Славонска Пожега.

Недељу дана после формирања Одбора за пресељење свештеника, хрватске власти су 9. јула расписом тражили од својих подређених органа тачне податке о броју свештеника Српске православне цркве.¹⁵⁹ Хапшења православних свештеника, планирано за 10. и 11. јули, није остварено онако како је то било планирано. За само делимичан успех те операције било је више разлога. Најпре, неколико свештеника већ раније је избегло у Србију.¹⁶⁰ У међувремену, у устаничким јединицама било је од првих дана и свештеника који су се приступањем штитили од усташа и страда-

месног римокатоличког свештеника – Историјски архив Београда, БДС, Д-9.

157 ВА, На, 49-3/1.

158 ВА, НДХ, 179-3/1; Исто, 180-59/1; Исто, 201-9/22.

159 ВА, НДХ, 170-10/12.

160 У Србију је, на разне начине из Независне Државе Хрватске избегло 18 свештеника – *Српска православна црква, Њена прошлост и садашњост*, Београд 1992, 41.

ња, али и због осећаја да требају да буду са наоружаним народом.¹⁶¹

Први транспорт свештеника, прогнаних из Независне Државе Хрватске, стигао је на железничку станицу Топчидер у Београду 1. августа.¹⁶² Прихватили су их представници Комесаријата за избеглице. Три транспорта свештеника из сабирног логора Цапраг код Сиска, стигла су у Аранђеловац. Ту су их дочекали митрополит Јосиф и неколико службеника Патријаршије.¹⁶³

Хапшење и интернирање свештеника у логоре поновљено је и 9. августа, такође на основу наређења Државног равнатељства за понову упућеног свим органима власти.¹⁶⁴ Истовремено, та окружница садржавала је и наредбу да се свим преосталим свештенослужитељима забрани свако даље чинодејствовање.¹⁶⁵ Та наредба требало је да буде круна свих казни над Српском православном црквом у Независној Држави Хрватској. У међувремену, велики број свештеника је побијен на разне монструозне начине и на разним стратиштима. Много више их је похапшено и пресељено у Србију;¹⁶⁶ Онима, пак, који су игром случаја остали у животу и на слободи, био је забрањен сваки даљи рад.¹⁶⁷

161 Према извештају котарске власти из Книна, ниједан од свештеника у северној Далмацији није ухапшен јер су се на време склонили од усташа – ВА, НДХ, 201-38/16.

162 Овај податак само условно је тачан. Наиме, још 17. јула у Србију су стигли свештеници из сабирног и исељеничког логора Цапраг код Сиска – ВА, Нђа, 27-3/1.

163 А Син, XI/147/1941.

164 Редарствено равнатељство из Сарајева обавестило је 12. јула надлежне у Загребу да нису могли похапсити све православне свештенике у својој области. Том приликом писали су да су накнадно ухапсили само једног, који је у међувремену био у болници на лечењу, и да ће га спровести у сабирни логор у Цапрагу код Сиска – ВА, НДХ, 179-4/1. „U vezi sa već ranije danim uputama uhitite sve još preostale monahe i kaludjere, te grčko-istočne popove zajedno sa njihovim obiteljima i prepratite ih u iseljenički logor Caprag kod Siska. Ovo se odnosi samo na popove koji su po narodnosti Srbi i na Crnogorce, koji su se osjećali Srbima.“ – ВА, НДХ, 180-59/1.

165 ВА, НДХ, 180-59/1; Две недеље касније, тачније 24. августа 1941, котарска област у Иригу обавестила је подређене органе да „na osnovu naloga Državnog ravnateljstva za Ponovu u Zagrebu od 18. kolovoza 1941 br 7891 na području ovog kotara uhitite sve pravoslavne popove kao iz 8 manastira sve kaludjere i monahe, a djake iz manastira odmah odstranite“ – *Злодела и греси*, Београд 1990, 23.

166 Веома неуверљиво делује писање Редарственог равнатељства из Сарајева од 15. јула Државном равнатељству за понову када челнике тог тела обевештавају да нису могли ухапсити митрополита Петра (Зимоњића) и још неколико свештеника из Сарајева – ВА, НДХ, 179-3/1.

167 Тако је на основу наредбе Равнатељства за понову Котарска област у Осијеку забранила рад свештенику Лаву Досједалу – АС, Комесаријат за избеглице..., нерегистровано.

Приликом хапшења свештеника Српске православне цркве није се марило што међу њима има и Руса и Украјинца. Неколико дана касније, из Загреба је стигло наређење да се према свештеницима родом из Црне Горе, а који се нису осећали Србима, мора поступати другачије него према осталима.¹⁶⁸ Слично је било и са ухапшеним свештеницима Русима и Украјинцима па су пуштени на слободу до даљњег.¹⁶⁹

За хрватске планове о хапшењу и протеривању православних свештеника из Независне Државе Хрватске сазнавали су и немачки официри у Загребу. О томе су разговарали и са надбискупом загребачким Алојзијем Степинцем и тада им је потврђено да он те поступке одобрава.¹⁷⁰

Сабирни и исељенички логор Цапраг код Сиска формиран је почетком јула, а расформиран крајем септембра 1941. године.¹⁷¹ Као и сви остали логори у Независној Држави Хрватској, и то стратиште било је под директном командом Трећег одељења Усташке надзорне службе. Први логораши у њему били су православни свештеници из Лике, Кордуна, Загреба и околине, северне Хрватске и Славоније, са члановима својих породица. Друга група ухапшеника била је из Босанске Крајине и стигла је 13. јула. Следећа група била је из Срема и Источне Босне, а пристизали су од 15. до 17. јула.¹⁷²

Први транспорт из логора Цапраг ка Славонском Броду, Винковцима, Земуну и Београду, кренуо је 17. јула 1941. године. Протеривање свештеника у Србију обављано је и у другој половини августа, када је транспортовано још 30 њиха. Колико је тачно било свештеника у сабирном логору Цапраг код Сиска, односно колико их је одатле протерано за Србију, није тачно утврђено. Подаци објављени у историографији и публицистици после Другог светског рата веома су различити: баратало се најчешће бројевима од 270 до 338 исељених свештеника.¹⁷³

168 Писмо Димитрија Витковића, архијерејског заменика митрополиту загребачком Доситеју, новембра 1941. године – АС, Комесаријат за избеглице., нерегистровано.

169 Занимљив је случај свештеника Серафима Купчевског: он је боравио у Загребу све до 21. августа 1941. када је отеран у исељенички логор. Из логора је, уместо у Србију, враћен у Загреб где је остао до проглашења тзв. Хрватске православне цркве.

170 И. Цвитковић, *Ко је био...*, 88.

171 О том логору видети: Василије Перовић, „Сећање на Цапрашки логор“, *Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине (1878–1958) и педесетогодишњице анексије (1908–1958) и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења (1918–1958)*, Београд, 1959, 116; Видети и: ВА, НДХ, 234-1/55; Исто, 315-1/6;

172 ВА, НДХ, 315-1/6.

173 Драгослав Страњаковић, *Највећи злочини садашњице*, Београд 1991, 437 (у

Логор у Славонској Пожеги формиран је као помоћни логор постојећег у Цапрагу. У њему су, углавном, били монаси из манастира са Фрушке Горе. Према сведочењу једне од заточеница, по доласку у Србију, у логору је било око 200 монаха.¹⁷⁴

Није лако утврдити када је расформиран тај логор. Без обзира на поједина тврђења да је то учињено крајем септембра 1941, у њему је и крајем октобра било заточених Срба, па и свештеника.¹⁷⁵

Хрватске власти формирале су 29. априла логор у Копривници. Истога дана у њега је доведено око 300 људи из околних места. Међу заточеницима, посебно су малтретирани православни свештеници доведени, углавном, из епархија Загребачке и Горњокарловачке. Наиме, сваке ноћи прозивани су људи, међу њима и свештеници, који би убрзо потом били одвођени из логора на стратишта. По сећањима једног од заточених, касније протераних свештеника, у том логору било их је 26. Из логора је у Србију протерано њих 10, а 16 је убијено на разне начине.¹⁷⁶

Локалне хрватске власти веома ревносно су извештавале надређене органе у Загребу о хапшењу и интернирању свештеника Српске православне цркве. Захваљујући тим документима, сачуваним по разним архивима, може се полемисати о многим контроверзним чињеницама, па тако на пример и о броју протераних свештеника.

Римокатолички свештеник, жупник из Добоја и усташки повереник, др Драгутин Камбер писао је септембра 1941. поглавнику Анти Павелићу: „Bili smo veoma ekspeditivni: protjerali smo njihove sveštenike, konfiskovali im najveći dio imovine, poubijali veliki broj, a ostalim stavili do znanja da neće moći ostati kod nas kao Srbi i pravoslavci.“¹⁷⁷

У историографији и публицистици, као и у текстовима свештеника Српске православне цркве, још увек није тачно утврђено колико је свештеника протерано и избегло из Независне Државе Хрватске у Србију.¹⁷⁸

даљем тексту: Д. Страњаковић, *н. д.*); Атанасије (Јевтић), *Великомученик Јасеновац*, Београд 1991, 31; В. Дедијер, А. Милетић, *Протеривање Срба...*, 42; Antun Miletic, *Ustaška fabrika smrti 1941–1945*, Београд 1988, 41.

174 Писмо министра правде Милану Недићу – ВА, Нђа, 1а-4/3.

175 Свештеник Сава Димовић отпремљен је из овог логора тек 6. октобра 1941. године – АСин, XIII/85/1941.

176 О логору Даница, где је и сам био заточен до протеривања у Србију, писао је свештеник Димитрије Јока – *Споменица...*, 189–192.

177 Б. Миљуш, *Револуција...*, 92.

178 Подаци су веома различити: прва група аутора писала је о 324, друга о 338, а трећа о 334 протерана свештеника. Као најмеродавнији подаци могли би се узети они у извештају Синода: Избегло је из свих крајева Краљевине Југославије 639 и протера-

Први православни свештенослужитељ кога су усташе убили био је Милош Петровић из Босанских Лужина, Епархија зворничко-тузланска; усмрћен је 14. априла 1941. године.¹⁷⁹

Милош Мандић из Грачаца, Епархија горњокарловачка, убијен је тако што су му одсекли главу. Заклани су свештеници Богдан Враћешевевић и Симо Бањац.¹⁸⁰

Свештеник Новак Мاستиловић био је у групи Срба које су усташе хтеле да убију. Међутим, он се спасио бегом у Црну Гору.¹⁸¹

Свештеник Ђорђе Богић из Нашица, убијен је на bestiјалан начин, после мучења, драња коже и одсецања делова тела.¹⁸²

У сличним мукама, наочиглед породице, убијени су и Бранко Добросављевић из Вељуна код Карловца и Стеван Чурчић из Огулина.¹⁸³

У убиствима православних свештеника, директно или индиректно, учествовали су на разне начине и римокатолички свештеници.¹⁸⁴

Није утврђено колико је на стратиштима на Велебиту усмрћено Срба нити колико је међу њима било свештеника Српске православне цркве. У тим гудурама су (највероватније) страдали митрополит дабробосански Петар и епископ горњокарловачки Сава, заједно са још више од 50 свештеника.¹⁸⁵

но 500 свештеника. Међутим, на два места Записника постоје различити подаци, на пример, 599 избеглих свештеника, па и њих треба узимати са резервом – АСин, Записници, Син. бр. 1070/зап. 237/1947.

179 У писаном извештају Синоду епископа Нектарија од 22. децембра 1941. објашњене су околности и време убиства поменутог свештеника. Хрвати који су га убили, сликали су се над мртвим телом Петровића са пиштољем и ту слику објавили у новинама – АСр, Комесаријат за избеглице..., нерегистровано. У *Споменици православних свештеника 1941–1945* пише: „Након проглашења такозване НДХ, 14. јуна 1941 год., напали су усташе на стан свештеника Петровића и убили га.“ Та нелогичност представља основу за тврдњу да је убијен 14. априла – *Споменица...*, 114.

180 Edmond Paris, *Genocide in satellite Croatia*, Chicago/USA 1962, 104.

181 Извештај Заповједништва оружничког вода Гацко – ВА, НДХ, 143-39/9.

182 Писмо немачког посланства у Загребу Управном штабу војног заповедника Србије – ВА, НДХ, 233-15/2.

183 Писмо Управног штаба војног заповедника Србије немачком посланству у Загребу – ВА, НДХ, 233-15/2.

184 У једном од извештаја заповедника копнене војске, маршала Владимира Лакса, осим осталог, стоји: „27. 5. *katolički svećenik Eugen Gujić /s. Gora, kotar Zenica/ ubio je srpskog popa iz Bilješevca Milana Minića, četnika.*“ – ВА, НДХ, 85-8/3. Исправно је: Миладин Минић; *Споменица...*, 95.

185 Атанасије (Јевтић), *Од Косова до Јадовна*, Београд 1987, 251; Antun Miletić,

Душан Суботић,
Епархија бањалучка

Живко Даниловић,
Епархија бањалучка

Јован Бјеђевић,
Епархија горњокарловачка

Богдан Врањешевић,
Епархија бањалучка

Виши немачки органи на територији Краљевине Југославије имали су проверене податке о хапшењима и убиствима свештеника Српске православне цркве. Они такве поступке нису спречавали јер су то радиле усташе по Хрватској. Једино што су могли било је међусобно обавештавање о тим злоделима инстанци у Загребу и Београду. Тако је, примерице, немачко посланство из Загреба 24. јуна 1941. обавестило Управни штаб војног команданта Србије о бестијалном мучењу свештеника Ђорђа Богића из Нашица.¹⁸⁶ Исто посланство два дана касније писало је о страдањима Срба у Далмацији.¹⁸⁷

Харолд Турнер, начелник Управног штаба команданта Србије обавестио је 25. јуна 1941. немачко посланство у Загребу о страдањима појединих истакнутих Срба. У писму су тако детаљно описана и убиства свештеника Бранка Добросављевића из Вељуна, Стевана Чурчића из Огулина, Богдана Врањешевића из Бање Луке и Симе Бањца из Дрвара.¹⁸⁸

Страдање српског свештенства била је узредна тема многим писцима и историчарима. Нажалост, ни у Српској патријаршији до данас није написан текст који би био најприближнији потпуној истини, кад је реч о броју страдалника.¹⁸⁹

По званичним подацима Синода, од 6. априла 1941. до 9. маја 1945. године, припадници војске Независне Државе Хрватске убили су 171 свештеника.¹⁹⁰

Koncentracioni logor Jasenovac, Beograd, 1986, I (у даљем тексту: А. Милетић, *Концентрациони логор...*); *Српска православна црква – Њена прошлост и садашњост*, Београд 1992, 38.

186 „О инквизиторским тортурама којима су Срби у Хрватској изложени и о методама које хрватске усташе примењују за њихово коначно уништење, добио сам следећи извештај, препричан од речи до речи...“ – ВА, НДХ, 233-15/2.

187 „Доставља се на знање следећи извештај српског Министарства унутрашњих послова од 26. јуна 1941. о терористичким актима Хрвата ... У целој Далмацији усташе врше нечовечне страхоте, које се усмеравају нарочито на Србе, трговце, свештенике и учитеље.“ – ВА, НДХ, 233-15/2.

188 „По поверљивим извештајима догодила су се следећа терористичка акта Хрвата према Србима који станују на територији Независне Државе Хрватске...“ – ВА, НДХ, 233-15/2.

189 *Споменица православног свештенства 1941–1945*, Београд 1965. Ову књигу користили су многи истраживачи и преносили из ње податке не проверавајући их. Нешто шири списак – Чедомир Драшковић, „Жртве свештенства Српске православне цркве у току Другог светског рата“, *Удружење православних свештеника 1989–1969*, Београд 1969, 241–255; Д. Кашић, *Српска црква...*, 191.

190 АСин, Записници, Син. бр. 1060/зап. 237/1947.

2.3. Судбина црквених објеката

Председништво владе Независне Државе Хрватске расписом од 26. јуна 1941. обавестила је подређене власти о предлогу за решавање тзв. српског питања.¹⁹¹ На основу сачуване и расположиве документације хрватске провенијенције настале у каснијим временима, може се са сигурношћу тврдити да је у овом предлогу решења, поред осталог, било речи и о формирању једног одбора који би имао задатак да се брине о рушењу православних цркава у држави. Исто тако, може се тврдити да је то чињено у договору са Државним равнатељством за понову, јер кад је реч о рушењу цркава и скидање звона постоји више јасних наредби.¹⁹² Наиме, Државно равнатељство за понову почетком септембра 1941. године обавестило је окружницом локалне власти да је оно задужено за све објекте Српске православне цркве.¹⁹³ У међувремену бројни локални органи власти извештавали су надлежне о ситуацији на терену, о условима и стању у коме су се налазили православни храмови.¹⁹⁴

Ипак, реализација планираног није текла глатко и без проблема. У једном од случајева, иначе типичних за територију Независне Државе Хрватске која је била у италијанској зони, догодило се следеће: локалне хрватске власти у месту Равно у Херцеговини, на основу ранијих наредби из Загреба, затвориле су манастир Завалу. Али, италијанске власти

191 Од тог расписа сачувана је само омотница тако да је могуће само претпостављати шта је садржавао – *Злодела и греси*, 34.

192 Хрватске власти наредиле су рушење цркве у Босанској Костајници – ВА, НДХ, 203-2/2; Наредбе за рушење цркве у Рајевом Селу код Брчког – ВА, НДХ, 75-5/4; Извештај о рушењу и паљењу цркве у селу Радовић код Цетинграда – ВА, НДХ, 1-24/2.

193 Окружница Државног равнатељства за понову од 9. августа 1941. пренета је у распису Котарске области Ириг од 4. септембра 1941. подређеним органима а њоме се налагало затварање свих православних цркава и манастира – ИАБ, НДХ, нерегистровано.

194 Тако је Котарска област у Земуну 23. септембра 1941. тражила податке о стању православних цркава у својој области. На тај распис одговорили су из општина Карловчић, Деч, Крњешевци, Шимановци, Петровчић, Обреж, Купиново, Ашања и Земун. Пристигли извештаји били су готово идентични: „Izvješćjem, da su matice sa ostalim uredskim knjigama i arhivom ovdašnje grčko istočne parohije preuzete po ovoj općini. Crkva grčko istočna je zaključana, a ključ se kod potpisatog načelnika na čuvanju nalazi“ – ИАБ, НДХ, нерегистровано. Слично се износило и у извештајима из Босанског Брода: „Izvještavam da je pravoslavna crkva u Maloj Brusnici, Vinskoj i Liješću zatvorena-zarečaćena i ključevi oduzeti koji se dostavljaju naslovu.“ – Извештај Оружничке постаје у Доњем Клакару код Босанског Брода – ВА, НДХ, 202-14/18.

Блатуша,
Епархија горњокарловачка

Манастир Кувеџин,
Архиепископија београдско-карловачка

Босанска Дубица,
Епархија бањалучка

Гламоч,
Епархија далматинска

Манастир Ђипша, Архиепископија београдско-карловачка

Јабланац, Епархија славонска

Коларић, Епархија горњокарловачка

Манастир Купиново, Архиепископија београдско-карловачка

Кусође,
Епархија славонска

Ливно,
Епархија далматинска

Млака,
Епархија славонска

Петриња,
Епархија горњокарловачка

Садиловац,
Епархија горњокарловачка

Тење, Архиепископија
београдско-карловачка

Смиљан, Епархија горњокарловачка

Бања Лука, Епархија бањалучка

су га отвориле и дозволиле српском православном монаху да слободно настави да обавља свештене радње.¹⁹⁵

У периоду од априла 1941. године до стварања тзв. Хрватске православне цркве, априла 1942, само једном су се православни Срби усудили да траже отварање своје цркве за богослужење. Од тога наравно није било ништа јер је врховна хрватска власт већ била решила шта ће урадити са храмовима Српске православне цркве.¹⁹⁶

После пљачке српских цркава обично је следило растурање унутрашњости тих светиња, паљење и рушење, делимично или до темеља.¹⁹⁷ И тај део плана Уреда за рушење грчко-источних цркава спровођен је за све време постојања Независне Државе Хрватске. Углавном је власт та злодела форсирала али каткад и успоравала, што је зависило од ситуације.¹⁹⁸ За то време, у црквама су се дешавала и друга непочинства; у данима првих злочина над српским народом, лета 1941, Хрвати су силовали девојке, најчешће у олтарима;¹⁹⁹ у месту Удрежње, Херцеговина, почетком јуна 1941. године клали су мештане;²⁰⁰ у Јајцу, у тамошњој цркви, заклали су 158 Срба.²⁰¹

Хрватске власти су у неколико српских села по унутрашњости новостворене државе натерали њихове житеље да донесу сламу у цркву, а потом би их све заједно запалили. У Глини су у цркви најпре поклали сакупљене житеље околних села, па потом је запалили;²⁰² у Драксенићу су затворили 360 особа и заклали их у једном дану тако да је, према казивању сведока, крв преливала преко прага цркве; у Кусоњама су запалили

195 Писмо котарске области Равно – ВА, НДХ, 244-36/1.

196 Срби, становници Калиновика, молили су управу Велике жупе Врхбосна да им дозволи отварање њихове цркве за Божић 1942. године. Међутим, Равнатељство за јавни ред и сигурност то није дозволило – ВА, НДХ, 182-7/1.

197 Цркву у Међеји Доњој код Бање Луке рушили су бомбама. Тај исти храм запаљен је и августа 1942. године – ВА, НДХ, 61а-42/15; На сличан начин срушена је и Спомен-костурница српских ратника из Првог светског рата – ВА, НДХ, 1146-25/1.

198 Преписка врховне власти у Загребу, локалне власти Велике жупе Посавје и месне власти у Рајевом Селу о рушењу православне цркве – ВА, НДХ, 175-7/32; Локалне хрватске усташке власти нису смеле да сруше православне цркве у Босанској Костајници, „pošto je do njih nemoguće doći, jer u selima gdje se iste nalaze gospodare četničko komunističke bande“ – ВА, НДХ, 204-10/2.

199 Бошко Н. Костић, *За историју наших дана*, Лил/Француска 1949, 28.

200 *Херцеговина у НОБ*, II, 451.

201 ВА, НДХ, 85-45/11.

202 Покољ у цркви у Глини помиње се безброј пута у историографским радовима и публицистици – Konstantin Fotitch, *The war we lost*, New York 1948, 119.

цркву пуну припадника српског народа, натеравши их пре тога да у храм донесу сламу; у Коларићу је запаљено око приведених 80 мушкараца и десетак жена које су им донеле храну; у Зборишту су у цркви запалили више мајки са малом децом; у Добром Селу, у цркву пуну народа бачене су бомбе; у Садиловцу су запалили цркву такође пуну Срба, међу којима је било чак и деце у колевкама.²⁰³ Многе цркве претворене су уз то у коњушнице, магацине, касапнице и објекте за друге намене, понекад у римокатоличке или унијатске богомоље.²⁰⁴

По Босни су православне цркве рушили најчешће муслимани усташе, по Хрватској Хрвати. Најмање су то чинили Немци или Италијани. Цркве су рушили професионални зидари, по налогу хрватских власти. Радну снагу за ту рушилачку делатност налазили су међу Србима и Јеврејима, силом их приморавали да у томе учествују.²⁰⁵ Поједине српске цркве рушили су гдегод и сами мештани Хрвати, из различитих разлога, и обично би за то били награђени грађевинским материјалом или нечим другим што им је било у користи.²⁰⁶ У тим работама учествовали су чак и римокатолички свештеници, под изговором да више нема православних јер су се пре тога прекрстили.²⁰⁷

У операцију затирања православних цркава укључио се и крижевачки владика, односно бискуп Јанко Шимрак; он је једном приликом послао професора Шпиру Петрановића у манастир Лепавину да спречи његово скрнављење, али само због тога да га нетакнутог у потпуности

203 Црква 1992, 39.

204 О страдању православних цркава дознао се и у Швајцарској, у Светском савету цркава – *Internacional cristian press*, Geneve, март 1942.

205 Цркву у Јасеновцу рушили су Јевреји које су Хрвати на то приморали. При рушењу погинуло је око 80 људи – А. Милетић, *Јасеновац...*, II, 927; О рушењу цркве у Илоку – АЈ. 110, Инв. бр. 14. 654.

206 У Руми, у Срему, православно цркву рушио је Хрват Никола Мужевић, без наређења или дозволе виших државних власти. Пошто је том приликом и пљачкао, критиковао га је велики жупан Анте Николић, из Министарства унутарњих послова – АЈ, 110, Инв. бр. 11.541: О овим догађајима постоје бројна сведочења Срба и православних свештеника. Једно сведочење, типично и карактеристично за бројне области Хрватске, дали су мештани села Тења код Вуковара: „На дан 12. октобра 1941. године били смо присилно прекрштени из своје српско-православне вјере у римокатоличку вјеру... Новопостављени жупник Фрањо Јунгвирст уселио се у дотадашњи парохиски дом српско-православног свештеника, који је био протјеран... Тај дом налазио се у истом дворишту гдје је била српско-православна црква, коју су усташке власти дале на сам дан православног Божића, 7. јануара 1942. године да се сруши, а црквена имовина опљачкана, имовина развучена, звона некамо одпремљена.“ – *Злодела и греси*, 19.

207 О рушењу цркве у Рајевом Селу у Посавју – ВА, НДХ, 175-7/32.

преузме. Бискуп Шимрак хтео је, наиме, да са манастиром уради исто што и са црквом у селу Лепавина – да га претвори у унијатски објекат.²⁰⁸

У лето 1941. године Немци су из Словеније протерали неколико стотина римокатоличких свештеника, Словенаца. Они су били смештани и у православним манастирима. Појединци су, као жупници у новим жупама, учествовали у рушењу православних цркава. То су радили на Светог Саву 1942. у Бучју, заједно са мештанима.²⁰⁹

Априла 1942. године поједине локалне власти наређивале су, по свој прилици, на основу наредби из Загреба, да се обустави рушење православних цркава.²¹⁰ То је очигледно рађено у складу с плановима о стварању тзв. Хрватске православне цркве.

Колико је опљачкано и порушено, и на друге начине девастирано, православних цркава, никада није тачно утврђено.²¹¹ Послератна Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, у својим елаборатима наводила је, најчешће, да је реч о 450 порушених и 800 оштећених православних цркава на територији Независне Државе Хрватске.²¹² Српска православна црква у својим публикацијама објављивала је да је порушено више од 430 цркава.²¹³

Врховна хрватска власт у Загребу је неколико пута у лето 1941. понављала наредбу о одузимању свих предмета из објеката Српске пра-

208 *Hrvatski narod*, 3. 3. 1942.

209 С. Аврамов, *н. д.*, 401.

210 Распис Велике жупе Вука – АЈ, 110, Инв. бр. 10.591; Исто, Инв. бр. 11.541.

211 Највише је у сваком погледу страдала Епархија горњокарловачка (обухватала је Лику, Банију и Кордун и део Босанске крајине). Иако је још 1941. године у календару *Црква 1941* објављено да Епархија горњокарловачка поседује 237 богослужбених објеката, у Српској православној цркви су помињани различити бројеви најчешће око 180, од којих је више од 120 пострадао – АСин, Записници, Син. бр. 1070/зап. 237/1947; АСин, Записници, Син. бр. 967/зап. 188 од 17. марта 1948; АЈ, 110, ф-25, док 1-8 и Инв. бр. 16.492; АЈ, 144, 46-398; Симеон владика горњокарловачки, *250 година Епархије Горњокарловачке*, Београд 1964, 88; Душан Кораћ писао је о 258 страдалих цркава и пет манастира – Д. Кораћ, *н. д.*, 142; Мане Пешут је тврдио да је од 237 цркава њих 213 на разне начине и у разним околностима страдало – Мане Пешут, „Српско питање у Хрватској“, *Гласник СИКД Његош*, 51, Чикаго/САД, 1983, 94.

212 АЈ, 110, 675-466; АЈ, 144, 5-103.

213 *Православље*, 1. 7. 1991, 7; Податак о 450 страдалих цркава објављен је и у публикацији *Српска православна црква – Њена прошлост и садашњост*, Београд 1992, 19; Међутим, Ристо Грђић је веома конкретан: страдало је 330 цркава, 49 капела и 20 манастира – Р. Грђић, *Српска црква...*, 15.

вославне цркве. То је урађено и 23. августа, штампањем и слањем окружнице на адресе бројних нижих органа власти широм државе. Но, и без тих наредби, већ је на том плану било учињено много злодела. На пример, у селу Лежмир, срез Сремска Митровица(у то време Хрватска), српска црква је опљачкана већ јуна 1941. године.²¹⁴

Типичан пример како се наложено спроводило види се из следећег случаја: усташе су ухапсиле свештеника Косту Станишића у кући у Ливну, и убили га. После тога, сву његову имовину опљачкали су, како су навели, у корист државе.²¹⁵

Усташки таборник Јосип Томљеновић у седишту Епархије горњокарловачке лично је ухапсио епископа Саву Трлајића и остале православне свештенике у Плашком. Потом је Томљеновић из саборне цркве однео све вредније ствари, укључујући и вредне уметничке слике.²¹⁶

Преузимање ствари из српских цркава и парохијских домова, по замисли надлежних власти требало је озваничити записником о (наводној) примопредаји, у градском поглаварству.²¹⁷

Православне цркве пљачкане су и у 1942. години о чему постоје сачувани документи. Карактеристичан случај збио се у Валпову: Котарска област у том месту је средином марта 1942. известила Министарство правосуђа и богоштовља о „активностима“ у вези са православном црквом; на крају писма било је наведено, осим осталог, и следеће: „... kod občinskog poglavarstva Valpovo trg pohranjeno: 14 kom slika, od toga 6 većih i 6 manjih, 1 knjiga Sv.Evangjelja, navodno u pozlaćenim koricama, 2 svjećnjaka-stolna, 2 velika viseća lusteri sa lampama.“²¹⁸

214 ВА, НДХ, 52-42/1.

215 Извештај Котарске области Ливна – ВА, НДХ, 235-36/2; Занимљиво је да су италијанске војне власти привремено спречиле пљачку, али имовину нису могле дуго бранити, тако да је ипак распродата у корист хрватске државе. У овом контексту ваља поменути и случај Светосавског дома у Мостару. Наиме, тај објекат су хрватске власти опљачкале и затвориле. Свештеник Вукан Родић настојао је уз помоћ италијанских војних власти да се опљачкано врати и дом отвори за употребу – ВА, НДХ, 235-42/3.

216 Извештај Обћинског начелства у Плашком – ВА, НДХ, 92-55/4.

217 „Prema odredbi Velike župe Vuka od 25. VIII 1941 g. Taj. br. 124-1941 i odluci gradskog poglavarstva od 30.VIII 1941 Taj. br. 33-1941 članovi povjerenstva Josip Petričić, gradski tajnik Duško Marcelja, profesor glasbe i Mato Subotić, profesor sastali su se u 3 sata posle podne u crkvi i pristupilo se preseljenju pokretnih predmeta u skladište u kući naseljenika Grinvald, ulica Dr. Pavelića br 12. Iz crkve su preneti sledeci predmeti... 2 zdjelice i poklopac od svete vode, 5 zastava i koplja, 4 velika svjećnjaka i 1 mali, 2 stolice sa slikom... U crkvi su ostali viseći električni lusteri, dielovi ikonostasa, uz zid pričvršćivani sjedalice i sjedala“ – АЈ, 110, 679-14.

218 ХДА, Министарство правосуђа и богоштовља, 2361.

У пљачкању српских цркава, на посебан начин, учествовала је и јерархија Римокатоличке цркве. То су радили свештеници по наређењу надређених бискупа и надбискупа, најчешће у договору са локалним властима. Карактеристичан пример представља деловање ђаковачког бискупа Антуна Акшамовића. Он је, у међувремену, по дозволи државних власти, бројне православне цркве претворио у римокатоличке, јер је упоредо с тим прекрштавао Србе. Све то рађено је по логици: ако нема православног народа, онда не треба да буде ни православних цркава, односно за нове римокатолике треба стварати нове цркве.²¹⁹

У Срему, на Фрушкој гори, било је 15 манастира Српске православне цркве. Њихова судбина у Независној Држави Хрватској била је слична судбини осталих манастира и парохијских храмова: готово сви су опљачкани, поједини су срушени или су добили друге намене. О томе постоји довољно архивске грађе корисне за реконструкцију тадашњих збивања.²²⁰

Пошто би набрајање свих злодела над Српском православном црквом захтевало много више простора, задржаћемо се само на појединим примерима страдања. Средином августа 1941. хрватске власти из Загреба издале су наређење свим подручним, односно котарским властима, шта треба да чине са православним црквама.²²¹ Тако је крајем августа 1941. одлуком Државног равнатељства за понову имовина свих манастира постала имовином Независне Државе Хрватске.²²²

Мада скоро сасвим опљачкани и испражњени, манастири на Фрушкој гори представљали су и даље примамљива здања. За манастире Раваницу и Јазак интересовао се ђаковачки бискуп Акшамовић,²²³ али и не само он; надбискуп загребачки Степинац договорио је са врховном хрватском влашћу да протеране римокатоличке свештенике из Слове-

219 Бискуп Акшамовић обавестио је 8. јуна 1942. године Хрватски државни музеј за умјетност и обрт у Загребу о томе које су православне цркве претворене у римокатоличке и о судбини њиховог инвентара. Набројао је 20 цркава – АЈ, 110, 679-160.

220 Страдање манастира и осталих православних црквених објеката у Срему веома детаљно обрадила је првих месеци 1945. године Покрајинска комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача у елаборату „Злочини на културноисторијским споменицима и предметима у Срему“. Дуго година веровало се да су сви примерци елабората нестали. Међутим, један сачувани приредио је и објавио Динко Давидов у књизи под насловом *Злодела и греси*, Београд 1990.

221 *Злодела и греси*, 24.

222 Копија одлуке Бр: Н. 2/2 од 25. 8. 1941. године – *Злодела и греси*, 30; Копија одлуке Бр: Н. 7/7 од 24. 10. 1941. године – *Исто*, 32.

223 *Злодела и греси*, 33.

није, а било их је 86, сместе на Фрушку гору. На тај начин, и сам врх Римокатоличке цркве у Независној Држави Хрватској учествовао је у растурању православних светиња.

Постоје бројна сведочења о томе како је спровођено затварање цркава и манастира и пописивање њихове имовине.²²⁴

Посебан вид пљачке православних манастира и цркава чињен је под изговором њиховог тобожњег спасавања. То је рађено под руководством музејских стручњака и на основу посебне законске одредбе од 22. маја 1941. године.²²⁵ Та законска одредба била је позната свим локалним органима власти у држави и они су се према њој морали односити одговорно јер је тако наложено у обавештењима свим великим жупанима.²²⁶

У пљачкању православних цркава било је и случајева непланираног уништавања: после прикупљања црквених драгоцености из Бувача, Смољановић Брда, Мочила, Муњаве, Петрова Личког Села и Радовице, приликом (планираног) привременог смештаја у Слуњу, намерно је запалена зграда у којој је све изгорело.

Владимир Ткалчић, директор Хрватског повијесног музеја и предводник акције, допремио је и депоновао у Загребу, у спремишта Хрватског државног архива, велики број црквених предмета. Тако је из Пакраца довезао четири сандука вредних предмета и 40 сандука књига, из Плашког 81 предмет и 80 сандука књига, из Беочина девет предмета и 20 сандука књига. Том приликом Хрватском државном архиву предато је шест сандука архивске грађе из Плашког.²²⁷

Хрватске власти бројним законима, одредбама и наредбама планирале су да све материјалне вредности Српске православне цркве отму и углавном униште.

Приликом хапшења православних свештеника и архијереја, и претреса њихових станова, одузимао им је све што је било вредно. У таквој акцији спроведеној у епископском двору у Загребу нису заобиђене ни папирне (банковне) драгоцености, а није се презало ни од оду-

224 АЈ, 110, Инв. бр. 249/стр 49.

225 „Ova se odredba imade brzo, strogo i povjerljivo uz osobnu disciplinsku i materijalnu odgovornost svih čimbenika provadjati.“ – ВА, НДХ, 179-6/2; *Злодела и греси*, 27 и 235.

226 ВА, НДХ, 179-6/2.

227 После рата, јула 1946, то богатство допремљено је у Београд у 11 вагона – АЈ, 110, 679-368; *Злодела и греси*, 238–239.

зимања и веома тешких спредмета, као што је, на пример, метална каса Црквеног суда епархије Загребачке.²²⁸

Да је пљачка имовине Српске православне цркве била систематски планирана потврђују и документи од 30. априла 1941. године насловљени на комесаре за контролу рада црквених општина и епархијских органа.²²⁹

Посебно темељно пљачкане су зграде у Сремским Карловцима, некадашњем црквеном и културном средишту српског народа. Средином септембра 1941. објављена је законска одредба о преузимању имовине свих установа Српске православне цркве у корист хрватске државе.²³⁰

Поглавник Анте Павелић је одредио да се у Карловцима, у згради патријаршијског двора 1. августа 1941. године отвори хрватска усташка Дужносничка школа.²³¹ По идеји Павелића, огњиште српства и православлја у Карловцима, палати где су живели и служили српски патријарси, беше богомдано место за учење усташке идеологије!

У италијанској зони, у појединим местима, хрватске планове ометали су италијански војници. Тако су Италијани, као што је већ констатовано, гдегод настојали да отворе већ запечећене цркве.²³² Када су Хрвати намерили да отму сву покретну и непокретну имовину манастира Завала код Равна у Херцеговини, кога су пре тога затворили а монахе протерали (или су се они сами бегом спасили страдања), Италијани су отворили ту светињу и у њу вратили избеглог монаха да несметано обавља богослужење.²³³ Током покушаја усташа из Дрњиша у Далмацији да запале православну цркву, то су такође спречили италијански војници претећи да ће употребити силу. Почетком септембра 1941. године у

228 Прота Димитрије Витковић, архијерејски заменик, обавестио је митрополита Доситеја да су хрватске власти отеле и банковне књижице манастира Лепавине, цркве Свете Петке у Загребу, Црквених општина Цеља, Марибора и Љубљане, и друге драгоцености – АС, Комесаријат за избеглице, нерегистровано.

229 *Злодела и греси*, 119.

230 *Narodne novine*, Zagreb, 20. 9. 1941.

231 Секретар школе Павле Драгићевић изјавио је за новине *Graničar* о тој школи: „U ovu školu dolazili su dječaci sa još možda neizgrađenom ideologijom, koji međutim kada uđu u ovu veličanstvenu zgradu, obuzima ih neki neobičan osjećaj a to ne što su ušli u tuđu bogato uređjenu zgradu, no baš naprotiv osjećaju da je to zajedničko ustaško, da su temelji ustaštva jaki i nerazrušivi kao i temelji ove škole. Ova zgrada je idealno mjesto za školu dužnostnika. Možda je ova zgrada sagrađena za nekadašnje druge, nama suprotne svrhe, ali sada je i biće ognjište ustaštva i njegovih načela, ustaške borbe i napretka.“ – *Злодела и греси*, 117–118.

232 ВА, НДХ, 213-18/3.

233 ВА, НДХ, 235-36/2; Исто, 244-36/1.

Дрниш је долазио епископ Иринеј у пратњи италијанског пуковника и фотографа. Том приликом прегледали су и снимили оштећене цркву и парохијски дом. Како штета није била велика, црква је отворена и у њој је ускоро служен помен за страдали народ.²³⁴ Нешто слично десило се и у оближњем селу Кричке.²³⁵ Постоји и сведочење да су Срби из 26. септембра 1941. године хтели да отворе своју цркву уз помоћ Италијана, а хрватске власти су захтевале од италијанске команде да тако нешто не дозволи.²³⁶

Колико је тачно опљачкано православних цркава такође никада није прецизно утврђено. Ипак, постоји о томе прилично података, што олакшава истраживање. На основу њих, било је и следећих закључака: „... опљачкано је више од 40 вагона црквеноуметничких и других историјских вредности ...“²³⁷

Кад је реч о тоталном уништавању објеката Српске православне цркве посебно место припада скидању црквених звона. И то је организовало Државно равнатељство за понову, посредством локалних власти широм државе. Та наређења била су идентична и јасна.²³⁸ Остало је трагова и о томе шта су власти намеравале с њима: звона из цркве у Јасеновцу скинута су ради претапања.²³⁹ Било је случајева да су звона одношена у римокатоличке објекте и тамо су скривана или су постављана уместо, слабијих, постојећих.

Ни тај „посао“ није увек текао без тешкоћа. Сачувано је неколико извештаја локалних власти о томе да не могу опљачкати православне

234 ВА, НДХ, 221-35/5; Исто, 233-42/2.

235 Извештај великог жупана из Книна од 5. октобра 1941. године – ВА, НДХ, 220-36/7.

236 Захтев Министарству унутрашњих послова у Загребу од 18. септембра 1941. године – ВА, НДХ, 213-18/3.

237 Слободан Милеуснић, „Мученичко страдање Српске православне цркве на подручју тзв. НДХ у току II светског рата“, *Српска православна црква – Њена прошлост и садашњост*, Београд 1992, 43. Узоран пример навођења тачних података о материјалним страдањима Српске православне цркве представља текст Ристе Грђића мада их није рашчланио већ само навео глобалне резултате без ширих образложења – Р. Грђић, *н. д.*, 15.

238 „Odmah sa pravoslavnih crkvi skinite sva zvona i sa inventarom dopremite u ovoj Kotar. oblasti u roku od 48 sati pod pretjnom najstrože kazne.“ У другим наређењима било је и оваквих формулација: „Imadu se skinuti zvona crkava u selu Slabinji, Ваčvanima, Čitluku, Strigovu i u Bos.Petrinji.“ – ВА, НДХ, 203-2/2; Таква наређења су бројна попут наређења Котарске изпоставе у Босанској Костајници о рушењу цркава о области око Босанског Новог – ВА, НДХ, 203-2/2.

239 А. Милетић, *Јасеновац*, II, 927.

цркве јер се у селима налазе четничке јединице. Таквих случајева било је на десетине.²⁴⁰

Колико је звона скинуто није утврђено, мада постоји више података. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача утврдила је да је са православних храмова однето више од 700 звона.²⁴¹

После скидања звона обично би уследило рушење и црква, често до темеља. Од тог материјала зидани су углавном објекти за друге намене; на пример, материјал порушене српске цркве искоришћен је за прављење „Усташког дома“.²⁴²

240 „Izjvešćuje se naslov da se prednjem nalogu za sada udovoljiti nemože što se crkva grkoistočnjačka nalazi pod teškim okolnostima tojest tamo nalaze četničke skupine radi čega bi sada intervencija oko skidanja zvona bila izlišna”: Извештај заповједника постаје Босанске Костајнице Тај. бр. 182 од 6. 10. 1941. године – ВА, НДХ, 203-2/2.

241 АЈ, 110, Инв. бр. 16.492.

242 Писмо Велике жупе Билогора, од 21. фебруара 1942, Министарству правосуђа и богоштовља о рушењу српско-православне цркве у селу Граберје код Бјеловара – Хрватски државни архив, НДХ, Министарство правосуђа и богоштовља, В-1864 од 26. фебруара 1942. године.

3. Делатност Светог Архијерејског Синода

Патријарх Гаврило напустио је Патријаршију после бомбардовања Београда. Коначно је стигао у манастир Острог. Тамо су га ухапсили немачки војници и преко Сарајева спровели за Београд. Посла саслушавања био је притворен у манастиру Раковица код Београда. Касније је пребачен у манастир Војловица код Панчева. Рат је провео изван Патријаршије и без права да обавља своје патријарашке обавезе и дужности.²⁴³

Када су немачки војници 13. априла 1941. године заузели Београд, у згради Патријаршије била су само двојица патријархових викарних епископа, Валеријан (Стефановић) и Арсеније (Брадваревић).

Немци су 23. априла заузели зграду Патријаршије узурпирајући је за своје потребе; испразнили су је од свега оног што им је сметало, од намештаја до административних књига. Дозволили су да инвентар из Патријаршије буде смештен у зграду Конака кнегиње Љубице где је тада био и Црквени музеј. У том здању почео је нови живот свих органа Патријаршије и Архиепископије београдско-карловачке Српске православне цркве.²⁴⁴

У својим епархијама боравили су следећих месеци, поједини скоро до краја рата: митрополит црногорско-приморски Јоаникије Липовац, епископи нишки Јован Илић, браничевски Венијамин Таушановић, банатски Дамаскин, шабачки Симеон Станковић, тимочки Емилијан Пиперковић и бачки Иринеј Ћирић. Епископа рашко-призренског Серафима Јовановића ухапсили су Албанци и потом одвели у Тирану.²⁴⁵ Епископ далматински Иринеј Ђорђевић боравио је у својој епархији до јесени 1941. и обављао владичанске дужности. Касније је ухапшен и интерниран у Италију.²⁴⁶ Епископа мукачевско-прјашевског Владимира (Рајића) протерале су у Београд немачке власти. Епископ жички Николај (Велимировић) маја 1941. саслушаван је у Београду. Касније је био приморан да борави

243 Миодрaг Близанац, Вељко Ђурић Мишина, *Патријарх Гаврило (Дожић)*, Нови Сад 2004; Радмила Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожић (1881–1950)*, Београд 2006.

244 Немачки војници су патријаршијску архиву растурили. Стога је 21. јуна 1941. митрополит Јосиф наложио службеницима Патријаршије да је среде како би се могла користити – АСин, IX/119/1941.

245 *Гласник СПЦ*, 5-6/1945, 62–63.

246 Писмо епископа Иринеја митрополиту Јосифу – АС, Комесаријат за избеглице..., нерегистровано.

у местима око манастира Љубостиње.²⁴⁷ У Београд је 5. маја 1941. стигао митрополит скопљански Јосиф (Цвијовић) кога су протерали Бугари.²⁴⁸ Убрзо за њим, гоњен истим усудом, стигао је и епископ злетовско-струмички Викентије (Проданов). Епископи зворничко-тузлански Нектарије (Круљ) и захумско-херцеговачки Николај (Јокановић) успели су да се домогну Србије уз извесну помоћ Немаца, односно Италијана. О судбини епископа бањалучког Платона (Јовановића) у Београду се дознало 15. маја од једног званичника Црквеног суда из Бање Луке.²⁴⁹ Из Загреба је допремљен измрцварени митрополит загребачки Доситеј (Васић).²⁵⁰

Одлукама са последњег Сабора одржаног крајем марта 1941. године, Синод су чинили председник патријарх Гаврило и чланови епископи бачки Иринеј, тимочки Емилијан, нишки Јован и зворничко-тузлански Нектарије. Заменици су били митрополит скопски Јосиф и епископ браничевски Венијамин.²⁵¹ Међутим, ратне неприлике спречиле су рад тог тела у помебутом саставу. Мада Синод формално није радио, ипак су архијереји, већ средином маја, покушавали да делују онолико колико је то било могуће.²⁵²

Обраћање немачким окупационим властима, како би сазнали судбине епископа дабро-босанског Петра (Зимоњића) и горњокарловачког Саве (Трлајића), био је први задатак архијереја.²⁵³ Како дуго времена није било одговора, архијереји су се 20. септембра обратили и влади Милана Недића. Од њега су добили одговор тек 24. априла 1942. године.²⁵⁴ Пошто су сви одговори били непотпуни, архијереји су се још неколико пута обраћали за информације. Исто тако, епископи су молили поједине министре и самог Недића за интервенције код немачких власти ради спасавања оно мало свештеника за које су сазнали да се налазе по разним логорима у Хрватској. Све такве молбе примали су српски министри, али и Немци. Тако је долазило до интервенција код хрватских власти и допремање ухап-

247 Та казна трајала је до 16. децембра 1942. године када је интерниран у манастир Војловица код Панчева – АСин, Записници, Син. бр. 1060/зап. 237/1947.

248 ВА, Нђа, 20а-1/3.

249 АСин, Записници, Син. бр. 47/1941.

250 АСин, Записници, Син. бр. 1060/зап. 237/1947.

251 *Црква 1941*, 47.

252 Епископ браничевски Венијамин предлагао је 30. маја 1941. године да се архијереји састану и покушају да наставе рад у новим околностима. Као први корак ка нормализацији стања, сматрао је да треба издејствовати ослобађање патријарха Гаврила – АСин, IX/87/1941.

253 АСин, Син. бр. 86/11941.

254 АСин, Записници, Син. бр. 2015/1941.

шеника у Београд, али је било, нажалост, и случајева када су добијали информације да тражени свештенослужитељи нису више међу живима.²⁵⁵

Почетком јула 1941. представници немачких власти саопштили су архијерејима да је нужно да се „колико је могуће, одржи јединство Српске православне цркве под управом прописаном њеним Уставом“.²⁵⁶ То је значило да би епископи требало да се консултују са патријархом о томе шта ваља чинити да се Црква повинује немачким захтевима и условима. О детаљима тих разговора архијереја нема писаних трагова.²⁵⁷

Србија је и сама била преоптерећена бројним обавезама према окупаторским властима. Но, и таква Србија примила је више од 400.000 прогнаних и избеглих Срба из других крајева Краљевине Југославије. У том мору несрећника нашло се и око 600 свештенослужитеља Српске православне цркве. Избегли свештеници јављали су се црквеним властима због помоћи и добијања службе. Свако је имао обавезу да сачини извештај о „свима догађајима које је пре избеглиштва преживео и под каквим околностима је избегао“. Наиме, Синод је у међувремену формирао посебну комисију за прикупљање поменутих извештаја од избеглих свештеника.²⁵⁸ Комисија је, уз то, и на друге начине добијала извесне податке. Рецимо, поједини епископи су писали Синоду извештаје о прогнаним свештеницима и њиховој судбини. То су прилично поуздани подаци, али и некомплетни јер се стање мењало скоро из дана у дан, чак и у првој половини 1942. године.²⁵⁹ Ти подаци требало је да означавају и број протераних или избеглих свештеника. Тај број, међутим, не може се прихватати као тачан јер поједини свештеници нису били у стању да пишу, услед тешког психичког и физичког стања, а неки су у међувремену умрли итд. Из тих и сличних разлога, до сада су навођени различити подаци о броју протераних или избеглих свештеника.²⁶⁰

255 АСин, XIII/146/1941; Исто, XIV/23/1941.

256 АСин, Записници, Син. бр. 585/зап. 3 од 8. јула 1941.

257 *Мемоари патријарха српског Гаврила*, Париз 1974, 533–538.

258 АСин, Записници, Син. бр. 1060/зап. 237/1947.

259 Митрополит Јосиф у својству администратора Митрополије београдско-карловачке писао је 14. августа 1941. године о 90 свештеника распоређених у тој епархији и прихватању још 20 њих – АСин, XI/147/1941. И епископ браничевски Венијамин 20. септембра 1941. сачинио је извештај и упутио га Синоду – АСин, IX/26/1941. О новим свештеницима у Епархији жичкој до 19. фебруара 1942. године – АСин, I/220/1942.

260 Драгослав Страњаковић имао је још 1941. године на располагању документацију о страдању свештеника па су ти његови подаци веома значајнији. Његов пода-

Доласком прогнаних свештеника у Србију, наметнула се потреба систематског сакупљања докумената о страдању. По црквеним канонима, сваки свештеник био је дужан да начини извештај о својој судбини односно разлозима одласка из парохије. Како се временом множио број тих извештаја, требало је систематски обрађивати документацију. Из тих потреба крајем октобра 1941. оформљена је и Комисија за прикупљање материјала о страдању Српске православне цркве и народа. Чинили су је председник епископ Нектарије, професори Београдског универзитета Перо Слијепчевић и Миленко Филиповић, а дужност секретара обављао је прота Никола Алагић. Комисији су додељени професор богословије Богољуб Ђирковић, секретар Црквеног суда из Сарајева Жарко Поповић, приправник Црквеног суда из Тузле Перо Јовановић, службеник из патријархова кабинета Љубомир Дурковић и дактилограф Црквеног суда из Пакраца Милан Комленић. Комисија се састајала свега неколико пута у пуном саставу, и то само у почетку. На првом састанку њени чланови договорили су се о методама и задацима рада. Том приликом састављено је „упутство“ по коме је требало да свештеници сведоче у својим извештајима.²⁶¹

Временом је Комисија имала све више посла па су се обратили за помоћ званичницима и изван Патријаршије. Други разлог за тражење помоћи проистиче из ранијег договора да по један примерак извештаја шаљу и Председништву владе и Комесаријату за избеглице. Правно одељење Комесаријата прикупљало је податке о страдању српског народа. Касније је договорено да те две комисије сарађују, поред осталог и разменом сакупљених докумената.²⁶² Њихов рад синтетизован је у четири свеске: *Акција римокатоличке цркве*, *Акције фрањеваца*, *Јасеновачки логор* и *Лобор Град*.

Преписивање и разврставање документације био је технички посао. Главни посао представљало је сређивање. Планирано је прављење: азбучног регистра свих особа (уз навођење најосновнијих података), које су помињане у свим извештајима; преглед догађаја и страдања Срба

так о броју, међутим, тек је приближан, готово узгредан, јер наводи да је у Србију стигло око 700 прогнаних или избеглих свештеника из Независне Државе Хрватске. – Д. Страњаковић, *н. д.*, 19. Душан Кашић је устврдио да је из Независне Државе Хрватске у Србију протерано 334 свештеника – Д. Кашић, *Српска црква...*, 195–196.

261 АСин, Записници, Син. бр. 1060/зап. 237/1947.

262 Комесаријат за избеглице проследио је Патријаршији 3.032, а добио око 4.500 извештаја – АСин, Записници, Син. бр. 1060/зап. 237/1947; АСин, III/10/19433. Саслушање Миленка Филиповића пред комунистичким органима власти 30. јануара 1945. године – АЈ, 110, Инв. бр. 16.390.

по срезовима; списак злочинаца, али и заштитника итд.²⁶³

На основу те грађе, Синод је начинио опширан елаборат о страдању српског народа, састављен од два дела: „Зверства над Србима у Независној Држави Хрватској од стране усташког режима 1941/1942“ и „Зверства Арбанаса извршена над Србима Косова и Метохије“.²⁶⁴

Пошто су Немци имали сазнања о свим активностима у Патријаршији, логично је било да су били упознати и са постојањем поменуте Комисије. С обзиром на то да је Црква била под паском Георга Мајера, обавештајног официера задуженог за Српску православну цркву, он је сходно тој чињеници био први посетилац код митрополита Јосифа. Другом приликом састао се са Миленком Филиповићем. Овај је Мајеру објаснио све активности Комисије, наводећи да је то засновано на црквеним законима али и да, на изванредан начин, представља и научно истраживање.²⁶⁵ Немце је у документима Комисије посебно интересовала активност Римокатоличке цркве у Независној Држави Хрватској. Једном приликом узели су многобројна документа, која су вратили после неколико дана.²⁶⁶

Архијереји и митрополит Јосиф посебно покушавали су у више наврата да добију дозволу немачких војноуправних власти да посете интернираног патријарха. На крају, то им је и омогућено 7. јула 1941. године, па су патријарха посетили епископи Нектарије, Јован, Иринеј и Емилијан.²⁶⁷

263 Миленко Филиповић пише 31. јула 1942. године Синоду и предлаже шта би све требало истраживати у документацији која настаје у патријаршијској Комисији и Комесаријату за избеглице. Уз остало, предлагао је стварање картотеке за податке о судбинама архијереја, свештенства, монаштва, манастира, цркава, црквене имовине, матица црквених, гробаља, старина, библиотека, културних и хуманитарних установа, о прогонству, страдању, пресељењима, пљачкањима, мучењима, покатоличавању и мноштво других рубрика. У наставку, аутор предлаже и стварање тима стручњака који би чинили статистичари, историчари, полицијски експерти, судија, књижевник, публициста, канониста и аграрни инжењер. Тај посао је и започет али није завршен – АСин, III/10/1943. О истом упоредити саслушање Миленка Филиповића 30. јануара 1945. године – АЈ, 110, Инв. бр. 16.390.

264 АСин, Прогон Срба у Хрватској 1941–1942, нерегистровано; АСин, Записници, Син. бр. 1060/зап. 237/1947.

265 Почетком 1943. године Мајер је опет посетио Патријаршију са задатком да испита како је у иностранство стигао Меморандума који је Синод, посредством владе Милана Недића, послао јануара 1942. године војноуправном заповеднику Србије. Њихови каснији разговори одржавани су у просторијама немачких обавештајних служби.

266 АЈ, 110, Инв. бр. 16.390.

267 АСин. Син. бр. 585/ зап. 3 од 8. јула 1941.

Прва седница (конференција) Синода одржана је 7. јула. Црквени вликодостојници разматрали су стање у Српској православној цркви у постојећим приликама и неприликама. Међу значајним одлукама, прва по важности била је она која је требало да ублажи проблем одсуства патријарха као председника Синода. С обзиром да је патријарх био интерниран, његову улогу требало је да преузме епископ бачки Иринеј, најстарији по посвећењу епископ, иначе члан Синода и Сабора.²⁶⁸ Мађарске власти, међутим, забраниле су епископу бачком Иринеју напуштање Новог Сада и одлазак у Београд. Синод из Београда, посредством Савета комесара, покушавао је од Немаца добити сагласност и пратњу за његов пут од Новог Сада до Београда. Но, ни то није помогло.²⁶⁹ На тај начин привремено је, може се рећи, паралисан рад Синода. Али и то је брзо превладано. Поступило се по слову Устава Српске православне цркве. У складу с тим, епископа Иринеја требало је да замени најстарији по посвећењу архијереј који је редовни члан Синода. Међутим, то се из неког разлога није десило, већ је функцију заменика патријарха преузео митрополит Јосиф, у том моменту само синодски заменик. Он је на тој функцији остао до краја рата.²⁷⁰

Сутрадан, 8. јуна, на првој редовној седници, Синод је закључио: „У бризи за судбину Српскога народа, и у уверењу да ће света Српска Православна Црква у својим епархијама и даље моћи без сметње вршити своју божанску мисију, и да ће њена стечена и законима призната права заједно са њеним традицијама и даље бити поштована и чувана, Свети Архијерејски Синод ће лојално извршавати законе и наредбе окупаторских и земаљских власти и утицаће преко својих органа на потпуно одржање реда, мира и покорности.“²⁷¹

268 АСин, Записници, Син. бр. 585/зап. 3 од 8. јула 1941; Устав Српске православне цркве од 31. септембра 1931, члан 55.

269 АСин, XIV/72/1941.

270 Именовање митрополита скопљанског Јосифа за заменика патријарховог у свим пословима и дужностима, још увек изазива бројне недоумице код историчара. Митрополит Јосиф тумачио је то иницијативом самога патријарха – ИАБ, БДС, М-17; Патријарх Гаврило у свом извештају Синоду 1947. године негирао је тврђење митрополита Јосифа – АСин, Записници, Син. бр. 1060/зап 237/1947. О овом проблему, занимљиви подаци могу се наћи у књизи – *Мемоари патријарха српског Гаврила*, 512-513. Остаје чињеница да је Синод расписом од 2. јуна 1941. обавестио све архијереје да је митрополит Јосиф као „најстарији архијереј и члан заменик Синода а у договору са Његовом Светости Високопреосвештеним Гаврилом“ преузео бригу о пословима Цркве – АСин, IX/24/1941 од 31. маја 1941; Исто, IX/1/1941 од 2. јуна 1941.

271 АСин, Записници, Син. бр. 585/зап. 3 од 8. јула 1942.

Архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски Гаврило (Дожић), 1938–1950.

Митрополит скопљански Јосиф (Цвијовић),
1932–1957.

НОВО ВРЕМЕ

Београд, четвртак, 10. јула 1941.

ЛУТАРБЕ КОДАБЕ

Бену фронта ТРУПЕ В И ПЕРНАВУ

бомбардера на луке,
дроме у Енглеској

Немачке трупе у Нову

Број добровољаца у Московској расте

Београд, 9. јула 1941.
Број добровољаца који се пријављују у Московској расте. У последња два дана дошло је око 100 нових војника. Укупно је сада око 1.500 војника.

Српски архијереји у посету са главном војном заповедником у Србији, генералом артиљерије и фелдмаршалом...

Бомбардовање аеродрома на Малти

Београд, 9. јула 1941.
У ноћу на 8 до 9 јула војни авиациони ансамбли бомбардовали су један аеродром на Малти.

У јужној Африци авиација артиљерије постојеће на северном фронту. Наши авиони допремају до малца на северном фронту. У напредној авиацији постојеће на северном фронту. У јужној Африци авиација артиљерије постојеће на северном фронту.

Британска авијација губи дневно 20 авиона

Београд, 9. јула 1941.
Наши авиони 28. јула су 2 дана бомбардовали авионама немачких војних база у Француској. У последња два дана авионама немачких војних база у Француској.

Проглашени али, на војскама...

На уласку у град Карлову Станицу, архијереји су се сабрали да се пријављују војскама. Укупно је сада око 1.500 војника.

Српски архијереји (у средњем) са главном војном заповедником у Србији, генералом артиљерије и фелдмаршалом...

ПОСЕТА СРПСКИХ АРХИЈЕРЕЈА ГЛАВНОМ ВОЈНОМ ЗАПОВЕДНИКУ

Црквеним великодостојницима обећана су све могуће повластнице у вршењу њихове духовне дужности

Поздравом од стране Св. Синода Цркве Српске у Србији, генерал фелдмаршал, артиљерије и војних авионама...

Одлуке савета комесара о регулисању принадлежности породицама заробљених цивилних и војних чиновника

Савет комесара у Србији одлучио је да се регулисају припадности породицама заробљених цивилних и војних чиновника.

Српски архијереји у посету са главном војном заповедником у Србији, генералом артиљерије и фелдмаршалом...

Одлуке савета комесара о регулисању принадлежности породицама заробљених цивилних и војних чиновника

Савет комесара у Србији одлучио је да се регулисају припадности породицама заробљених цивилних и војних чиновника.

Српски архијереји у посету са главном војном заповедником у Србији, генералом артиљерије и фелдмаршалом...

Одлуке савета комесара о регулисању принадлежности породицама заробљених цивилних и војних чиновника

Савет комесара у Србији одлучио је да се регулисају припадности породицама заробљених цивилних и војних чиновника.

Епископ зворничко-тузлански
Нектарије (Круљ), 1928–1951.

Епископ нишки Јован (Илић),
1933–1970.

Епископ тимочки Емилијан
(Пиперковић), 1922–1970.

а. Први меморандум

Чланови Синода, предвођени митрополитом Јосифом, посетили су 8. јула 1941. године немачког генерала Лудвига фон Шредера, војног команданта Србије.²⁷² Том приликом архијереји су се пожалили на страдање српског народа и његове Цркве од Хрвата, Мађара, Бугара и Албанаца. Генерал је саопштио да ће све те жалбе (накнадно) примити у писаној форми. То потврђује и у првој реченици уводног дела Меморандума: „Пријатељски пријем, којим сте почастили 8. ов. м. Свети Архијерејски Синод као и Ваша љубазна изјава, да ћете примити нашу том приликом изјављену жалбу о садашњем тешком стању Српске цркве и Српског народа, дају нам слободу да Вам у име Врховне извршне власти Српске православне Цркве поднесемо следећу преставку...“²⁷³

Архијереји Српске православне цркве предали су Меморандум немачким официрима 24. јула 1941. године, али не и генералу Шредеру пошто је он, недељу дана пре тога, страдао у авионској несрећи.²⁷⁴ Ово тврђење заснива се на неколико непобитних чињеница, веома релевантних за одређивање датума предаје.²⁷⁵ У тексту Меморандума има неколико података о догађајима што су се десили средином јула. То говори да текст није могао бити писан пре тога датума. Тако, на пример, прва реченица у другом дела гласи: „Подаци о недељима хрватске власти према свештенству и народу на територији хрватске државе, према подацима добивеним до 20. јула 1941 године“.

О томе ко је потписао Меморандум, у публицистици и историографији, постоји више верзија.²⁷⁶ Меморандум није потписао тадашњи,

272 АСин, Син, бр. 1060/Зап. 237/1947.

273 АСин, XIII/49/1941. Оригинал Меморандума није сачуван. Копије су нестале током рата или октобра 1944. године по доласку партизана у Београд. Преписа има у више архива – АСин, Меморандуми, нерегистровано; Музеј Српске православне цркве, Заоставштина Радослава Грујића, нерегистровано; ВА, НДХ, 87-26/1; Исто, 233-22/2; Исто, 312-58/1; Исто, 312-17/1; ВА, Нђа, 39-1/2; АЈ, 110, Инв. бр. 12.905, 16.097 и 16.954; Исто, 103, 5-51. И хрватско Заповедништво домобрана из Земуна крајем новембра 1941. године писало је надлежнима у Загреб о Меморандуму и том су приликом послали само део оног што је био намењен генералу Шредеру – ВА, НДХ, 233-22/2.

274 Генерал Шредер је тешко повређен у удесу авиона код Београда па је пребачен у Берлин и тамо умро неколико дана касније. Мада о датуму предаје Меморандума постоји више тврђења, ипак је најмеродавније писмо Синода Син. бр. 913 од 24. јула 1941. године – АСин, Меморандуми, нерегистровано.

275 Епископ нишки Јован писмом (Син. бр. 913 од 28. јула 1941.) обавештавао је остале архијереје о Меморандуму – АСин, XI/89/1941.

276 По једном од безброј преписа и копија, Меморандум је потписао митропо-

формални, председник Синода, епископ бачки Иринеј нити патријархов викарни епископ Валеријан.²⁷⁷ Потписао га је митрополит скопљански Јосиф, у том тренутку патријархов заменик у сваком погледу.²⁷⁸

Ко су били састављачи Меморандума у Патријаршији, односно Синоду, веома тешко је утврдити.²⁷⁹

У литератури, како оној у земљи тако и у оној која је штампана и објављена у иностранству, доста се расправљало о разлозима писања Меморандума. Биограф Милана Недића, Станислав Краков, сматрао је да је Меморандум састављен искључиво у Патријаршији, објашњавајући га као покушај заштите српског народа у Независној Држави Хрватској.²⁸⁰

У ултрахрватској и ултракатоличкој литератури, Меморандум је третиран само као антихрватски и антикатолички текст.²⁸¹

б. Други меморандум

Нови војни заповедник Србије, по налогу из Берлина, био је гене-

лит Јосиф – ВА, Нћа, 39-1/2; По другој верзији, то је урадио викарни епископ Валеријан – АЈ, Емигрантска југословенска влада (103), кут. 92/355; До сада су најчешће навођени митрополит Јосиф и викарни епископ Валеријан, понекад и епископ Иринеј бачки. Епископ Валеријан је одлучно одбијао тврдње да је он потписао тај документ – АСин, Меморандуми, нерегистровано.

277 Ђоко Слијепчевић је навео да је то урадио, као викарни епископ патријархов, епископ будимски Валеријан – Ђ. Слијепчевић, *Историја...*, III, 128; Епископ зворничко-гузлански Нектарије потписан је у препису примерка похрањеном у Архиву Југославије – АЈ, 103, 5-51.

278 АСин, Син, бр. 913 од 24. јула 1941. На свим преписима Меморандума који се налази у Архиву Синода потписан је митрополит Јосиф – АСин, Меморандуми, нерегистровано.

279 Милан Борковић је тврдио да је тај меморандум писан у договору са Саветом комесара, или на иницијативу његових чланова, заснивајући тај став на меморандуму Савета комесара, који је непосредно пре тога поднет официрима генерала Шредера – Milan Borković, *Milan Nedić*, Zagreb 1985, 313. Ђоко Слијепчевић сматра да је иницијатор састављања Меморандума Радослав Грујић (вероватно) у договору са митрополитом Јосифом. Сам текст је плод сарадње Радослава Грујића, Пере Слијепчевића и Момчила Селесковића, предратног лектора за српски језик на Берлинском универзитету. Текст су на немачки језик превела двојица последњих – Ђ. Слијепчевић, *Историја...*, III, 128; Јозо Томашевић је једини писао да је коначну верзију урадио Ђоко Слијепчевић – Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Zagreb 1979, 240.

280 С. Краков, *Генерал...*, II, 200–201; Занимљиво је да су и Италијани добили једну копију Меморандума. Међутим, веома тешко је дознати о којем је Меморандуму ту била реч – *Крвави биланс Независне Државе Хрватске*, Ревизија 92, Београд 1991, 16.

281 И. Мужичић, *Павелић и Степинац*, 37.

рал Хајнрих Данкелман. Синод је за тог официра припремио представку, такође у форми меморандума. Тај нови документ у ствари је проширена и допуњена верзија оног предвиђеног за генерала Шредера.²⁸²

Меморандум, географску карту и мноштво фотографија о српским жртвама однео је преко Цариграда у Лондон Милош Секулић.²⁸³ Из Лондона је тај материјал доспео у Америку где је објављен у *Американском Србобрану*.²⁸⁴ Нешто касније, Меморандум је предат и влади Велике Британије и Англиканској цркви.²⁸⁵

Југословенска краљевска влада сачинила је крајем октобра 1941. године посебан меморандум за владу Сједињених Америчких Држава, односно председника Франклина Рузвелта.²⁸⁶ У међувремену, председник владе, генерал Душан Симовић обратио се влади Совјетског Савеза, председнику Сједињених Америчких Држава, папи Пију XII и архиепископу кентерберијском Англиканске цркве. Министар Јурај Крњевић био је против упућивања тих писама. Амбасадор Краљевине Југославије у Вашингтону, Константин Фотић је 5. децембра 1941. године предао Меморандум влади Сједињених Америчких Држава.²⁸⁷

Меморандум је појачао сукобе међу Србима и Хрватима у политичкој емиграцији, нарочито у краљевској влади у Лондону. Чак се о њему расправљало на седници владе 9. октобра 1941. године, у присуству краља Петра II Карађорђевића.²⁸⁸

Рудолф Бићанић, министар у југословенској краљевској влади, припремио је, по налогу Ватикана како тврди Илија Јукић, контрамеморандум и објавио га пре него што је Милош Секулић стигао у Лондон.²⁸⁹

282 ВА, Нђа, 1а-11/1.

283 АЈ, 103, 5-51; Исто, 92-355; Писани извештај Милоша Секулића краљевској влади у Лондону о стању у земљи – А САНУ, Заоставштина Бранка Чубриловића, 14.449/II-61.

284 Српске новине *Американски Србобран* објавиле су први Меморандум 4. новембра 1941. године. Комплетан текст другог објавили су у наставцима тек крајем октобра и почетком новембра 1942. године – *Американски Србобран*, 27. и 30. октобра, 2. и 6. новембра 1942.

285 Ј. Томашевић, *Четници...*, 240.

286 АЈ, 103, 24.

287 *Martyrdom of Serbs*, 193.

288 Sava Kosanović, *Jugoslavija bila je osuđena na smrt*, Zagreb-Beograd 1984. (у даљем тексту: С. Косановић, *Југославија...*).

289 Милош Секулић је путовао скоро месец дана од Анкаре до Лондона, јер га је пут водио преко средње Африке. Има индиција да су његов долазак спречавале британске обавештајне службе повезане са Ватиканом. Исто тако, има индиција да су

Бићанић је своје тумачење података из Меморандума послао и Енглезима и Американцима.²⁹⁰

Према литератури насталој у српској емиграцији крајем новембра 1941. у Лондону, на редовној конференцији за новинаре председника краљевске југословенске владе, генерал Душан Симовић представио је госта Милоша Секулића. Пред више од 200 новинара Симовић је потом забранио госту да прича о садржају Меморандума, објашњавајући да то „може да растури Југославију“. Један новинар је затражио да Секулић покаже пасош, алудирајући на то да га је овај добио од немачког Гестапоа.²⁹¹

Реакције у Америци биле су веома бурне. Емиграција се поделила као никада до тада, а покренуте су веома различите оптужбе. Било их је чак и таквих које су оптуживале Српску православну цркву да је писала Меморандум заједно са Немцима који су у њој тражили савезнике да умире Србију. Најдаље у оптужбама су отишли Луј Адамич и Богдан Радица тврдњом да је све то Секулић радио у договору са Немцима.²⁹² Министар Сава Косановић био је истог мишљења.²⁹³

Левичарска штампа српских исељеника у Америци и Канади

поједини немачки официри о Меморандуму јавили својим поверљивим људима наклоњеним Ватикану. Те претпоставке иду и у прилог тврдњи да су из Ватикана наручили контрамеморандум – Михаило Станишић, „Геноцид над Србима“, *Војно историјски гласник*, 1–3, Београд 1992, 144.

290 Контрамеморандум Рудолфа Бићанића из децембра 1941. сачуван је у више преписа – АЈ, 103, 13; ВА, ВК, 184-4 (1-9); Објавио га је Б. Кризман – Bogdan Krizman, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943*, Zagreb 1981, 257–268.

291 С. Краков, *Генерал...*, II, 209–210; Радоје и Живан Кнежевић, *Слобода или смрт*, Сијетал/САД, 1981, 50.

292 Луј Адамич написао је о Меморандуму и фотографијама, осим осталог, и следеће: „Све или већина слика које је понио Секулић, снимили су гестаповски агенти и доставили их на прикладан начин онима који су жељели да их пошаљу министрима у Лондон. И у томе им је Гестапо помогао. Секулић се извукао из окупиране Југославије са недићевским и њемачким пасошем у Турску... По њему је овај материјал одобрен од Гестапоа, хитно послат у Лондон...“ – С. Одић, С. Комарица, *Ноћ и...*, II, 153; Д. Мартин, *н. д.*, 50–54.

293 „Тај Меморандум састављен под Недићем, изнео је са прописном путницом Др. Секулић у Цариград, где га је најпре добио др. Тупањанин, а затим у Лондон, где га је прихватила влада, у првом реду Милан Гавриловић и [Момчило] Нинчић. Иван Суботић донео га је у Америку, а Фотић предао *Србобрану*. Овај Меморандум је у свом ефекту један од најуспелијих аката Гебелсове пропаганде.“ – АЈ, 103, 5; Сава Косановић, *Шта се могло видети из емиграције*, Београд 1945, 8 и 27; Сличне оцене о оба меморандума написао је Јозо Томашевић тврдећи да је то „најпознатији и најперфиднији примјер“ информација о догађајима у Независној Држави Хрватској – Ј. Томашевић, *Четници...*, 240.

објавила је мноштво текстова у форми писама читалаца. Читаоци су, наводно, писали да је Милош Секулић поверљиви човек Милана Недића, што је аутоматски значило и да је немачки. На основу таквих конструкција, једини закључак био је да су текст Меморандума „направили уз помоћ Немаца“. Тако је комунистичко гласило *Слободна реч* тврдило да је то „Недић-Валеријанов меморандум, којег су средили гестаповци у Београду“.²⁹⁴

Синод је у више наврата писао Милану Недићу тражећи од њега помоћ. Тако је било и почетком децембра 1941. када су га обавештавали о одлукама државних органа у Загребу којима су затваране православне цркве, одузимане црквене матице и укинут јулијански календар. На основу тих информација, Недић се обраћао Феликсу Бенцлеру, опуномоћенику Министарства спољних послова Немачке у Београду. Реакција на молбе, међутим, није било.

в. Трећи меморандум

Синод је почетком јануара 1942. сачинио и меморандум о прекрштавању Срба у Независној Држави Хрватској и предао га 15. јануара генералу Паулу Бадеру, тадашњем војноуправном команданту Србије.²⁹⁵ И тај документ пратиле су бројне контраверзе. Синод је 25. јануара исти текст послао и председнику српске владе Милану Недићу с молбом да њихове напоре у заштити Срба подржи.²⁹⁶ Нема трагова о томе како је он реаговао. Министар просвете Велибор Јонић сматрао је да у Меморандуму има закључака и израза који би могли да нашkode српској ствари, па је замерио Синоду што је Меморандум делио разним званичницима и што су даље намеравали да га шаљу и у иностранство. Стога је тражио да се спречи свако растурање Меморандума и по цену личне одговор-

294 В. Ђуретић, *Влада...*, 232, 273.

295 АСин, Записници, Син. бр. 19 од 15. јануара 1942. Меморандум је потписао митрополит Јосиф. Концепт меморандума и други примерак налазе су у Архиву Синода – АСин, Меморандуми, нерегистровано.

296 У пропратном писму Недићу стајале су и следеће речи: „Част нам је поднети Вам представку Светог Архијерејског Синода бр. 19 из 1942 од 15 јануара 1942 упућену Немачком војном Заповеднику Србије а у ствари прогона православних Срба у Независној Држави Хрватској и насилног католичења српског народа на оној територији са молбом, да је својим моћним заговором изволите доставити на надлежно место“ – ВА, Нђа, 1-2/3.

ности јер последице могу бити врло тешке и по сам Синод, односно по Српство. Синод је касније веома конкретно објаснио Недићу да су водили много рачуна приликом писања текста, како кад је реч о стилу тако и о чињеницама. Истовремено, Синод се бранио од приговора да су његови чланови одговорни за судбину Меморандума.²⁹⁷

Немачки посланик Феликс Бенцлер захтевао је од Милана Недића податке о могућем слању Меморандума у иностранство. Недић му је као одговор послао превод писма Синода. Како се завршила та комуникација остало је непознато.

г. Четврти меморандум

Почетком 1942. године политика хрватских власти кад је реч о решавању „српског питања“ се мења, првенствено, под утицајем немачких захтева за пацификацијом. Међутим, то није значило и одрицање од коначних циљева. Наиме, промена политике имала је само формални карактер. У том контексту мора се посматрати и стварање тзв. Хрватске православне цркве. Она је представљала тренутно, то јест привремено и кратко трајно, ублажавање политике затирања српског народа. Крајњи циљ остао је и даље исти, а он је се најјасније огледа у речима Миле Будака, једног од министара, о убијању, протеривању и прекрштавању Срба. Истовремено, та политика има за циљ денационализацију српског народа, с обзиром на чињеницу да то, како се тумачило, више и није народ већ конфесионална заједница. Другим речима, хрватска власт одузимала је право српском народу на његово национално опредељење, остављајући му православље, у оквирима једне нове цркве устројене у римокатоличком духу.²⁹⁸

Иницијатива за стварање Хрватске православне цркве потекла је из немачких кругова.²⁹⁹ То је директно било сугерисано поглавнику Ан-

297 „Меморандум је са српског преведен и на немачки језик. Превод је извршен и одкуцан у преводној канцеларији општине града Београда. Од примерака немачког текста два су примерка упућена Вама Господине Претседниче заједно са једним примерком српског текста. Један примерак немачког текста предан је Гестапоу и ником више. Од примерака меморандума на српском језику по један примерак је предан, по дужности члановима Светог Архијерејског Синода и свима осталим Епархијским Архијерејима, ради знања и обавештење о стању ствари.“ – АСин, Записници, Син. бр. 2765/зап. 316/1941.

298 То је најбоље објаснио Анте Павелић, приликом обраћања члановима Сабора: „Gospodo, u pravoslavlje ne dira nitko, ali u hrvatskoj državi ne može biti srbske pravoslavne crkve. Kažem još jednom: ne može biti srbske, a ne može biti ni grčko-iztočne crkve.“ – *Narodne novine*, 1. 4. 1942.

299 Александар Стојановић, Растко Ломпар, „Оснивање Хрватске православне

ти Павелићу још лета 1941. године. Међутим, он се о потреби нове црквене организације први пут јавно огласио у Сабору тек 11. марта 1942. године.³⁰⁰ Прецизније, у саборском Одбору за правосудне и богоштовне послове приликом расправе о имовини црквених општина поменута је и нова црквена организација као реализација Павелићевих идеја о стварању Хрватске православне цркве на место Српске православне цркве. Један од званичника говорио је и о намери да се на тај начин похрвате Срби. У тим речима садржана је и суштина стварања нове цркве.³⁰¹

На првој наредној седници Одбора настављена је расправа о истој теми али у новом контексту. Наиме, пре подне истога дана једна делегација чланова Одбора била је код поглавника Павелића и тамо су схватили да је то првенствено политичко а не неко друго питање. Предстојник Одбора Винко Кришковић сматрао је да ће све моћи да буде завршено стварањем једне црквене општине за државу. Стварањем само једне православне црквене општине оправдавала се државна политика прекрштавања.³⁰² Одбор, међутим, није могао ништа да уради јер је цела ствар била у ингеренцији сасвим других институција.

Реакције у Патријаршији на помињање стварања Хрватске православне цркве у Загребу, разумљиво, јасно су исказивале противљења таквој намери.³⁰³ Прве реакције забележене су још фебруара 1942, после говора министра Мирка Пука у Сабору. Синод је тим поводом закључио да је потребно саставити нови меморандум и обелоданити га. Један од примерака намеравали су да предају генералу Паулу Бадеру, тадашњем војноуправном команданту Србије како би га проследио вишој немачкој инстанци у Берлину.³⁰⁴ Повод за писање тог протеста биле су информације о говору 13. марта у Сабору у Загребу министра Миле

цркве у контексту немачке политике и ратних интереса у окупираној Југославији“, *Српска политичка мисао*, бр. 3, Београд, 2017, 35–53.

300 *Knjižica govora Ante Pavelića: Poglavnik saboru i narodu*, Zagreb, 1942. године – ВА, НДХ, 85-10/15; *Iz Poglavnikovog govora pred Hrvatskim Državnim Saborom* – Архив САНУ, Инв. бр. 14.537/11.

301 АХ, НДХ – Хрватски државни сабор, к-30, Записник 3. сједнице Одбора за правосудне и богоштовне послове од 11. 3. 1942.

302 Исто, Записник 4. сједнице Одбора за правосудне и богоштовне послове од 12. 3. 1942.

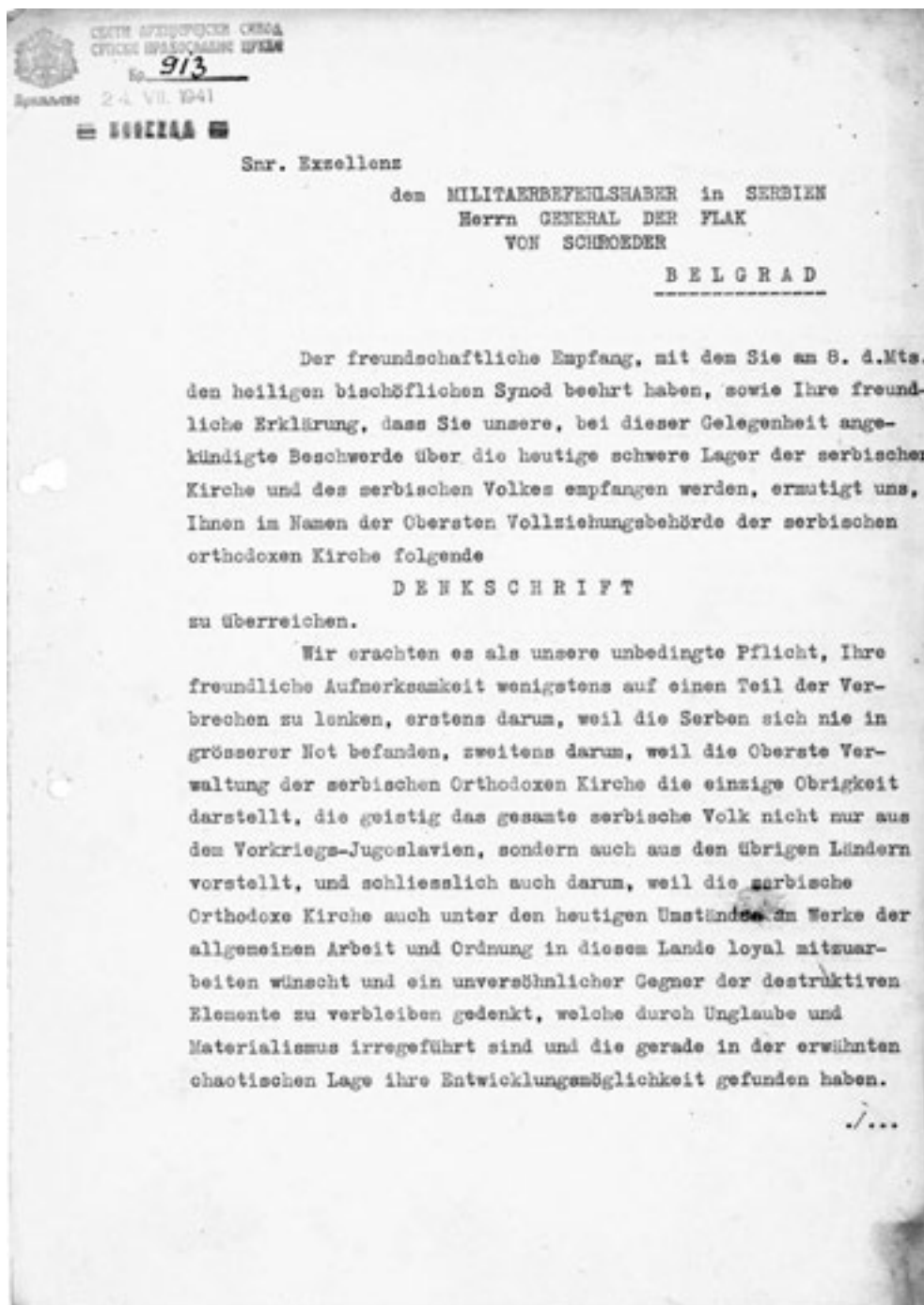
303 Све та документација сачувана је Архиву Синода, фасцикла „Хрватска православна црква“.

304 АСин, Записници, Син. бр. 96/зап. 6 од 17. марта 1942 и Син. бр. 477, 617/зап. 96 од 17. марта 1942. Оригинал тог меморандума није пронађен, само су сачувани други примерак и још мноштво преписа – АСин, Меморандуми, нерегистровано.

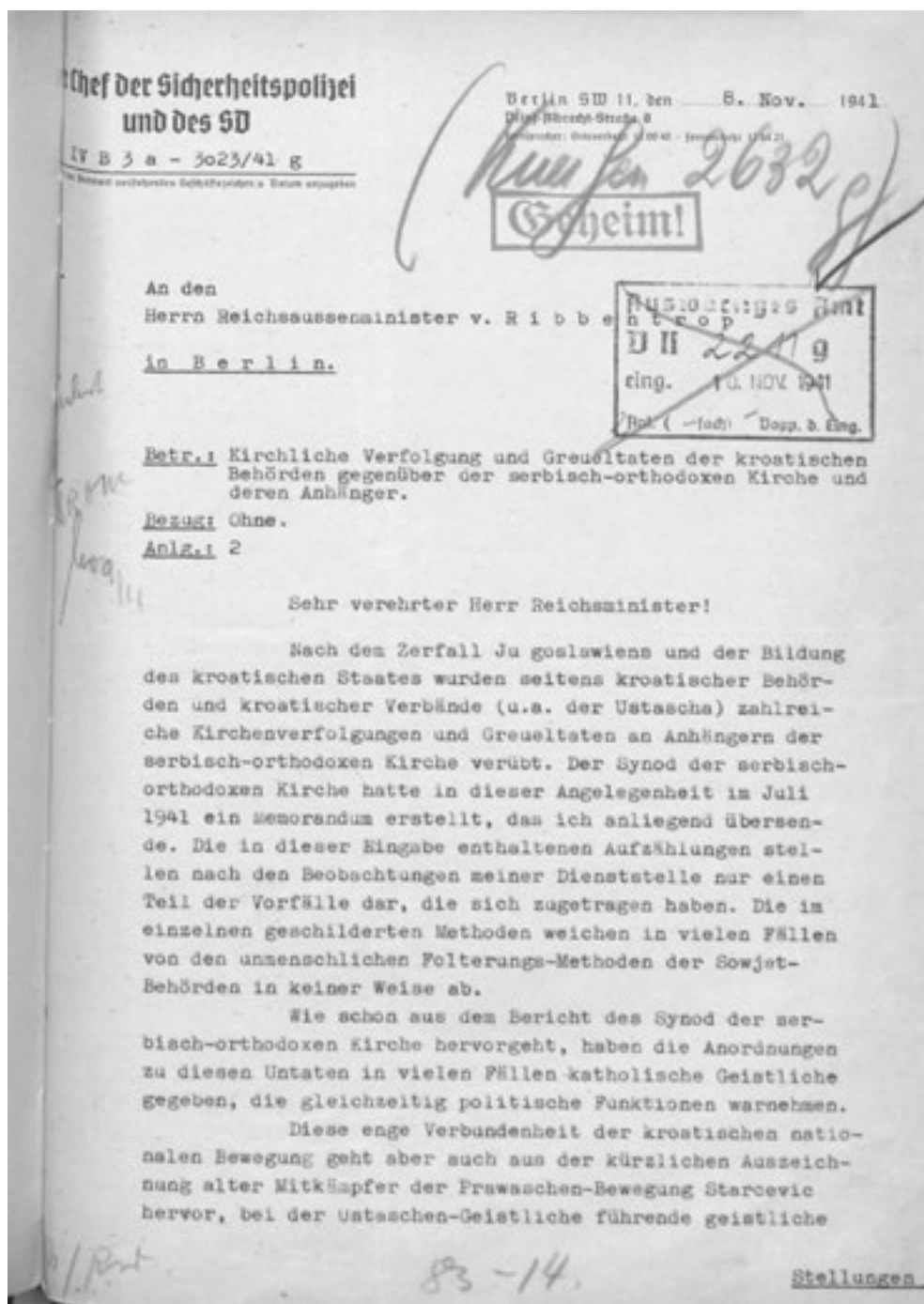
Будака и поглавника Анте Павелића, који су нагласили да неће дозволити постојање никакве Српске православне цркве у Хрватској, али да ће омогућити постојање некакве друге православне цркве. Била је то најава покушаја стварања Хрватске православне цркве.

О предаји и тог Меморандума немачком генералу, у међувремену, обавештена је и влада Милана Недића. Министар Јонић оштро је реаговао на тај чин. Убрзо је Синод од Феликса Бенцлера добио писано упозорење да се тај Меморандум не сме ширити изван Србије.³⁰⁵

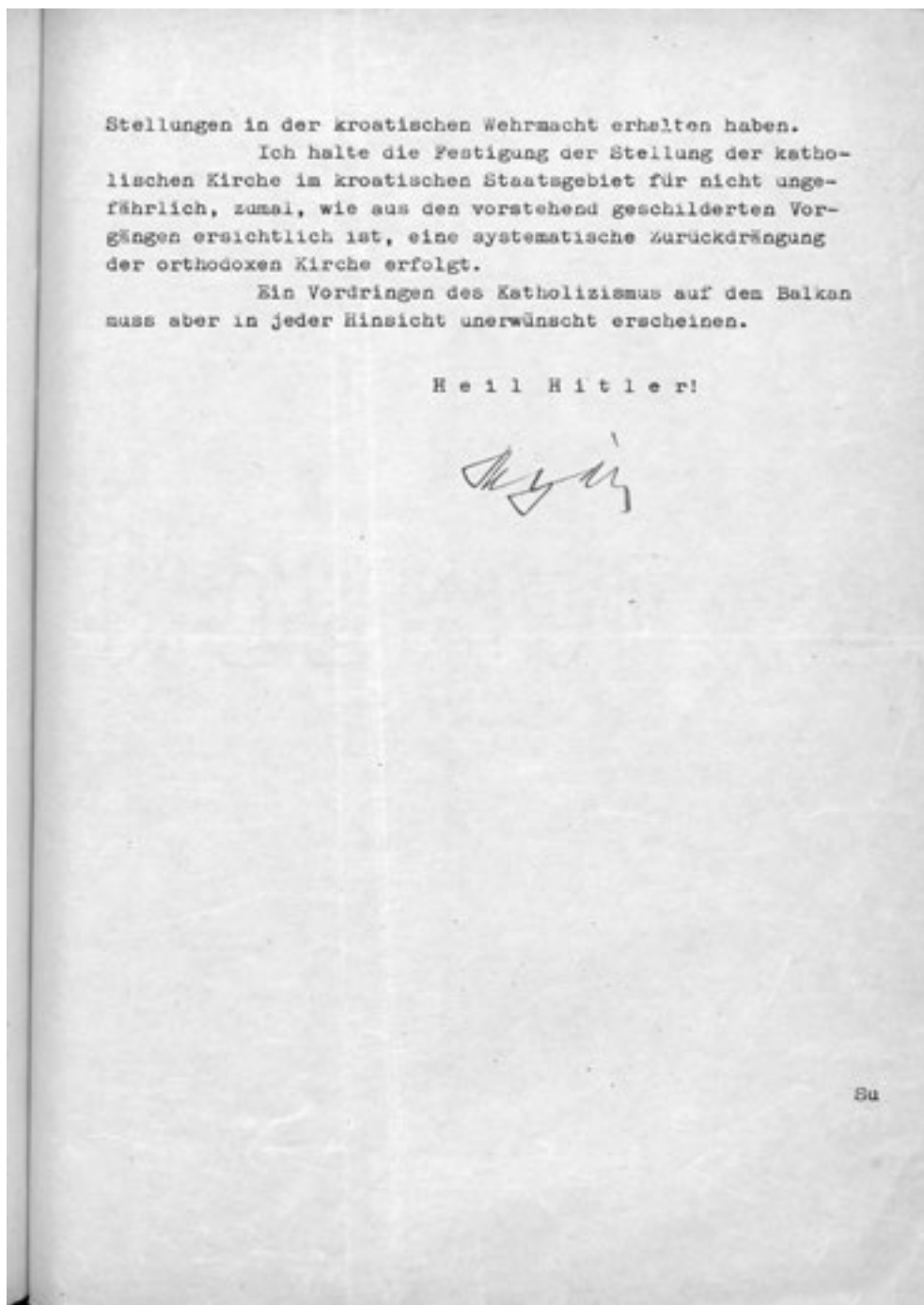
305 ВА, Нђа, 1-32/3; Феликс Бенцлер писао је због тога Недићу: „Ја се морам строго држати тога, да сва писмена политичког садржаја, меморандуми и тд, која су намењена ван подручја заповедника у Србији, буду искључиво преко мог надлештва спровођена у иностранство...“ – АСин, Меморандуми, нерегистровано (Писмо Милана Недића Пов. бр. 7 од 9. маја 1942. Синоду).

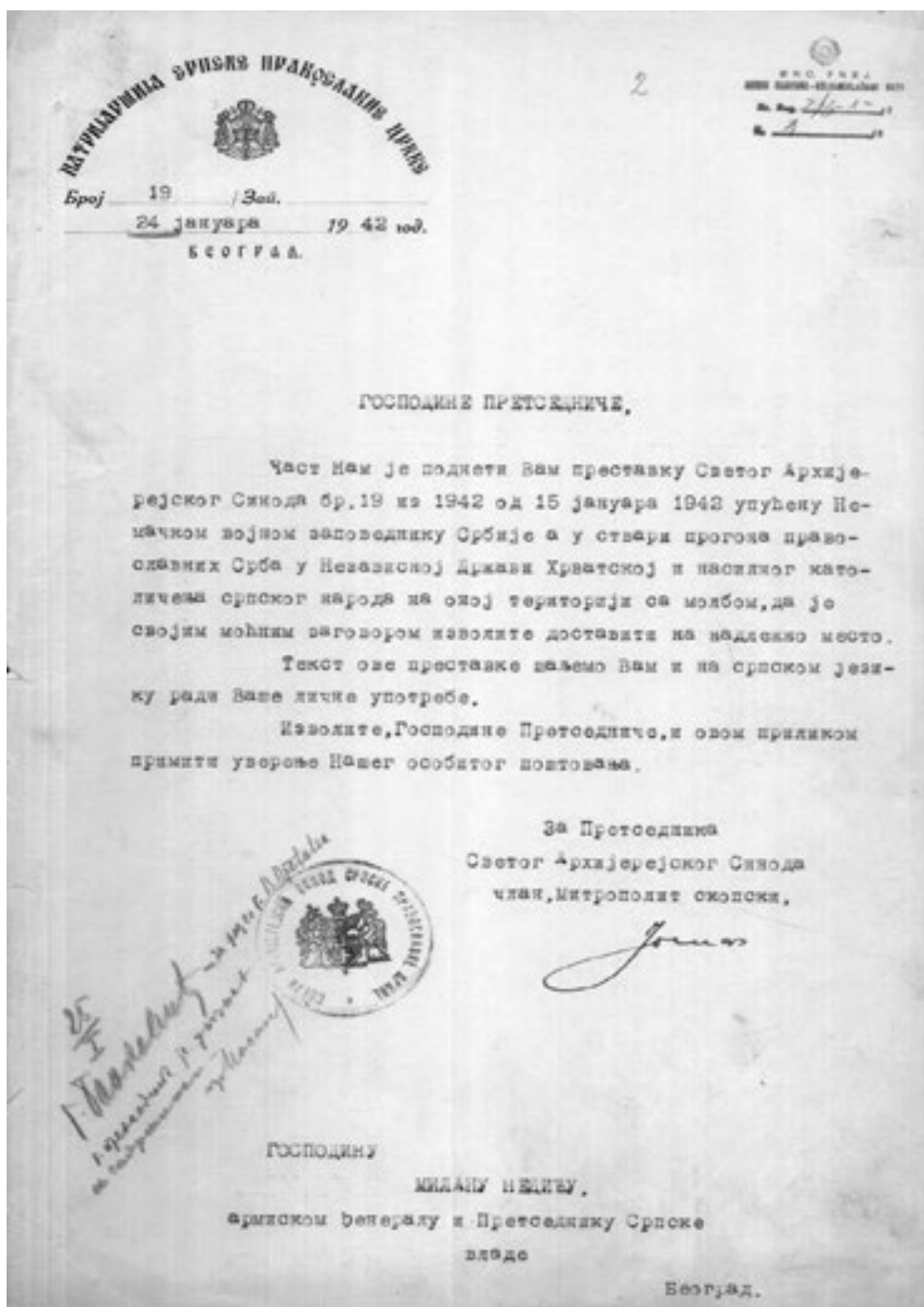
Прва страна меморандума Синода Српске православне цркве намењеном генералу Вилхелму Шредеру

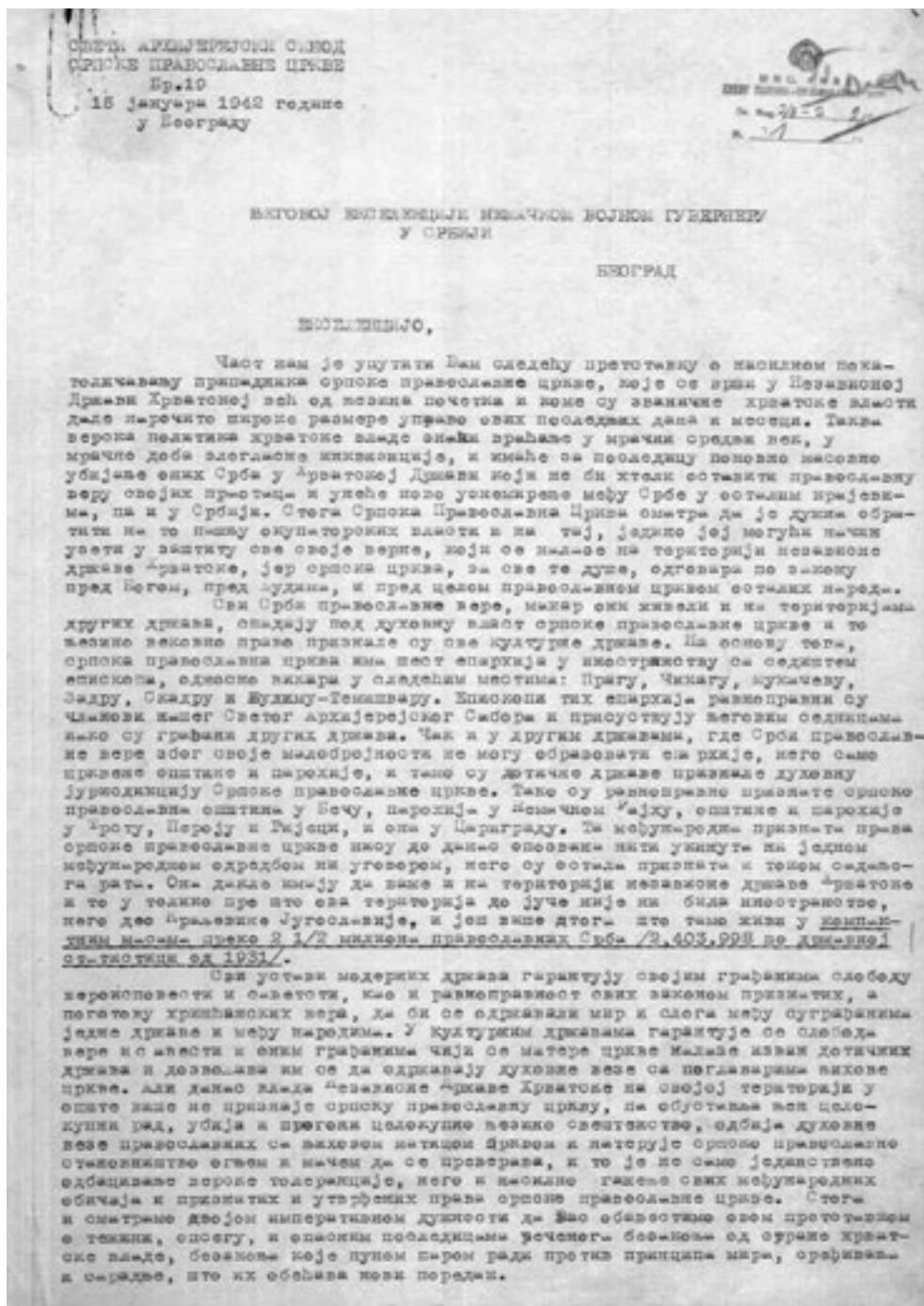
Прва страна писма Управе безбедности Рајха, од 6. новембра 1941, Министарству иностраних послова са меморандумом Српске православне цркве намењеном генералу Вилхелму Шредеру

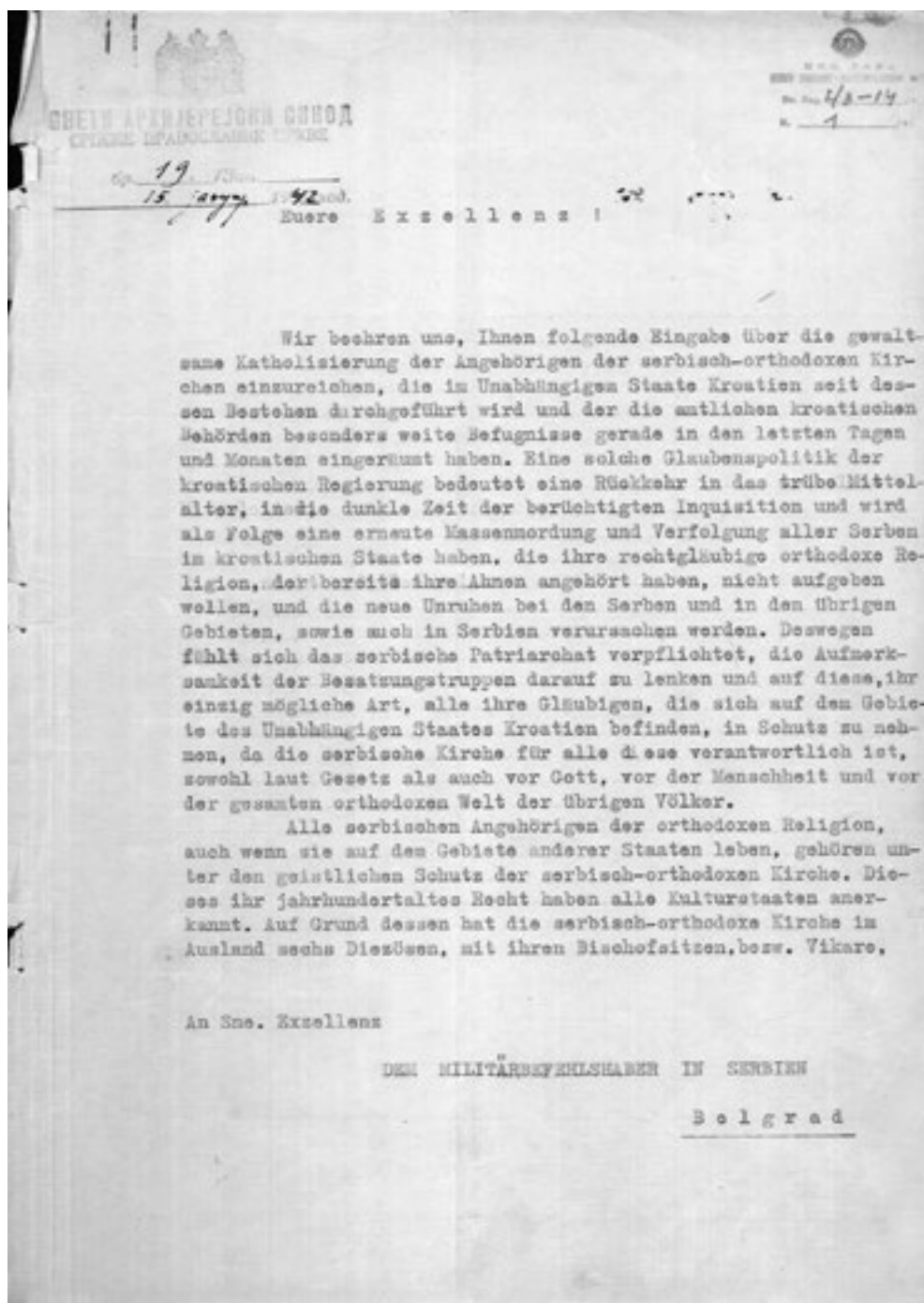
Друга страна писма Управе безбедности Рајха, од 6. новембра 1941, Министарству иностраних послова са меморандумом Српске православне цркве намењеном генералу Вилхелму Шредеру

Писмо Светог архијерејског синода Српске православне цркве,
од 24. јануара 1942, генералу Милану Недићу

Прва страна меморандума Светог архијерејског синода Српске православне цркве, од 16. јануара 1942, генералу Паулу Бадеру, верзија на српском језику

Прва страна меморандума Светог архијерејског синода Српске православне цркве, од 16. јануара 1942, генералу Паулу Бадеру, верзија на немачком језику

Извори и литература

Извори

а. Необјављени извори

Архив Војно-историјског института (данас Војни архив), фондови Не-
дићева архива, Немачка архива, НДХ
Архив Југославије, фонд Емигрантска влада
Музеј Српске православне цркве, Заоставштина Радослава Грујића
Историјски архив Београда, фонд БдС
Архив Хрватске (данас Хрватски државни архив), НДХ, фонд Министар-
ство правосуђа и богоштовља

б. Објављени извори

Aprilski rat 1941, Београд 1987.
*Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugosloven-
skih naroda*, XII/1, Београд 1973.
Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, том
I, *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1845*, Београд 1993.
Немачка обавештајна служба, V, Београд 1958.
*Actes et Docementes du Saint Siege Relatifs a la Seconde Guerre Mondiale,
Le Saint Seige et la guerre en Europe*, V, Vatican, 1967.
Knjižica govora Ante Pavelića: Poglavnik saboru i narodu, Zagreb 1942.
*Саопштења Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њи-
хових помагача бр. 66-93*, Београд 1946.
Martyrdom of Serbs, Libertywill / USA 1943.

в. Периодика

Hrvatski narod, Zagreb, 1941.
Novi list, Zagreb, 1941.
Гласник Српске православне цркве, Београд 1941–1945.
Narodne novine, Zagreb, 1941.
Hrvatska smotra, 1941–1944.
Hrvatska krajina. Banja Luka, 1941.

Православље, Београд, 1967–1997.

Glas pravoslavlja, Zagreb, 1944–1945.

Krvavi bilans Nezavisne Države Hrvatske, Revija 92, Београд 1991.

Литература

а. Чланци

Шандор Вег, „Систем немачке окупационе власти у Банату 1941–1944“, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, 35, Нови Сад 1963, 63–104.
Перица М. Вишњић, „Немачки окупациони систем у Србији 1941. године“, *Историјски гласник*, 3–4, Београд 1956, 84–92.

Венцеслав Глишић, „Услови под којима је Недић пристао да формира српску владу под окупацијом“, *Историјски гласник*, 1–2, Београд 1993, 143–145.

Krunoslav Stjepan Draganović, „Kratak životopis“, *Љетопис двије хиљаде девете*, Загреб 2009, 8–48.

Чедомир Драшковић, „Жртве свештенства Српске православне цркве у току Другог светског рата“, *Удружење православних свештеника 1989–1969*, Београд 1969, 241–255.

Вељко Ђ. Ђурић, „Ко су били војноуправни команданти Србије 1941–1944“, *Гласник Војноисторијског института*, бр. 3, Београд 1996, 159–168.

Душан Кашић, „Српска црква у тзв. Независној Држави у Хрватској“, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд 1970, 183–204.

Nada Kisić Kolanović, „Siegfried Kasche: njemački pogled na Hrvatsku 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, Zagreb 2011, 773–800.

Andrija Ljubomir Lisac, „Deportacije Srba iz Hrvatske 1941“, *Historijski zbornik*, 1-4, Zagreb 1956, 125–145.

Слободан Милошевић, „Избеглице и пресељеници у Србији 1941“, *НОР и Револуција у Србији 1941–1945*, Београд 1972, 71–86.

Slobodan D. Milošević, „O prekrštavanju pravoslavnog stanovništva u NDH u vreme Drugog svetskog rata“, *Istorija 20. veka*, Београд 1985, 71–92.

Irina Ognynova, „Religion and Church in the Ustasha ideology (1941–1945)“, *Croatica Christiana periodica*, 64, Zagreb 2009, 157–190.

Miloš Oberknežević, „Razvoj pravoslavlja i Hrvatska pravoslavna crkva“, *Hrvatska revija*, 2, Minhen-Barcelona 1978, 229–262.

Мане Пешут, „Српско питање у Хрватској“, *Гласник СИКД Његош*, 51,

Чикаго/САД, 1983, 88–109.

Михаило Станишић, „Геноцид над Србима“, *Војно историјски гласник*, 1–3, Београд 1992, 117–160.

Александар Стојановић, Растко Ломпар, „Оснивање Хрватске православне цркве у контексту немачке политике и ратних интереса у окупираној Југославији“, *Српска политичка мисао*, 3, Београд 2017, 35–53.

б. Зборници

Nadbiskup Stepinac i Srbi u Hrvatskoj u kontekstu Drugoga svjetskog rata i poraća, Zagreb 2016.

Krunoslav Stjepan Draganović. Svećenik, povjesničar i rodoljub, Sarajevo 2014.

Херцеговина у НОБ, II, Београд 1961.

в. Монографије

Miroslav Akmadža, *Krunoslav Draganović, Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb 2010.

Миодраг Близнац, Вељко Ђурић Мишина, *Патријарх Гаврило (Дожић)*, Нови Сад 2004.

Ljubo Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941–1945*, Zagreb 1985.

Milan Borković, *Milan Nedić*, Zagreb 1985.

Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, I–II, Beograd 1979.

Milan Bulajić, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, II, Beograd 1991.

Fikreta Jelić Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb 1977.

Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, I, Beograd 1979.

Aleksandar Vojinović, *NDH u Beogradu*, Zagreb 1995.

Tomislav Vuković, *Mozaik izdaje*, Zagreb 1991. (Стварни аутор је Љубица Штефан – прим. В. Ђ. М.)

Ристо Грђић, *Српска црква на историјској прекретници*, Београд 1960.

Радослав Грујић, *Азбучник Српске православне цркве*, Београд 1993.

Радослав Грујић, *Политичко верска активност Ватикана на Балкану кроз векове*, Београд 1998.

Veselin Đuretić, *Vlada na bespuci*, Beograd 1983.

Вељко Ђ. Ђурић, *Усташе и православље – Хрватска православна црква*, Београд, 1989.

- Вељко Ђ. Ђурић, *Прекривавање Срба у Независној Држави Хрватској – Прилози за историју верског геноцида*, Београд 1991.
- Вељко Ђ. Ђурић, *Голгота Српске православне цркве 1941–1945*, Београд 1997.
- Вељко Ђурић Мишина, *Злочин је почео раније – Прилози за историју страдања Срба у бановинама Савској и Приморској 1934–1939. и Бановини Хрватској 1939–1941. године*, Београд 2004.
- Dragoljub R. Živojinović, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941–1958*, Beograd 2007.
- Predrag Ilić, *Vatikan i slom Jugoslavije u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1995.
- Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb 2006.
- Атанасије Јевтић, *Од Косова до Јадовна, Путни записи јеромонаха Атанасија Јевтића*, Београд 1987.
- Атанасије Јевтић, *Великомученички Јасеновац*, Београд 1990.
- Митрополит скопски Јосиф (Џвијовић) (1878–1957), (Приредили Александар Рајевац и Душан Томић), Дрежник 2015.
- Боривоје М. Карапанџић, *Грађански рат у Србији 1941–1945*, Кливеланд 1950.
- Станислав Краков, *Генерал Милан Недић, II*, Минхен 1968.
- Muharem Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941–1944*, Beograd 1979.
- Bogdan Krizman, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943*, Zagreb 1981.
- Bogdan Krizman, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1986.
- Bogdan Krizman, *NDH između Hitlera i Musolinija*, Zagreb 1986.
- Радоје и Живан Кнежевић, *Слобода или смрт*, Сијетал/САД, 1981.
- Sava Kosanović, *Jugoslavija bila je osuđena na smrt*, Zagreb-Beograd 1984.
- Бошко Н. Костић, *За историју наших дана*, Лил/Француска 1949.
- Лазо М. Костић, *Ко је крив за злочине над Србима у НДХ*, Швајцарска 1968.
- Avro Manhattan, *The Vatican holocaust*, Springfield/USA 1988.
- David Martin, *Ally betrayed*, London 1946.
- Е.[пископ] Н.[икодим] М.[илаш], *Православна Далмација*, Нови Сад 1901.
- Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac, I*, Beograd 1986.
- Antun Miletić, *Ustaška fabrika smrti 1941–1945*, Beograd 1988.
- Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane*

Jugoslavije, Beograd 1981.

Бранко Миљуш, *Револуција у Југославији 1941–1945*, Београд–Лозана–Сарајево 1991.

Ivan Mužić, *Pavelić i Stepinac*, Split 1991.

Vatroslav Murvar, *Na izvorima srpskih neistina*, Zagreb 1941 (интернет верзија, 1999).

Viktor Novak, *Magnum Crimen – Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Beograd 1986.

Slavko Odić, Slavko Komarica, *Noć i magla*, Zagreb 1977.

Станко Паница Опачић, *Србин у Хрватској*, Београд 1989.

Edmond Paris, *Genocide in satellite Croatia 1941–1945*, Chicago 1968.

Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, Beograd 1981.

Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd 1992.

Petar Požar, *Hrvatska pravoslavna crkva i njena budućnost*, Zagreb 1996.

Радомир Поповић, *Српска црква у историји*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1997.

Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950.

Radmila Radić, *Verom protiv vere*, Beograd 1995.

Радмила Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожих (1881–1950)*, Београд 2006.

Драгослав Страњаковић, *Највећи злочини садашњице*, Београд 1991.

Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац 1996.

Симеон владика горњокарловачки, *250 година Епархије Горњокарловачке*, Београд 1964.

Сима Симић, *Прекрштавање Срба за време Другог светског рата*, Титоград 1958.

Сима Симић, *Херцеговачки бискупи за време окупације Југославије*, Београд, 1990.

Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško križarskim zločincima i njihovim pomagačima, Zagreb 1946.

Ђоко Слијерчевић, *Jugoslavija uoči i za vreme drugog svetskog rata*, Minhen 1978.

Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, II, Минхен 1966.

Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, III, Келн 1986.

- Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Zagreb 1979.
Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945*, Zagreb 2010.
Konstantin Fotitch, *The war we lost*, New York 1948.
Josip Horvat, Zdenko Štambuk, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946, 59.
Edmund Glez fon Horstenau, *Između Hitlera i Pavelića*, Beograd 2007.
Ladislaus Hory, Martin Broszat, *Der Kroatische-Ustascha Staat 1941–1945*, Stuttgart 1964.
Ferdo Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970.

2. Мемоари

- Мемоари патријарха српског Гаврила*, Париз 1974.
Митрополит скопски Јосиф, *Мемоари*, Цетиње 2006.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1: Први меморандум

Његовој Екселенцији
Главном војном заповеднику у Србији,
генералу против авионске артилерије
Господину фон Шредеру
Београд

Пријатељски пријем, којим сте почастили 8 овог месеца Свети Архијерејски Синод као и Ваша љубазна изјава, да ћете примити нашу том приликом изјављену жалбу о садашњем тешком стању Српске цркве и Српског народа, дају нам слободу да Вам у име Врховне извршне власти Српске православне цркве поднесемо следећу претставку.

Сматрамо неопходном дужношћу обратити љубазну Вашу пажњу бар на један део злочина, прво зато, што се Срби никад нису налазили у већој невољи, друго стога што је Врховна управа Српске православне цркве једина власт, која духовно преставља целокупни Српски народ не само из предратне Југославије него и из осталих земаља, и најзад због тога, што Српска православна црква жели у данашњим приликама лојално сарађивати на делу општег рада и реда у овој земљи и остати непомирљива противница деструктивних елемената задојених безверјем и материјализмом, за које елементе ствара терен управо споменуто стање хаоса и безакоња.

Остављамо по страни сваку политику и износимо само неколико примера простога безакоња и страшног терора над Србима и Српском православном црквом. И ако се то подноси на крајеве изван територије Вама поверене, т.ј. изван Србије, сматрамо, да ће изнесене чињенице ипак у великој мери интересовати Вашу Екселенцију пошто реперкусије из тих непосредно суседних области могу угрозити мир и ред и у самој Србији, а Србија је ево још једном постала зборно место очајних избеглица, браће од исте крви, вере и народности.

Колико је пријатно констатовати лојалне, витештвом задахнуте односе између Срба као побеђених, Немачке и Италијанске војске као победитеља, толико је жалосно бити сведок терора од стране Мађара, Бугара, Албанаца и надасве Хрвата, који су без капи крви добили власт над великим деловима Српског народа, народа од кога су тако рећи јуче и Мађари и Бугари тражили и добили пакт о вечном пријатељству, а Хрвати ослобођени Српском крвљу били добили унутар Југославије аутономну Хрватску.

Мађарска редовна војска прво је започела са убијањем Српског живља у масама, и то одмах од првих дана окупације и без икакве пресуде. Само у Новом Саду сматра се да је убијено око 3.000 душа, у Сиригу преко 500, слично је било у Сентомашу, Сенти, Сомбору, Чуругу, Суботици, тако да је укупно 15-20.000 Срба побијених у области Бачке. Сви српски колонисти потпуно су опљачкани па онда депортирани. Између осталих побијених су тамо свештеници: Васо Стојадиновић са кћерком у Чуругу, прота Димитрије Бокшан у Сомбору, у цркви, и прота Петровић у Белом Манастиру у Барањи.

Бугари су се ограничили у главном на присилну евакуацију Срба како из градова тако и из села, након што је свима Србима одузета државна служба. Присиљен је да се исели Скопски митрополит Јосиф. Српски језик и српска презимена уклоњена су из свих натписа јавног живота.

У областима Призрена, Ђаковице, Пећи, албанске банде попалиле су тамо Србима села, и масовна прогонства и пљачке, а то исто учинили су у нешто мањој мери у области Косова. Услед тога пребегло је из јужних области у Србију преко 30.000 избеглица а живот и рад Српске православне цркве тамо је потпуно паралисан.

Али тај терор од стране Мађара, Бугара и Албанаца ми овде спомињемо само узред да се више задржимо на терору од стране Хрвата, једно зато што је овај последњи куд и камо највећи, друго стога, што он још увек траје и бива сваким даном све страшнији.

На територији данашње Независне Државе Хрватске живело је по аустријској статистици од 1910 године 1,575.478 православних Срба према 2,577.395 католичких Хрвата. Према статистици од 1931 године коју је такођер употребио Др. Младен Лорковић, садашњи министар спољних послова Независне Државе Хрватске у својој књизи „Земља и народ Хрвата“, штампаној у Загребу 1939 године, размер између православних Срба и римокатоличких Хрвата био је овај: 1,853.490 православних Срба према 3,012.334 римокатолика Хрвата. Према тој статистици изгледа да је у Хрватској и Славонији Хрвата римокатолика два пута више него православних Срба, а у Босни и Херцеговини има два пута више православних Срба него Хрвата. Овај размер стварно је повољнији тиме што је већи део Далмације остао изван Независне Државе Хрватске.

Хрватска власт хоће да све Србе уклони драстичним мерама, тенденциозно истичући да тамо православни Срби нису аутохтони него дошљаци. У ствари, у Босни и Херцеговини у свему је увек било пра-

вославног становништва два пута више него католичкога. У Далмацији, Хрватској и Славонији прастаре православне мањине увећале су се бројним досељавањем православних Срба чак у XV, XVI и XVII веку. Срби су долазили у крајеве напуштене од Хрвата, услед Турских најезда, чинили су затим столећима Војничку Крајину, живи бедем Хабзбуршке монархије и хришћанства против Турака. Звати их данас дошљацима после толико столећа у истој мери неправедно је, као што би било данас неправедно звати дошљацима Немце у целој Немачкој источно од Ладе.

Важно је истаћи, да се сва злостављања Срба у Хрватској врше без икаквог суда, путем просте силе, од стране организоване руље, која је пуна криминалних типова. Али све се то чини по инструкцијама Хрватске владе. Непобитан доказ дају за то данас највиши Хрватски функционери у својим јавним изјавама. Ми у прилогу можемо за сада дати неколико изјава Др. Миле Будака, Др. Милована Жанића, Др. Мирка Пучка, Министра данашње хрватске владе и стожерника Др. Виктора Гутића из Бања Луке, као и писање инспирисане хрватске штампе (Види у Прилогу под бр. 37).

У разговору са једним Србином, вишим функционером, пре неколико дана изјавио је Др. Виктор Гутић између осталог: „Стотине хиљада побијених, стотине хиљада исељених, преостатак оставши без вођа, покатоличиће се и за цигло десет година имаћемо чисто хрватски народ у Хрватској. Нарочито ће погранична зона према Србији у дубини од 50 км бити потпуно очишћена од Срба. У неколико срезова то је већ извршено. А све то на што се ви Срби највише жалите, само је увод за ваше истребљење. Србија је привремено место за Вас, одакле ћете бити пребачени за Сибир.“

Према тим и сличним изјавама јасно је, да је појединачни као и масовни терор против Срба у Независној Држави Хрватској има за циљ истребљење и исељавање Срба. Неколико примера масовног истребљења и исељавања наводимо под бр. 32. На првом месту иде се сада за уклањањем свих српско православних свештеника (види бр. 33).

Поглавито се удара на Српску цркву, пошто је она била изразито национална и чувала Српство кроз векове робовања под Турцима и другима. Уједно се руше и православне цркве (види бр. 35).

Немајући вероватно одобрење, да могу легалним путем иселити све Србе, хрватске власти прибегавају ужасном терору, да би их натерали да сами беже. Примере пљачкања наводимо под бројевима 19, 32, 34 и 36. Десетине хиљада одведени су у локалне тамнице, одатле у велике концентрационе логоре. Многи су одведени у „непознатом правцу“ и ту

им се губи сваки траг, другим речима, ту се губи граница између утамничења и убиства. За велики број таквих доцније се дознаје да су поубијани. Као најстрашније средство терора служе разуме се телесна мучења (види бр. 29), убиства и убиства спојена са мучењем.

Ко су жртве? Само у нашем кратком прилогу, то су поред привредног света интелектуалци и вође, као: владике, свештеници, сенатори, народни посланици, директори гимназија, банака и предузећа, инжењери, лекари, адвокати, професори, учитељи, председници општина и жандармерије. А ко су судије? Наоружана руља у име које изриче пресуду (у примеру под бр. 29 један кожарски радник, а под бројем 17, 14, 34 то су римокатолички свештеници).

Нарочито нас боли што морамо констатовати, да се више од свих сталеза убија и прогони православно свештенство. Има ли грознијег примера од оног под бројем 1, где су бањалучки владика Платон и протојереј Душан Суботић ноћу изведени из затвора, изударани, унакажени, убијени и бачени у воду. Листа од 40 побијених свештеника наведено под истим бројем ни издалека није потпуна, а још мање је потпуна листа световних лица (види број 8 и сл.).

Начин убијања показује најстрашнију разноврсност: једне вешају, друге убијају из пушке, треће кољу ножем као стоку, четвртима се разбија лобања мотком. Убијања жртава пред члановима породица или клање на кућном прагу нарочито је средство садизма (види бр. 3, 6, 13, 18, 24). По неким местима побијене жртве бацили су у јаму (бр. 12, 40). Друге бацају у реке појединачно или повезано по двоје или више њих у низу. Све са дивљаштвом и подлом жељом, да се жртвама изгуби траг. Негде су на лешеве које носи вода ставили натписе: „слободан пролаз за Београд и мајку Србију“. Негде се прети смрћу сваком ко леш укопа или каже за њ (бр. 39). Понегде побеснела руља побије све што стигне (бр. 26 и 27).

Најстрашније примере крволоштва налазимо онда, где убијању предходи мучење. Одсецање носа и ушију, копањем очију, чупање браде (бр. 7, 16, 24 и 37), бодење ножем и клинцима, кастрирање, отсецање полних органа (бр. 22, 24), прибадање трновог венца на главу, стављање соли у засечене ране (бр. 29, 30), везање за камион који јури (бр. 21), закопавање жива човека у земљу делимично (бр. 15), посипање још живих људи кречом (бр. 23), рашчеречивање још живе жртве (бр. 29) или формално разапињање прибијањем на врата (бр. 9) – је ли се чуло за ужасније документе злочине XX века, документе оног народа, који се толико хвали својим тобоже хиљадугодишњом културом!

Најужасније мучење свештеника Ђорђа Божића у Нашицама описано је овде по исказу очевидаца (бр. 5). Очевидац прича и случај наведен под бр. 29. Сами Немци били су сведоци хрватских зверстава у више случајева (бр. 11, 19, 20). Више пута немачки официри и војници интервенисали су и спасавали жртве од пљачки, затвора или чега горег. У последње време и они и Италијани држе се најалост веома пасивно. Под бр. 30 наводимо један случај, где је човек обешен само зато, што се пожалио немачкој команди и затражио помоћ.

Екселенцијо, нама се намеће страшно питање: да ли је могуће, да немачке војне власти не знају за горње и сличне случајеве и зверства; и чиме је то српски народ заслужио такав поступак? Нису ли највиши претставници немачког духа у старије време, као Гете, Грим, Ранке дали о карактеру српског народа најласкавија сведочанства него су то чинили немачки писци и публицисти најновијих деценија. Неки социолози као Раденхофер или философи културе као Хуст Јеморкен подвлачили су изванредну сродност у државотворству Срба и Немаца. Наш сусрет у прошлом светском рату научио нас је, да једни друге више ценимо него пре. Срби су добили похвале не само небројених немачких туриста него и од војника, почев од Маршала Макензена. Напротив Хрвати у немачком народу остали су у рђавом сећању због недела које је чинио по Немачкој за време 30-годишњег рата, и о којима је писао нико мањи од великог немачког песника Шилера. Тај рђав глас потврдио се и у XVII веку за време Седмогодишњег рата, па по трећи пут 1848 године. Херман Вендел, немачки публициста писао је да су још у средини XIX века мајке у Берлину плашиле децу узвиком „Ево Хрвата“. Тако су плашиле децу италијанске мајке и за недела хрватске солдатеке у Италији под Радетцким.

Како да доведемо историјске чињенице са данашњим друштвом? Српски се народ последњих година учио да немачку културу све више уважава. Данас он додуше види држање немачких људи и немачких власти у директним односима са Србима. Али он и одвише цени немачку снагу, да не би знао, да је довољна једна енергична реч немачких власти, па да Хрвати престану са неделима против Срба. Ми не схватамо зашто је потребно да се будући поредак на Балкану и будући однос Срба према Немцима заснује на евентуалном уверењу, да тлачитељи Срба остају под немачком заштитом и онда кад не доноси немачки ред и дисциплину него просто насиља.

Многобројна обећања да ће поједини Срби спасти своје службе и своја права ако пређу у римокатоличку веру или унију, затим дотичне изјаве Др. Гутића у погледу вере (бр. 37) онда чињеница да орган ри-

мокатоличке надбискупије у Сарајеву отворено подстиче на драстичне метода против Срба (бр. 34, 37) и најзад чињеница да многи римокатолички свештеници Хрвати суделују активно у прогањању Срба – силом нам доводе у памет извесне аналогije из верске историје наше земље.

Од средњег века римокатоличка црква налази се у непрекидној офанзиви против православља у нашим крајевима; у Босни је приметала праве крсташке ратове, у Јужној Мађарској и Хрватској тражила унијаћење, које је и делимично успело у Хрватској. Наведене чињенице сведоче да она и данас жели да лови у мутном.

Констатован је велики број присилног колективног прелажења православних у римокатолицизам или унију, а како ствари иду може да то изазове оне Србе који су јачи у вери, на очајнички крвав отпор. Колико је супротан прозелитизам римокатоличке цркве пуној толерантности цркве православне види се и по примеру: Сви Немци настањени у православним областима: Бачкој, Банату и Срему, остали су до данас свесни Немци, а Немци настањени у Хрватској похрватили су се, што се види по небројеним именима немачко-хрватске интелигенције.

Исто тако намеће се потреба проверити да ли се и код неког изолованог дела саботаже које се јављају у последње време баш у последњој зони не ради о акцији провокатора из Хрватске.

Екселенцијо, материјал о страдању Српске цркве и српског народа приложен овде, дошао нам је до руке и одвећ оскудан под данашњим сасвим нередовним приликама, где није могуће проверити истинитост сваког податка. Свесни тога ми ипак подвлачимо, да је стварно стање у целини далеко горе од онога што смо изнели, јер се према уверавању избеглица, број убијених Срба пење на десетине хиљада, а број депортираних и избеглих на стотине хиљада.

Свети Синод Српске православне цркве слободан је замолити Вашу Екселенцију за дејство да се меродавни фактори обавесте о том ужасном стању, коме треба учинити крај колико у интересу човечанства и интересу српског народа толико и у интересу новог поретка и ауторитета Немачког Рајха у овом делу.

Случај оружане самоодбране, којој су Срби у једном делу Херцеговине на жалост били присиљени да прибегну, није добар пример за ред на Балкану, и ако су они у самоодбрани изјавили, да се не дижу никако против Немаца или Италијана, него само против хрватског безаконог насиља. Око 70% преосталог православног становништва налази се данас по збеговима, по планинама, не усуђујући се вратити кућама, а у опасности да страда од глади.

Екселенцијо, Српска православна црква желела би да дејствује у српском народу у смислу прогласа који је недавно објавио Свети Синод. Али како да то она чини, кад њене области осим Србије, Црне Горе, а нарочито области у Независној Држави Хрватској и јужној Србији остају без српског свештенства, и кад су све епископске столице у Хрватској и Јужној Србији остале празне. Данас има крајева ван Србије и Црне Горе, где српском православном становништву нема ко да врши ни најпотребније српске обреде, као крштење, опела, венчања, и тако даље.

Ви ћете, Екселенцијо, веома задужити Српску православну цркву и српски народ, ако учините што је у Вашој моћи, да се:

1. Интервенцијом моћног Немачког Рајха обустави национални и верски терор над српским народом нарочито у Независној Држави Хрватској, јер у данашњим судбоносним временима овај терор може изазвати тешке поремећаје на Балкану;

2. Да се сви Архијереји избегли и интернирани и свештенство Српске православне цркве ослободи и поврати на своја места, како би под сигурном заштитом у данашњем опасном и пуном искушења времену могли водити свој народ, те би Српска православна црква могла у пуној мери вршити своју Богом одређену улогу и проповедати код своје пастве мир, ред и добру вољу међу људима и народом.

Изволите, Ваша Екселенцијо, и овом приликом примити израз нашег особитог поштовања.

За председника
Светог Архијерејског Синода
Српске православне цркве
Јосиф, с. р.

П о д а ц и

о неделима хрватске власти према свештенству и народу српском на територији Независне Државе Хрватске, према подацима добивеним до 20 јула 1941

У б и с т в а:

На територији Хрватске државе убијен је велики број православног свештенства. С обзиром на тешку ситуацију која влада на територију те државе као и на нашу немогућност да лично проверимо све ствари и дознамо све случајеве, јер тамо влада велики терор да није могуће прећи из једног села у друго, а камо ли из среза у срез, или преко граница

државе, подаци које подносимо нису исцрпни, и они ће бити само бледа слика онога што се тамо догађа.

а. свештена лица:

1. Једна од првих жртава усташког терора био је бањалучки Епископ Платон са протом Душаном Суботићем из Босанске Градишке. Они су убијени ноћу на путу између Баља Луке и Котор Вароши и бачени у реку Врбању (Врбас), која је избацила њихове лешеве. Када је пронађен леш Владике Платона, пошто није био препознат, донет је на обдукцију у просектуру бањалучке болнице, чак је одређена и комисија која је имала да састави обдукциони протокол, међутим кад је у лешу препознат Владика Платон сместа је наређено да се обдукција обустави и свака истрага сторнира, а леш је закопан негде код војничког гробља.

Истовремено су почела убиства свештеника и Српског народа и по другим срезовима Хрватске државе, па ниже дајемо списак побијених свештеника, до кога смо могли доћи.

2. Прота Милош Бандић из среза Грачачког.

Прота Богдан Опачић из Глине. Његово тело избацила је река Сава.

Свештеник Никола Вучковић из Дрљаче.

Свештеник Дане Бабић из Свинца. Убили су га и леш му бацили у Саву.

Свештеник Грозданић из Радуча.

Свештеник Петар Мајсторовић из Дољана. Малтретирали су га у затвору у Госпићу толико да се у очајању сам обесио.

3. Прота Бранко Добросављевић из Вељуна, срез Слуњски. Усташе су му наредиле да сам ископа гроб за свога сина студента. Када је то учинио, сина су му довели над раку, мучили га пред њим толико да је од злостављања издахнуо. Затим су наредили оцу да над мртвим сином изврши опело. За време опела над мртвим сином три пута је прота Бранко падао у несвест, али су га кундацима присиљавали да доврши опело. Најзад је и он сам подлегао њиховом злостављању на истом месту.

4. Прота Пајо Обрадовић, бивши сенатор из Брувна, Дамјан Штрабац, свештеник из Босанског Грахова и Илија Будимир, свештеник из Црног Луга, одведени су у непознатом правцу, сигурно убијени.

Свештеник Илија Бањац из Дрвара и свештеник Ратко Јеличић из Дрвара, одведени према Книну и убијени.

4а. Свештеник Ристо Ћатић из села Сојковића, срез Ливно, одведен је са још осам грађана у шуму код Ливна, убијен заједно са њима и бачен у јаму.

5. Свештеник Ђорђе Богић из Нашица убијен 17. јуна, према при-

чању Проке Пејновића, колонисте из Брезника, који је сакривен за једно дрво посматрао убијање. Пејновић прича и ово: „Усташе су свештеника Богића везале за једно дрво, после чега је настало мучење. Одсекли су му уши, нос, језик, браду заједно са кожом. Несрећни свештеник је урликао од бола, али пошто је био млад и јак држао се усправно за све време док су га мучили. Затим су му ископали очи и кад су видели да још увек стоји усправно, распорили су му груди и он се тек тада нагао да падне“. Сакривени Пејновић је тада чуо како један усташа говори: „Мајку му влашку, још му куца срце, још је жив“. Иза тога су плануле пушке и тиме су прекраћене муке овог човека.

6. Воја Војиновић, катихета из Осијека, убијен. Зна се да су сви свештеници из Осијека похапшени и злостављани. Река Драва избацила је лешеве тројице српских свештеника, али се није могло познати ко су.

Прота Живко Даниловић бивши народни посланик из Љубије, срез Приједорски, убијен.

Прота Богдан Врањешевећ, заклан 19. јуна у Крупи на Врбасу код Бања Луке.

7. Прота Стеван Турчић убијен у Огулину. Пре убиства му је исчупана брада, извађене очи, пребијене ноге и руке.

Свештеник Душан Клипа из Плашког, убијен.

Свештеник Милан Тришић из Врлике, Далмација, ухапшен 10. јула и заклан у усташком логору у Книну.

Михаило Минић, свештеник из Биљешева, срез Зенички. Заклао га је један католички свештеник.

Свештеник Милош Петровић из Лужана, срез Дервента. Убијен с леђа при бежању.

22. јуна убијени су свештеници: Душан Бобар, Милош Савић, Јанко Савић, Љубо Јакшић и Драго Максијевић из Власенице.

Боривоје Божић, свештеник из Палаче, срез Вуковарски.

Прота Шпиро Старовић из Автоца, срез Гацко, убијен је ћускијом у главу.

Прота Видак Вишњевац из Гацка, однесен је болестан из постеље и убијен заједно са протом Старовићем.

Прота Владо Гвозденовић из Мостара, прота Јефто Вујовић из Мостара, свештеник Огњен Радић из Мостара, Свештеник Пејновић из Мостара, ђакон Душан Ашкрабић из Мостара - сви побијени.

Калуђери Деретић и Манастирлић из Љубиња убијени су.

Свештеник Богуновић из Доњег Лапца убијен је са женом и два синчића и сви су бачени у једну јаму између Лапца и Боричевца, у коју

су бачени и многи поубијани Срби из Лапца и Кулен Вакуфа.

Поред свештеника убијени су многи виђеније људе у свим крајевима државе Хрватске. Негде су убиства вршена у масама. Дајемо преглед по срезовима:

8) Бјеловар: побијено око 80 људи пушкама, ножевима и кољем, и то у селу Гудовцу.

Билећа (Херцеговина): побијено 13 угледних грађана.

9) Босанска Костајница: Кушић Станко, Криста Стојан и Јајчанин Лазо или Божо, разапети живи закивањем руку и ногу на врата.

10) Бихаћ: Поубијено више угледних Срба, многи одведени у непознатом правцу, међу њима: Михаило Мандић, инжењер, Вељко Мандић, трговац, Божо Поповић, директор Земалске Банке, др Матавуљ, лекар, браћа Козомарићи Марко и Јово, Димитрије Петровић, директор гимназије, др. Милан Војводић, претседник окружног суда и други. За све њих се мисли да су побијени.

11) Борово: Ноћу између 26 и 27 јуна убијено је 16 Срба и бачено крај Дунава у воду. У плићаку је остао један Њему је указао помоћ др. Јован Едер, Немац.

Гацко: Убијено је око 500 лица и то људи, жена и деце. Међу њима: Глигор Лучић из Михољача, Лазар Мастиновић из Изгора, Благоје и Радован Шаровић из Степова, Никола Шаровић из Пернице, Божа Дивац из Краварева, Мићо Поповић из Грачанице, два брата Манојловић из Грачанице, Ристо К. И Ристо Л. Говедарица из Михољача, Тодор Старовић из Гацка, Тодор Милошевић из Рудог поља, Вељко Вишњевац, бивши народни посланик из Надинића, Грујо Вишњевац из Гацка, Милорад Старовић из Автовца, Трифко и Јован Лојовић из Липника и Спасоје Ненадић из Автовца.

12) Село Корита у срезу Гацко је нарочито пострадао, јер је у њему убијено око 160 људи и бачено у јаму „Голубњачу“. Људе су муслимане и усташе на веру дозивали из њихових кућа у соколски дом, тобоже на договор како да се сложено очува ред и мир. Онда је дом опколила оружана банда, све људе повезала и повела према оближњој јами „Голубњачи“ па их побијено односно премлаћене побацане у амбис и за њима бацила бомбе. Један човек оставши случајно жив у јами, извукао се, прешао у Црну Гору и јавно, те су дошли људи ноћу и извукли још шест живих људи. Задах је постао тако јак да је италијанска војска морала просути бензин у јаму и запалити лешеве.

13) Глина: На најсвирепији начин побијено око 450 Срба.

Грахово Босанско: Одведено, а вероватно и поубијано, 65 људи.

14) Двор на Уни: Убијено неколико Срба, међу њима Јово Орешчанин, Милан Драгосављевић, Младен Дурман, Васо Мркобрад, Смољеновић, Милан Косијер, Стеван Душан, Милан Бодловић. Наређење за убиства дао је стражар Ђурић, који је иначе католички свештеник у том месту.

Дрвар: 16 или 17 јуна убијено је 32 Србина међу њима: инж. Богдан Калаба, директор „Шипада“ и Јово Крецо, бивши претседник општине.

15) Карловац: убијено неколико Срба, међу њима: Душан Докмановић, везаних руку и ногу бачен у реку Крупну, др. Бујичић, адвокат и капетан Јањанин. Ову двојицу нашли су чобани закопане до половине у земљу. Јосип Јуран нађен је заклан на прагу своје куће, на очиглед целе породице. Из села Вељуна одведено је и поубијано по околним шумама 300 људи.

Коњиц: Поубијано око 370 људи.

16) Кореница: поубијано више сељака, усташе су им живим отсецали уши и нос и терали да пасу траву.

17) Крупа на Врбасу: заклан Душан Бранковић, народни посланик 19 јуна.

Љубиње: Само у две јаме (Голубњача и Ластово) бачено је 311 људи. У селу Ђаковцу побијено је све: у целом срезу рачуна се да је побијено 2500 Срба.

Љубушки: У целом срезу није остао ни један Србин.

Мостар: Између 23 и 24 јуна одведено је у непознатом правцу око 200 људи, многи од њих су побијени. Познат је списак од 63 побијена Србина.

18) Нашице: 16 јуна убијени су у Гавриловцу, срез Нашички, Предраг Мамузић, проф. грађ. Школе у Нашицама, Перо Ковачевић, учитељ из Негашевица, Раде Вукобратић, жанд. Наредник у пензији из Брезика. У селу Ступине, срез Нашички, убијени су: Рајко Новаковић, Петар и Лазо Симић, Ђорђе Игњатовић, Влада Жижих.

У Личком Новом Селу, срез Нашички убијени су: Бранко Орлић, Раде Радаковић, Милош Радаковић, Ђуро Гавриловић, Буде Клашња, Јово Жигић, Новак Вукобратић, Симо Делић, Никола Делић, Спасоје Орлић. Када су смртно погођени падали усташе су их боле ножевима и кундацима им разбијали главе, тако да им се мозак просипао по земљи.

Невесиње: У самој вароши убијен је почетком јуна малолетни син поручника Ницевића на очи мајке. У селу Удрешњу убијено је 27 лица. Колико се зна свега је у срезу Невесињском убијено од 400 до 500 људи.

19) Нова Градишка: Убијено више Срба, нарочито из Старог Петрова села, одакле је дотерано 30 Срба и поубијано. Међу убијеним налази се Гавро Ковачевић и кафеџија Протић, који је на интервенцију Немаца и вође културбунда сециран, али су секцију извршили два лекара Хрвата и констатовали да је умро од фрактуре лобање.

Осијек: Поубијано је више Срба, међу њима браћа Станковићи, који су родом из Пирота. Они су претходно опљачкани па онда убијени. Бачене у Драву око 170 Срба и међу њима један Рус ранији срески начелник у тим крајевима. На православни Ускрс убијено је 17 Срба на православном гробљу.

20) Код села Врбање убијено је 27 Срба доведених из Старог Слатиника. Пошто су били бачени у једну раку, Немци су их ископали, извршили обдукцију и појединачно сахранили.

21) У селу Чепински Мартинци 16 Срба везано је за камион и уколико нису били мртви кад се камион зауставио, поубијани су код села Ливана.

22) Пакрац: У овом срезу било је убијања као и у осталим срезовима, али тачан број убијених није познат. 26 априла одведен је из Пакраца у Липик др. Миленко Марковић, адвокат. У Липику је злостављан, повређена су му оба бубрега и полни органи. Одведен је према Загребу, после враћен у Пакрац, и тамо се бори са смрћу.

23) Подравска Слатина: 16 јуна убијено је 10 сељака и то: Миле Буква, отац 6 деце, Ђорђе Турдулија, отац 7 деце, Илија Богуновић, отац 7 деце, Дане Пувача, отац 3 деце, Симо Шормаз, отац 3 деце, Лазар Крнета, отац 2 деце, Илија Милуш, отац 5 деце, Гојко Бојанић, отац 1 детета, Божо Митић, отац 1 детета, Лука Чуча, отац 1 детета. Сви су бачени у заједничку раку и посути негашеним кречом, и ако су неки од њих давали знаке живота.

24) У селу Петровцу заклали су пред женом и децом Мишка Стојановића. У селу Сопљу нађен је леш Милића из Мартинаца, срез доњо михољски. Обдукцијом је утврђено да му је разбијена лобања, сломљена лева рука, отсечен нос и уши и да је кастриран.

Приједор: Убијена су 4 сељака из Љубије.

Славонски Брод: У селу Дубочцу заклано је на пољани 30 Срба а затим је везано за њих камење и бачени су у Саву; у Старом Слатинику убијено је 20 Срба. Понегде из Саве ваде лешеве везане жицом једне за друге.

Славонска Пожега: Убијено је током априла око 200 Срба у селу Александровцу.

25) Сремски Карловци: У почетку јула убијени су Милан Гостовић и Славко Савић, кројачи.

26) Доњи Лапац: Села Срба и Суваја уништена су сасвим и у њима је побијено око 3000 Срба. Овај злочин је извршен 1 и 2 јуна, дакле после Павелићеве свечане изјаве да неће бити убиства и отимања без суда.

27) Столац: У овом срезу је после погибије Мије Бабића, усташког сатника, извршен страشان покољ. Утамањена су читава села, заједно са женама, децом и старцима, и то: варошица Чапљина, Габела, Берковићи, Тасовчићи и Домановићи. Уколико су били Срби, православни.

Требиње: Крајем маја убијено је у граду 9 лица а то су, изгледа прва убиства у Херцеговини, после којих је дошло масовно убијање у Коритама (Гацко). Доцније број поубијаних у Требињу попео се на око 170, од којих је познато 60 имена.

Дервента: Мирко Радовановић из села Мале Враонице обешен је о дрво само зато што се жалио немачкој команди и среској испостави у Оцаку на поступак хрватске солдатеске, која је одузела све имање селу и наредила сељацима, или да се селе, или да пређу у католичку веру.

Власенице: Према сведочанству тројице случајно спасених: Ђорђа Вишковића и Лазе Радаковића, убијено је 23 јуна преко 40 људи. Поред напред поменутих свештеника убијени су: Бранко Ждерић, геометар, Јово Мићић, трговац, Глигор Ђурић, земљорадник, Анђелко Дракулић, Коста Дракулић. Новица Дракулић, Душан Дракулић, Данко Јокић, Ристо Ђуковић, Војин Дрљић, претседник општине у Хан Пијеску, Марко Чамић, Милан Пејић, Милутин Јефтић, Љубо Вукасиновић, претседник општине у Папраћу, Радован Чечура, суд. Гласник, Лука и Васо Деурић, Душан Јовић, Обрад Пејичић и Драго Јакшић.

Међу усташама који су спроводили именоване на стрељање била су и Суљо Сушић, студент и Аљо Топчић, ђак, који су обадва познати као комунисти.

МУЧЕЊА

28) Поред мука на које су стављани сви побијени Срби, јер су ретки случајеви да су убиства вршена без претходног мучења и малтретирања, свакодневне су појаве: премлаћивање, отсецање појединих делова тела, вађење очију, пребијање руку и ногу. Износимо само неколико конкретних случајева.

У Мостару је у једној малој бараци било затворено око 130 људи,

где су држани у неподношљивом смраду и ужасној жези. Стари Љојић је умро, а многи су падали у несвест. Више десетина људи је затворено у једну чатрњу у којој је било свега 10 цм. воде, али није била никаква зрака.

29) Има случајева пребијања врећама цигала, мазања изметом, стезања главе обручима, а неком сељаку Поповићу завртали су мошнице. У осечком затвору, по наређењу усташког судије Матијаковића, бившег кожарског радника, затворени Срби мучени су на овај начин: игле су им забадане под нокте, а они ударани дрвеним маљем и конопцима везивани за клупе. Тако везаним развличили су им ноге на обе стране, и то је изазивало неподношљиве болове. Ухапшене су терали да плују на српску заставу и да је зубима откидају комад по комад и једу. При томе би добијали ударце у главу. Кад се све ово свршавало натеривали су их да босим ногама газе по бодљикавој жици прикованој на једној дасци. Појединцима су стављали на главу трнов венац и по њему тукли. Трње се забадало у главу а крв цурила млазевима. Храну су им давали врло ретко, а воду још ређе. Кад су појединци због тога обневидели и почели губити свест, почели су им давати по 200 грама хлеба. Храну која им је слата од куће узимали су усташе за себе. Свештеници су морали да чисте рукама клозете, при чему им је ђубре бацано у лице.

30) Близу Грачаца убијен је др. Вељко Торбица, лекар. Њему су усташе секли дубоке brazde на грудима, сипале со у ране и зашивајући их питале своју жртву: да ли је докторе успела операција.

31) Милош Теслић, индустријалац из Сиска, мучен је на нарочито свиреп начин. Сава му је избацила леш са ископаним очима, унакаженим лицем и страшно ножем избоденим телом.

ЗАТВАРАЊЕ И ОДВОЂЕЊА У КОНЦЕНТРАЦИОНЕ ЛОГОРЕ

У свима местима где има српског живља затварања су свакодневна појава. Затварају се људи без суда и саслушања, и то у масама. За многе од њих не зна се где су: многи су одведени у концентрационе логоре. По многим сигурним зацима одведени у непознатим правцима убијени су.

Поред многих побијених свештеника, одмах по преузимању власти од стране усташа у Сарајеву, одведени је стари Сарајевски Митрополит Петар Зимоњић, највећи морални ауторитет Српске Цркве. У почетку је био интерниран у Керестинцу, а како се чује, ових дана је са једним транспортом свештеника и виђенијих грађана спроведен у Лику. Чује се да је свим овим спроведеним живот у опасности.

Такођер је протеран из Загреба тешко оболели Митрополит Доситеј, кога су усташе страшно малтретирали и мучили, чупајући му браду и пребијајући га.

Према исказу Михаила Ковачевића, званичника Црквеног суда у Плашком, усташе су 17 јула одвели владику Саву Трлајића у непознатом правцу. Новац су му одузели, а ствари опљачкали. У Црквени суд уселио се усташки стан и политичка општина.

32) Приликом хапшења усташке власти не дозвољавају Србима да собом понесу ни довољно хране ни одећа. Тако је на пример у Даљу ухапшено и протерано око 1000 српских породица без игде ичега. У току путовања од неколико дана до Брчког нису добили никакве хране. У селу Вељуну, срез слуњски, ухапшено је 350 Срба, од којих се само 50 испребијаних и унакажених вратило кућама.

У последње време приступало се расељавању целих села и градова. Према исказима очевидаца већ су расељени многи градови и села, као: Бања Лука, Бихаћ и сва села око Плитвичких језера.

Приликом овог насилног депортовања догађају се врло тешке сцене, јер усташе врло драстично поступају према депортираним – обично ноћу нареде да се за пола часа спреме напут, понесу собом пртљаг, новац и драгоцености; кључ од куће морају предати усташким властима и под претњом да своје имање уступају Хрватској Држави. Пошто скупе све депортоване из једног места, приступају детаљном претресу при чему одузимају новац, накит и драгоцености, остављајући у најбољем случају по 500 динара на породицу. Нарочито трагичан случај десио се са Зорком Козомарић, супругом Жарка Козомарића, трговца из Бихаћа, који је пре ње одведен незнано куда. Због великог узбуђења и страха она се отровала сирћетном киселином када су јој саопштили са троје мале деце мора за пола сата бити спремна за одлазак. Најстарије дете је имало 6 година, а најмлађе 4 године. Ово најмлађе умрло је од запаљења мозга исте ноћи. Има случајева да људи и жене, нарочито старији, подлежу напрасној смрти због великог узбуђења.

Последњих дана усташке власти су предузеле интегрално депортирање свих православних свештеника на територију Хрватске државе, са породицама. Кад се зна да на том територију има осам православних епархија, са великим бројем свештеника, онда се може схватити сав ужас ових мера, нарочито кад се узме у обзир, да се насилно депортирају и свештеничке породице. На тај начин православни српски народ остаје без духовних пастира, препуштен на милост и немилост усташким католичким властима.

НАСИЛНО ПОКАТОЛИЧАВАЊЕ

34) Од самог почетка усташке власти почеле су да терором преводе у католицизам многе православне Србе. Зна се за интимну везу која постоји између католичке цркве и усташке власти, што сведочи факат да међу стожерницима усташке власти има и приличан број католичких свештеника. Понуда за католичење учињена је најпре државним чиновницима православне вере. Сви су они добили формуларе у којима су требали да одговоре на постављена питања, односно проверавања. Скренута им је пажња на то да у државној служби могу остати само они који приме католичку веру. И не само то. Православни српски народ католичка црква насилним мерама нагони православне на вршење католичких обреда. Према исказу г. Јанка Бјеговића, пароха крбавичке парохије, епархије горњокарловачке, католички свештеници долазе са наоружаним усташама, затварају православне цркве и одузимају црквене матице пошто претходно опљачкају све црквене драгоцености. Прота Атанасије Богић, секретар Црквеног суда пакрачког, сведочи, да су католички свештеници 12 јуна ушли у епископски двор у Пакрацу и заузеле канцеларију у њему, а Саборну цркву запечатали.

Да се и ово ради по плану Хрватске државне власти види се најбоље из говора др. Виктора Гутића, стожерника у Бања Луци, одржаног 9 јула у Прњавору пред среским начелством. Гутић је рекао: „У овом срезу постоје три цркве отете хрватском народу од којих је један у Прњавору“, мислећи при томе на три руско-православне цркве у том срезу, „сутра их заузмите и на њима напишите „хрватски дом“. Они који су примили православну веру треба одмах да пређу у католичку веру, да не би ја о томе доносио посебне одлуке. Овом српском гнезду Прњавору поручујем: да ћу ја доћи и узети себи 24 часа да то српско гнездо уништим. Ја ћу убијати, а ви ћете за мном“. Већ 10 јуна по подне православни свештеник је истеран из свога стана и одузета му је црква, а на стану записано „хрватски дом“. Недавно је Миле Будак изјавио да на територију Хрватске државе могу постојати само две вере: католичка и муслиманска, што значи да православна мора бити уништена.

РУШЕЊЕ ПРАВОСЛАВНИХ ЦРКАВА

35) Колико до сада знамо порушене су православне цркве у Бања Луци, Бихаћу, Новој Градишки, а запаљене две цркве у селима Бастаси и Спасовина, општина Дрвар, срез Босанско Грахово, као и у селима Србу

и Сувају, срез Доњи Лапац.

Црква у Бања Луци је оштећена бомбардовањем 12 априла, али су је православни Срби хтели да поправе. Стожерник усташке власти захтевао је да се црква поруши, што је и учињено. Говори се да ће на месту где је била црква бити подигнут споменик неком хрватском великану. Рушење цркве у Бихаћу почело је на Видовдан, на нарочити захтев и наређење тамошњег жупана Кватерника. Пошто је црква грађена од јаког материјала морала је бити минирана. Није искључено да има још порушених цркава, али за сада ми не располажемо сигурним подацима о томе. Знамо да се у многим местима православне цркве затварају од стране католичког свештенства.

ПЉАЧКАЊЕ И УЦЕНЕ

36) Од самог почетка своје власти усташа су немилице пљачкали и уцењивали поједине грађане за које су веровали да имају новца. Могли су испочетка претпоставити да су те лични необуздани прохтеви појединаца, али се касније видело да је то један од метода уништавања православног српског живља. Многобројни су примери у свим већим местима да су уцењивани поједини трговци са често врло високим сумама, при чему им се претило убиством ако у одређеном времену не положи новац. Иако је недавно изашло наређење хрватске власти да су све те мере биле незаконите оне се и даље продужују. На куће свих депортираних свештеника стављене су цедуље“извлашћено у корист хрватске државе“, трговачке радње Срба су запаљене и опљачкане, а у најмању руку су у њих постављени комесари. Породицама које се протерују у Србију, а тих је на хиљаде, одузима се све, па и готов новац преко 500 динара. Некадашњи милионери, голи и боси., без игде ичега, ти се људи пребацују у Србију.

Драстичан случај отимачине је са браћом Стаменковић из Осека, који су били страшно мучени, зато, да их присиле да своју кућу у Осеку промене за кућу једног усташе у Крагујевцу. Њима су претходно одузели 200.000 динара у новцу и знатну количину злата.

Милан Н. Дивиз, адвокат из Нове Градишке, пуштен је из затвора само тада, кад је пристао да своју имовину у вредности од 1.900.000 динара дарује Хрватској држави. По исказу Младена Остојића, пароха жировачког, од 5 јула, неки Берења, поседник из Двора на Уни, уцењен је са 30.000 динара, његово село уцењено је са 56.000 динара. По исказу Стевана Јањетовића, пароха из Окучана, уцењен је поседник Бранко

Кнежевић из Медара, са 100.000 динара. Косту Гњатића, трг. Из Мале Бруснице, срез Дервента, тукли су све дотле док није предао сав новац. Тоба Ставрић, Боро Васић и Мило Марковић из истог места, морали су положити по 100.000 динара.

Илија Билбија, из Бихаћа, одведен је са сином Драгом у непознатом правцу: по својој прилици су убијени. Целокупна имовина у вредности од око 10 милиона отета им је. Његова жена са двоје деце, и то: кћери од 13 година и сином од 11 година протерани су из Бихаћа, а затим су жени наредили да у најкраћем року донесе још 3 милиона динара. Док она то не донесе остају двоје деце као таоци. Кад је избезумљена мајка питала откуд ће створити толику суму усташи су јој рекли: „Знамо да ти имаш кућу у Београду. Продај кућу па донеси паре.“

Милану Дракаловићу из Зенице одузели су сву имовину која представља више милиона динара. Дозволили су му само да пренесе у Србију намештај. Кад је стигао у Алипашин мост истерали су га из вагона и одузели су све ствари, чак и одело, осим онога што се затекло на њима, и сав готов новац и упутили су га са 2000 динара да иде у Србију. Једном лекару који је путовао са њим одузели су све осим 3 динара, тако да су сами опљачкани избеглице скупили нешто новца и дали му као милостињу.

ИЗЈАВЕ ХРВАТСКИХ ПРЕДСТАВНИКА ВЛАСТИ

37) Да се сви ови случајеви насиља и безакоња догађају случајно од неодговорних елемената и олоша, него да претстављају смишљени систем истребљења Срба, диригован од највећих функционера Хрватске Државе, види се из следећих изјава:

Министар др. Милован Жанић изјавио је на збору у Новој Градишци 2 јуна, између осталог, и ово: „Ова држава, ова наша домовина, мора бити хрватска и ничија више. И зато они који су дошли овамо, ти требају да оду. Догађаји кроз столећа, а особито ових 20 година показују, да је ту сваки компромис апсолутно искључен. Ово има бити земља Хрвата и никог другог. Ми то не тајимо, то је политика ове државе, и кад то извршимо, извршићемо само оно што пише у усташким начелима. Нека се не заборава да ми имамо ван наших граница у самој Америци око 800000 Хрвата... Тај свијет треба да дође натраг да овде постави огњишта, која ћемо очистити.“

Министар др. Миле Будак рекао је једном приликом у Госпићу на банкету, између осталог, и ово: Један део Срба побићемо, други ћемо

раселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате.

На збору у Крижевцима, 6 јула, рекао је исти Будак: „Хрватска држава је кршћанска... Ова је и држава исламска гдје је наш народ исламске вјере. Ја наглашујем ово, јер је потребно да се знаде, да смо ми држава двију вјера, католичке и исламске... И наши непријатељи комунисти и Срби наваљају највише на вјеру, јер знаду кад би нам то порушили, да би могли радити с нама шта хоће“.

Срби су дошли у наше крајеве с турским четама као пљачкаши, као талог и смеће Балкана. Не можемо допустити, да у нашој народној држави владају два народа. Један је Бог и један је народ који влада, а то је хрватски народ. Они који су дошли у нашу домовину прије 200 до 300 година нека се врате одакле су дошли.

Доглавник др. Миле Будак рекао је на једној скупштини, да за њега вриједи хрватска реченица: „Или нам се уклони или нам се поклони“. А ја вам кажем: „Или се уклоните из наше домовине милом, или ћемо вас истерати силом“.

Споменути министар Жанић рекао је према „Хрватском листу“ од 5 јуна и ово: „Ми имамо међу нама неке, који нису никада према нама били лојални. Дошли су у ове крајеве онда, када је за турских ратова изгинуло много наших људи и кад су опустели наши домови. Дошли су овамо, раширили се попут јежа и почели нас угрожавати и скоро угрозили. То су Срби. Из свега овога што се догодило знадемо, да они нама неће никад добро желети, нити с нама добро мислити. Ми, усташе, знадемо, да док се то питање Срба не реши, да ће наша држава бити узнемиравана. Знадемо да имадемо право кад тражимо: преко Дрине! Ми се код тога позивамо на наше животне интересе и на нашу властиту животну снагу, на наше животне потребе и зато им поручујемо: преко Дрине!“

Стожерник усташке власти у Бања Луци др. Виктор Гутић, нарочито је био нападан у изјавама овакве врсте Тако је 28 маја по повратку из Загреба, где је био примљен од Павелића изјавио следеће: „На моје задовољство, а на корист народа, свршио сам у Загребу велике и важне послове. Сада имам да приступим грандиозном делу чишћења Хрватске Босанске Крајине од нежељених елемената, нарочито Бања Лука, јер она постаје главни град Независне државе Хрватске... Без сумње предузеће се најстрожије и најенергичније мере, које се уопште могу и дају извести. Оно што сам до сада предузео, тек је ситница, једна таква маленкост, која се може само микроскопски видети, па онда можемо помислити шта још чека непријатеља независне државе Хрватске и нашој

питомој Босанској Крајини. У том погледу имам одријешене руке. Хоћу да служим Божијој и народној вољи. Ови непожељни елементи биће у нашој Крајини у најкраћем року искорењени тако да ће им се затрти сваки траг, а једино што ће остати биће зло сјећање на њих“.

На усташкој скупштини у Бања Луци стожерник Гутић је рекао: „Али од сутра ћу притегнути. Пуцаће кичма. Препоручите то нашим непријатељима. Поручите им, пуцаће кичма... Настаће чишћење... Нема милосрђа... Поглавник и хрватски министри једва чекају да дођу у очишћену Бања Луку, а то ће бити брзо, брзо ћемо и ми радити. Ја ћу бити јака гвоздена метла овдје... и ја кажем, нека ми ни један не долази моли-ти за наше душмане.“

На збору у Санском Мосту 30 маја Гутић је рекао:

„Нема више Српске војске! Нема више Србије! Нема геца наших крвопија, нестало је циганске династије Карађорђевића, а и код нас ускоро: друмови ће пожељети Србаља, али Србима више бити неће! Издао сам драстичне наредбе за њихово потпуно економско уништење, а слиједе нове за потпуно истребљење. Не будите слаби ни спрам једнога. Држите увијек на уму да су то били наши гробари и уништавајте их гдје стигнете, а благослов нашег поглавника и мој неће Вам узмањкати... Срби нека се не надају ничему, а за њих је најбоље нека се иселе, нека их нестане из наших крајева, из наше домовине.“

Исти доглавник Гутић, као видљиви знак своје пажње, дао је Хасану Џабићу награду од 2000 динара, зато што је убио највише Срба у селу Кијеву код Бања Луке.

9 јуна Гутић је на збору у Прњавору рекао: „У овом срезу постоје три цркве отете од хрватског народа сутра их заузмите и на њима напишите „Хрватски дом“. Они који су примили православну вјеру треба одмах да пређу у римокатоличку вјеру да не би ја о томе доносио потребне одлуке. Овоме српском гнијезду Прњавору поручујем: да ћу ја доћи и узети себи 24 часа да то српско гнијездо уништим. Ја ћу убијати, а ви ћете за мном.“

„Католички тједник“ („Katholisches Wochenblatt“, орган сарајевске надбискупије) хвалио је деловање Поглавника (врховног „Вође“). Овај недељник је сматрао Павелићеве поступке равним револуционарном активизму „у служби Бога“ и народа. Везано за Србе, „Католички тједник“ пише: „Данас је дошло време када се и у католичким редовима једном заувек треба обрачунати са фаталним предрасудама о револуционарним методама, које су у служби истине, правде и искрености. Католичка црква најбоља је васпитачица такве побуне. Многи католици,

пак, па и црквени органи, више него једном су притом заказали. Због тога треба већ једном престати са тим глупим, следбеника Христових недостојним наводима да се треба борити против зла и искварености у рукавицама, на фини и племенити начин“.

Прилог 2: Други меморандум

Његовој Екселенцији
Ваздухопловном ђенералу фон Данкелману,
Врховном војном заповеднику у Србији,

Београд

ЕКСЕЛЕНЦИЈО!

Жалосне вести, које нам стижу свакодневно о зверствима и насиљу које се проводи над незаштићеним народом српским у хрватској држави уопште а нарочито у српским крајевима: Лици, Срему, Босни и Херцеговини, налажу нам да на те ужасе скренемо пажњу Ваше Екселенције као претставника немачке војске у окупираној Србији, као претставника њемачког народа и као човека.

На подручју данашње државе Хрватске налази се преко 2,000.000 Срба. Они живе на тој територији или већ од доласка Словена на Балкан, као на пр. у Босни и Херцеговини, Далмацији и Лици, или су се доселили за време ратова између Аустрије и Турака када их је Аустрија населила у војној Крајини да штите Аустрију и средњоевропску културу од турске најезде. У тој војној Крајини уживали су Срби као ратници посебне повластице још од времена цара Леополда, које су још проширили царица Марија Терезија и Цар Јосип II. Војна Крајина је укинута осамдесетих година прошлог века.

Њемачка је војска створила независну државу Хрватску и предала у њој управу Павелићу и његовима усташама. Ми верујемо да је интенција њемачког војника - кога знамо као храброг и смионог војника, што су му признали и највећи непријатељи његови - била да створи државу у којој ће владати ред, закон и правда, ада је од њемачког војника била далеко и помисао да стварањем Хрватске створи државу у којој ће се систематски проводити злочин и зверства какве историја није забележила до данас.

Од самог оснивања Хрватске државе почео је прогон народа српског затварање, мучење, пљачкање и убијање, али се то изводило у мањој мери док су њемачке трупе биле распоређене у Хрватској и док су команданти њемачких гарнизона и као војници, и као људи сузбијали зверске инстинкте управљача Хрватских и њихових помагача. И у то су се доба дешавали злочини који су оличење свирепости и садистичке нарави. Убијани су људи на најокрутнији начин, а пре тога су били страховито мучени, вађене су им живима очи, сечене уши, нос, полни удови,

разапињање на кућним вратима, мучење на све начине које је могло да измисли само безумље и дивљаштво.

По одласку њемачких и италијанских окупаторских трупа са подручја хрватске државе, прогони, пљачкање, мучење и убијање Срба, које је дотле било ограничено, претворило се у хајку на Србе и масовно убијање је добило карактер потпуног истребљења народа српског. Министри хрвати: др. Миле Будак, др. Милован Жанић, др. Мирко Пук и стожерник др. Виктор Гутић натецали су се који ће што више да надражи народ хрватски против Срба и да у њему пробуди најниже инстикте зверске. Ти су министри јавно изјављивали да ће трећину Срба побити, трећину иселити, а трећину покатоличити и на тај начин искоренити преко 2,000.000 Срба из државе Хрватске.

Ови говори министара хрватских проведени су у дело и настало је масовно одвођење Срба у концентрационе логоре, истеривање из земље и немилосрдно убијање и људи, и жена и деце. Одведени су свештеници српски са породицама, матичне књиге православне предате су жупницима католичким, цркве српске рушене, манастири пљачкани, а народ српски присиљаван да остави своју православну веру и прелази у католичку. У свима овим неделинама имало је нажалост удела и католичко свештенство.

Екселенцијо,

Народ српски, који је вековима крвљу својом бранио част свога имена и на најгрознијим мукама умирао за своју свету веру, није могао остати равнодушан према овим најновијим усташким насиља, него је иако разоружан и голорук устао у одбрану своју, имања свога, нејачи своје и вере своје. И у ову оправдану и нужну одбрану народа српског, која је захватила Херцеговину, Босанску Крајину и Лику, а у најновије време и Средњу Босну, проглашују управљачи хрватски комунистичким покретом и желе том лажју да оправдају насиља и зверства своја пред цивилизованим светом, а првенствено пред народом њемачким који је почео да испољава своје негодовања против ових злочина.

Српски је народ дубоко религиозан и национално свестан и ту је свој религиозност и националну свест доказао и својим вековним борбама до данас. Српски је народ у огромној својој већини /90%/ земљорадник са патријархалним одгојем и нити је имао и нити има ишта заједничког са комунистичким идејама, идејама индустријског пролетаријата. И зато је најбестиднија неистина када се обрана народа српског од

зверских напада усташких означује комунистичким покретом и говори о злочинима Срба.

Српски је народ крвљу својом створио Југославију и у времену од 1914 до 1918 поднео тешке и небројене жртве за слободу своју и браће своје. И у том раздобљу претрпео је народ теже и болније ударце од браће своје Хрвата и муслимана, него ли од непријатеља својих. Али је Србин, војник и витез, и након крваве борбе и победе није тражио освете већ је пружио братску руку и Хрватима и муслиманима, загрлио их као заблуделу браћу своју и опростио им сва недела која су починили над народом српским. Племенита и витешка душа Србинова била је задонена хришћанском врлином - праштањем. И када се године 1918 у Југославији био јавио покрет за истребљивање мањина, нарочито њемачких, досељених иза 1898 године, српска влада је одмах пресекала сваку такву агитацију и угушила тај покрет у самом зачетку и никоме није учињено никакво насиље. Данас иста она хрватска и муслиманска браћа, којој је Србин опростио све грехе, враћају љубав Србима на тај начин што Србима одузимају сву имовину, веру и животе и гоне их као дивље звери. И то чине они који су добили државу и власт жртвама њемачких војника.

Екселенцијо,

У име поробљеног народа српског, који сада пада под ударцима из безумљених усташа, а о чијој су култури, племенитости, храбрости и војничким врлинама дали најповољније оцене највећи културни и војни умови народа њемачког, ми Вас молимо као претставника њемачког, као претставника војника њемачког и као човека да најхитније предузмете све да престану крвави прогони истребљења народа српског у држави Хрватској коју је створила њемачка војна сила и да не дозволите да пред цивилизованим човечанством и пред историјом света и пред историјом њемачког народа, падне одговорност за сва наведена недела на народ њемачки; нити да наведени бесрамни злочини усташких зликоваца баце сенку на част народа њемачког и војника њемачког, који има висок појам о части и витештву.

ПОДАЦИ О НЕДЕЛИМА ХРВАТСКИХ ВЛАСТИ ПРЕМА ДЕЛУ СРПСКОГ НАРОДА НА ТЕРИТОРИЈИ ХРВАТСКЕ ДРЖАВЕ, ПРЕМА ИНФОРМАЦИЈАМА ДОБИВЕНИМ ДО 8. АВГУСТА 1941 ГОДИНЕ.

Убиства

На територији Хрватске државе убијен је велики број Срба и пра-

вославног свештенства. С обзиром на тешку ситуацију која влада на територији те државе као и нашу немогућност да лично проверимо ствари и дознамо све случајеве, јер тамо влада толики терор да није могуће прећи из једнога села до другога, а камо ли из среза до среза или преко границе државе, подаци које доносимо нису исцрпни и они ће бити бледа слика онога што се тамо догађа. Претпостављамо, према вестима које и у последње време стижу и које говоре о страховитим масовним убиствима, да број убијених надмашује невероватно високу цифру од 180.000 жртава.

а/ - Свештена лица.

1/ Једна од првих жртава усташких терора био је бањалучки епископ Платон са протом Душаном Суботићем из Бос. Градишке. Они су убијени ноћу између 5 и 6 јуна 1941 године на путу између Бање Луке и Котор Вароши и бачени у реку Врбању која је избацила њихове лешеве. Када је пронађен леш владике Платона, пошто није био препознат, донет је на обдукцију у просектуру бањалучке болнице, чак је одређена и комисија која је имала да састави обдукциони протокол, међутим када је у лешу препознат владика Платон, наређено је да се обустави обдукција и свака истрага, а леш је закопан код војничког гробља.

Истовремено почела су убиства свештенства и српског народа и по другим срезовима Хрватске државе, па ниже дајемо списак убијених свештеника до кога смо могли доћи.

2/ Прота Милош Мандић из среза грачачког, прота Богдан Опачић из Глине, његово тело избацила је река Сава, свештеник Никола Вучковић из Дрљаче, свештеник Дане Бабић из Свињца /убијен и леш нађен у бари/, свештеник Грозданић из Радуча, свештеник Петар Мајсторовић из Дољана /мучен у затвору у Госпићу толико да се у очајању сам обесио/.

3/ Прота Бранко Добросављевић из Вељуна, срез Слуњски; Усташе су му наредили да ископа гроб за свога сина студента. Када је то учињено сина су му довели над раку, мучили га пред њим толико да је због злостављања издахнуо. Затим су наредили оцу да над мртвим сином изврши опело. За време опела три пута је прота Бранко падао у несвест, али су га кундацима присиљавали да доврши опело. Најзад и он је сам злостављан и убијен на истом месту. Проту и сина убио је усташки повереник Иван Шајфар по занимању учитељ.

4/ Прота Пајо Обрадовић бивши сенатор из Бруна, свештеник Да-

мјан Штрбац из Босанског Грахова, свештеник Илија Будимир из Црног Луга, свештеник Илија Бањац из Дрвара и свештеник Ратко Јеличић из Дрвара, одведени према Книну и убијени.

5/ Свештеник Ристо Ћатић из села Стојковића, среза Ливно, одведен са још осам грађана у шуму код Ливна, убијен заједно са њима и бачен у јаму.

6/ Свештеник Ђорђе Богић из Нашица убијен 17 јуна према причању проте Пејиновића, колонисте из Брезника који је скривен за једно дрво посматрао његово убијање. Пејиновић прича о томе ово: „Усташе су везале свештеника Богића за једно дрво, после чега је настало мучење. Отсекли су му уши, нос, језик и браду заједно са кожом. Несрећни свештеник викао је од бола, али, пошто је био јак и здрав, држао се усправно за сво време мучења. Затим су му ископали очи и када су видели да још увек стоји усправно распорили су му груди и он се тек тада нагнуо да падне.“ Сакривени Пејиновић је тада чуо да један усташа говори: „Мајку му влашку још му срце куца. Још је жив.“ Иза тога су плануле пушке и тиме су прекинули муке овога човека.

7/ Воја Војиновић, катихета из Осијека убијен. Зна се да су сви свештеници из Осијека похапшени и злостављани. Река Драва избацила је лешеве тројице српских свештеника, али се није могло дознати који су.

8/ Прота Живко Даниловић из Љубије, среза Приједор, након тешког мучења убијен је у близини Бање Луке. (Прота Богдан Врањешев вић заклан је 19 јуна у Крупи на Врбасу крај Бање Луке).

9/ Прота Стеван Ђурчић убијен је у Огулину. Пре убиства му је ишчупана брада, пребијене ноге и руке. Свештеник Душан Клипа из Плашког убијен. Свештеник Милан Тришић из Врлике, ухапшен 10 јуна заклан у усташком логору у Книну, свештеник Михаило Минић из Биљешева, среза Зеница заклао га је један католички свештеник, свештеник Милош Петровић из Лужана, среза Дервента убијен, свештеници Милош Савић, Душан Бобар, Јанко Савић, Љубо Јакшић и Драго Маскировић сви из Власенице, убијени дана 22 јуна 1941 године. Свештеник Боривоје Божић из Палаче, срез Вуковар убијен, прота Спирос Старовић, срез Гацко, убијен ђускијом у главу, прота Видак Вишњевац из Гацког однесен је болестан из постеље и убијен је заједно са протом Старовићем, проте Владо Гвозденовић и Јефто Гујевић, свештеници Огњен Радић и Петар Стојановић, те ђакон Душан Ашкрабић, сви из Мостара побијени су. Калуђери Деретић и Манастирлић из Љубиња убијени су. Свештеник Богуновић из Доњег Лапца убијен је са женом и два синчића

и сви су бачени у једну јаму између Лапца и Боричевца у коју су бачени и многи други поубијани Срби из Доњег Лапца и Кулен Вакуфа. Свештеник Брзин из Болча, жив закопан у Гудовцу /Бјеловар/ 28 априла 1941.

б/ Световна лица.

Поред свештеника поубијани су многи виђенији људи - Срби у свима крајевима државе Хрватске. Негде су убиства вршена у масама. Дајемо приближни преглед по срезovima:

10/ Бања Лука: У граду и у целој покрајини Босанској Крајини провођени су и проводе се нечувени злочини и терори. Усташки стожерник др. Виктор Гутић најавио је одмах првих дана прогон и покољ Срба. Јавно је позивао муслимане и Хрвате да га следе у примерима које ће им дати и уистину већ 5 маја почиње без обзира са страховитим прогонима и убиствима Срба из Бање Луке и околине који су у Бању Луку довођени. Поред напред споменутих епископа Платона, свештеника Суботића, Даниловића и Врањешевевића, убијени су редовито ноћу кроз ово време стотине Срба међу којима наводимо само: Николу Ђурчију трговца коме су ископали очи и извадили удове, Бошка Планића, Перу Пердува, учитеља Љубу Срдића, Жарка Давидовића, Ковачевића, Симу Марјанца народног посланика из Јајца, Ђорђа Болића бележника из Мркоњића Града, Душана Бранковића народног посланика, који је заклан са протом Врањешевевићем у Крупи код Бање Луке 19 јуна. У неколико наврата вођени су Срби из околине Бање Луке из разних бањалучких затвора камионима и изван града у масама убијани.

11/ Бјеловар: 28 априла 1941. год. ноћу, хрватске усташе под вођством Мартина Цикуша, Фрање Бусића и неког Курке из Гудовца, натерали су најугледније сељаке из села Гудовца, Тука, Брезовца, Колокочевца и Болча да ископају раку и њих 243 на броју побили пушкама, ножевима и кољем, затим су их бацили у заједничку раку, полили кречом и затрпали. Међу њима су били 7 живих /поп Брзин и учитељ Стеван Ивановић из Борча/. Ово је установила и фотографисала њемачка комисија и уступила војника властима на поступак.

12/ Билећа: До 20 јула и то до доласка италијанске окупаторске власти, убили су Хрвати и бацили у јаму „Кобиља Глава“ свега 13 Срба, а међу овим надзорника путева Чавалугу и жанд. капетана Ивановића. Након тога наступила су масовна убиства која достижу врло велики број и пењу се на стотине мртвих. Побијени су сви угледни грађани и сељаци из среза.

13/ Босанска Костајница: Прва убиства почињена су над Кунићем Станком, Стојаном Кметом и Јајчанином Божом и Лазом, који су почетком јула или концем јуна живи разапети закивањем руку и ногу на вратима, мучени и коначно ножем убијени. Стижу нам сада вести да је у том граду и околини масовно убијан српски живаљ, уколико није избегао, напросто искорењен.

14/ Босанска Градишка: Ни ово место није избегло злој судбини која је услед хрватских злочина стигла целу Босанску Крајину. Наводимо само неколико имена убијених Срба: Лаза Јањетовић, Младен Кулузовић, Миладин Чијевић, Стево Њежић, Сава Бокић, Стево Чичић и Раде Бањац. Жив сведок је том Богдан Комадина који је био са њима стрелан, заједно бачен у Саву па, иако тешко рањен у врат и прса, успео да преплива реку и да жив стигне у Београд.

15/ Бихаћ: У овом месту доласком хрватских власти настало је страховито гоњење и прогон Срба у масама. Према подацима у четири наврата убијени су 81 Србин и то од 18 јуна до 14 јула 1941 год. Од убијених наводимо следеће: инж. Михаило Мандић, његов брат Вељко Мандић трговац, браћа Жарко и Јово Козомарић трговци, др. Милан Војводић претседник Окружног суда, др. Душан Матавуљ лекар, Божо Поповић директор Земалске банке, Илија Ђукић и син Ђорђе, трговац, Ђорђе Брекић трговац, Милан Шарак и Бранко Максимовић омладинци, пензинери Ђуро Кора, Јово Трбојевић, Јово Рако, Стево Пиштовић, Илија Јововић, Јово Брдари, син му Војислав од 17 година, затим Илија Билбија и малолетни син, Перо и Душан Ступар трговци, Живко Чулић, директор Српске банке, професор Михаило Жарковић, инж. Турудија, грунтовничар Љубо Бањеглав, чиновник Васа Цвијановић, студент технике Страхиња Радетић, студент права Нада Берковић, студент права Станије Чучевић, адвокат др. Сима Илишевић, директор гимназије Димитрије Петровић, порески инспектор Риста Продановић и поседник Спасоје Павиковић.

Ова убиства вршили су усташки официри Анте Рожић из Сарајева, Анте Шкорић из Зенице и најкрволочнији међу њима Енвер Капетановић са усташама. Одлуку о њиховим убиствима доносио је усташки одбор, међу осталима: Јаков Ђал срески начелник, Петар Симић, логорник Мате Девуд, професор Мијо Видовић, Мурат Ибрахимпашаић, Иван Бунић адвокат, Анте Вугрин, Јосип Голуб, механичар Мирко Голубовић, омладинац Давид Пршут гимназиста, два брата Висковића и остали. По наређењу поменутих истребљено је место Бихаћ до последњег Србина. Сви су поубијани, интернирани, расељени и у збеговима.

16/ Босанско Грахово и Дрвар: Из среза Босанско Грахово поред пет свештеника који су већ напред споменути, одведено је око 100 трговаца, чиновника, занатлија и радника и побијено је у четири наврата 64 особе, а поред њих 42 сељака из села Пећи, Малешића и Оглаја. Међу убијеним наводимо само неколико: инж. Богдан Калаба директор Шипада, Јово Крецо претседник општине, Петар Билбија трговац, Никола Јосић тежак, Арежина Миле, Петар Рашула, столар, Марко Сабљић инвалид без руке, предузимач Милан Голубовић, чиновник Шипада Шкорић Стеван, чиновник Целулозе Јован Адамовић, Билбија Јово чиновник Шипада, радници Душан Билбија, Слободан Ђикелић, Стево Ђикелић, Владета Билбија, шеф Берзе рада, затим Коста Видовић, кројач Перо Билбија, Владо Билбија, Миле Билбија, Танасије Билбија, Страхиња Билбија, затим Љуба, Гојко и Никола Билбија и многи други.

Након ових убистава настаје масовни прогон у Грахову и целој околини тако страховит да је према нашем сазнању било чак више случајева мучења и силовања девојчица од 12 година о чему ће бити говора још на другом месту.

17/ Борово: У Борову је убијено много Срба. Само ноћу између 26 и 27 јуна убијено је 16 Срба и бачено крај Дунава у воду. У плићаку је остао само један жив. Њему је указао помоћ др. Елер, Њемац.

18/ Гацко: У овом срезу убијено је 500 до 600 лица и то људи, жена и деце, све ово након доласка усташких власти, јер пре тога није се десило ни једно убиство. Убијање је почело у селу Коритима гдје су убијена 163 сељака на брду званом „Кобиља глава“, а након убијања бачени су у јаму „Голубњача“ дубоку до 40 метара и то тако да су их везали по троје заједно. Међу баченима је било много живих па су усташе бациле у јаму бомбе да их коначно дотуку. Упркос тога један је успео да се жив извуче и пребаци у Црну Гору. Отуда је дошао претседник општине вучедолске, Ристо Бјелица, са људима и успео да извуче из јаме шест живих људи од којих је један умро, а остали се налазе у болници. Након тога бацани су и други убијени у јаму тако да је бачено свега 226. Задах је постао тако страشان да је италијанска војска морала посути бензин у јаму и запалити га. Након тога дошло је до хапшења и убијања у самом граду и целом срезу гатачком, тако да је убијено како смо споменули око 600 људи међу њима: Глигор Ључић из Никољаца, Лазар Мاستиловић из Изгора, Благоје и Радош Шарић из Степена, Никола Шаровић из Серњице, Божо Дивјан из Краварева, Мићо Поповић из Грачанице, два брата Манојловића из Грачанице, Ристо К. и Ристо Л. Говедарица из Михољца, Тодор Старовић из Гацка, Тодор Милошевић из Родов Поља, Вељко

Вишњевац бив. нар. посланик из Надинића, Грујо Вишњевац из Гацка, Милорад Старовић из Автовца, Трифко и Јован Лојевић из Ливника и Спасоје Ненадовић из Автовца. Убијања су извршена на најсвирепији начин, скоро нико није убијен из пушке, него су им злочиначке усташе маљевима разбијали чело и просипали мозак. Многима су отсекли и руке и ноге, вадиле очи, па их још живе бацили у пећине, тако да су у много случајева дотукли их рањене бомбама.

Најтежа судбина стигла је села Корита, Степен и Градац. У тим селима готово нема ни једног живог Србина, јер је све избегло што није убијено. Не чује се нити плач, нити јаук, а царују авети и шири се несносни смрад од паљевине и од поубијаних лешева.

19/ Босанска Крупа: 25 јула о.г. отпочела су у Бос. Крупы масовна хапшења жена, деце и стараца са посла, са путева, са њива, из трговина, са улица, где год је ко затечен. Приликом хапшења вршена су нечувена злостављања. До тога дана било је појединачних убистава у овом срезу, и колико нам је било познато, у свему је убијено неколико људи. Међутим, између 25 и 30 јула о.г. похапшено је у томе срезу и доведено у зграду Соколског дома, Судски и полицијски затвор, у Православну цркву преко 800 особа. 28 јула око 5 часова после подне покупљени су сви Срби грађани из самог места Крупе и њих 45 на броју, после мучења у цркви одведени су камионима према Бихаћу на место звано „Црно Језеро“ где су побијени. Сутрадан су по изјави очевидца Хусеина Шеферића машинисте из Крупе њихови лешевы пливали реком. У Соколском дому за то време убијено је те ноћи 210 људи и жена, а у истом дому пре тога убијено је још преко 300 људи, тако да се сматра да је тих дана од 25 до 30 јула у месту Крупи и најближој околини побијено преко 600 особа. Лешевы убијених закопавани су добрим делом у самом дворишту Соколског дома. Ове податке примили смо од једног Србина очевидца који се случајно спасао. После свих тих догађаја настаје хаос и узбуна међу Србима, који су, немајући другог излаза почели да се активно бране. Тада је тек настао прогон у целом срезу и масовно убијање Срба.

Дајемо делимично списак убијених Срба у Бос. Крупы: Саво Билчаровић, Васо Билчаровић, Живко Гулан, Лука Славуј, Свето Славуј, Богдан Славуј, Бут Мишковић, Перо Ђукић, Јово Радмановић, Ђуро Радмановић, Илија и Вељко Смиљанић, Гојко Рогић, Михаило Дамуша, Ђорђе Јовичић, Никола Беуковић, Јово Тишма, Јевто Лујановић, Бранко Сонић, Живко Сонић, Милош Штрбац, Лазар Штрбац, Љубо Штрбац, Илија Студен млађи, Раде Војиновић, Дојчин Ковачевић, Војин Ковачевић, Милан Мазалица, Јоцо Лонгиновић, Душан Умићевић, Михајло

Бобан, Михајло Косман, Бошко Штрбац, Милош Калембер, Ђуро Ерар, Душан Јовановић, Јово Јовановић, Љупче Јовановић, Душан Предојевић, Ђорђе Мајкић, Драго Мајкић, Владо Кокоруш, Јово Адамовић, Јово Бабић, Никола Карановић, Митар Дукић, Стево Мудриновић, Јово Мудриновић, Ђорђе Тупајић, пет чланова породице Јове Гака, Миле Бокан, Спасо Зорић, Ђуро Кнежевић, Ристо Половина, Станко Милановић, син Станка Милановића, Илија Качавенда, Душан Качавенда, Божи Станчевић, Милан Станчевић, Божо Грмуша, Стево Ћирић, пет чланова породице Јове Јовановића, Ђорђе Билчаревић, Стево Бањанин, Милан Богдановић, Богдан Богдановић, Зоран Родић, Никола Вукобратовић, Јован Вукобратовић, Светозар Гаковић, Сава Илић, Благоје Штулић, Раде Зорић, Алекса Зорић, Стојан Карановић /свега 92/.

У читавој Крупи преостало је само неколико одраслих Срба мушкараца, који су пребегли у Београд и пренели ове податке. Убијање Срба у масама извршили су хрватске усташе удружени са домаћим муслиманима. Људи нису убијани пушкама, него ножевима, секирама, косама и вилама. Пре него што су побијени мучени су на разне начине, пробадани вилама, расецани секирама, и сакаћени тако да је са њих висило отсечено месо и удови.

О поубијаним сељацима Србима из крупског среза не могу се дати ни приближно утврђени подаци, јер убијања још трају, али се рачуна да број поубијаних Срба у овоме срезу достиже 5.000 душа.

20/ Босански Нови: Ни овај срез, нити само место није избегло судбини Босанске Крупе. Истих дана и на исти начин као и у Грахову, Дрвару и Крупи убијено је преко 500 Срба на зверски начин. Овде смо у могућности да наведемо само један део лица која су убијена, јер би набрајање имена свих поубијаних сувише далеко одвело. Убијени су: Милан Грубор, Саво и Петар Сучевић, Аћим Ђермановић, Ђорђе и Саво Зорић, Јово Бодић, Јово Милановић, Драго Челан, Бранко Томашевић, Милан Мајсторовић, Божо Несвенулица, Божо Винчић, Грујо Штрбац, Драгутин Басрак, Љуба Обрадовић, Симо Дробац, Нико Санац, Перо Сундаћ, Душан Спирић и други.

21/ Босански Петровац: И у Босанском Петровцу до 25 јула било је само појединачних убистава. Након тога дана настало је хапшење и одвођење Срба у непознатом правцу. 27 јула покупљено је из само овога места 45 грађана Срба, одведено у непознатом правцу и по свим знацима убијено. Међу њима налазе се два брата Смиљанића, трговац Басара и син трговац, Новаковић, Крецо, Дејановић, Грубић. Из околине Петровца број поубијаних и одведених је огroman, а није нам тачно познат.

22/ Глина: У срезу глинском као и у целом крају у Лици, Банији и Кордуну вршена су страховита насиља и зверства са убијањем Срба. У овом крају већ одмах у почетку убијено је око 450 Срба. Ова прва убиства дала су потстрека за даља зверска убијања тако да је само место потпуно очишћено од Срба, а исто тако и његова цела околина. Рачуна се да у томе срезу нема ни једног јединог Србина, јер су сви који нису успели да побегну побијени.

23/ Двор на Уни: Одмах почетком маја у ово чисто српско место дошле су усташе и свој први корак обележили српском крвљу. Истог дана убијени су: Јојо Орешћанин финансијски прегледник, Милан Драгосављевић жандар, поднаредник, Младен Дурман пензионер, Васо Мркобрад бележник. Наредних дана настављено је то масовно убијање тако да хрватске власти нису стизале да сахрањују своје жртве, већ су их бацали по шумама и потоцима. Међу убијеним наводимо: инж. шум. Смољановић, општински бележник (Милан) Иван Косјер, служитељ Срског суда Стево Бунцар, тежак Милан Божовић, и поседник Ђакола из села Рујевца. Злочине су извршили Бићо Балта, Миле, Никола и Ивица Рујевац, Миле Зорбас, Перо Перичевић и Јаков Катужић, а по наређењу стожерника тамошњег римокатоличког жупника Чулића. И у овом срезу изгледа да је српски живаљ, уколико није избегао, истребљен, а број жртава прелази преко 1.000.

24/ Дервента: Познато нам је да су овде вршена убиства у великом броју, али нам недостају тачни подаци. Наводимо овај карактеристичан случај: Мирко Радовановић из села Мале Бруснице обешен је за дрво само зато што се жалио њемачкој власти на поступак хрватске солдатске власти која је одузела сво имање селу и наредила сељацима или да се селе или да пређу у католичку веру.

25/ Власеница: Већ 22 јуна почело је масовно убијање Срба у овом месту поред разних злостава, понижења и прогона који су свакодневна појава над Србима. Само поменутог дана, према казивању очевидаца случајно спасених Ђорђа Вишковића и Лазе Радаковића, убијено је преко 40 Срба у близини имања Бргуља, а под вођством односно по налогу Мустафе Мутавелића из Сарајева, те мештана др. Шефкије Кадића и браће Рагиба, Суље и Хусеина Кадића бив. народног посланика, Махмута Манића, Салка Куртагића, Зулфаге и др. Асима Бушатлића. Самим убијањем руководили су студенти који су били означени и познати као комунисти, Суљо Сушић и Аљо Топчић. Међу убијенима наводимо осим поменутих свештеника још следеће: Бранко Ждерић геометар, Јово Мићић трговац, Глигор Ђурић земљорадник, Анђелко, Коста, Новица и Душан Дракулић,

Јанко Јокић трговац, Ристо Ђуковић хотелијер, Војин Дрљић претседник општине у Хан Пијеску, Мирко Тамцић, Милан Пејић трговац (Милутин) Голубовић Јевтић, Љубо Вукашиновић претседник општине у Пакрацу. Радован Чечура судски гласник, Лука и Васо Деурић земљорадници, Душан Јовичић и Драго Јакшић трговци, као и многи други којима се не зна име. Ово убијање настављено је и није до данас окончано. Број жртава је свакако огroman и за сада нам није познат.

26/ Вуковар: Пре доласка хрватске власти у овом месту било је убистава која су вршили Мађари. Они су убили колико нам је познато 11 Срба. Међутим, доласком усташа након 18 априла настала је пљачка, хапшење и масовно убијање Срба. Ови злочини вршени су по налогу усташких функционера из Осијека мајора Лукца, трговца Штерна и Матијевића и др. Корског млађег, који је касније од самих усташа као комуниста затворен. Само за неколико првих дана убијено је и бачено у реку око 180 Срба, док су двојица услед страшног мучења извршили самоубиство. И након овога злостављања прогони Срба не престају. Имена убијених не можемо тачно навести, али знамо да се међу њима налазе: Спасоје Хмељ, Младен Адељић, Лаза Обавић, Душан Старчевић, Ђура Самарцић, др. Кнежевић, и други из села Балаћа чија нам је судбина непозната. Један део ових побијен је у Борову како смо то под бр. 17/ навели.

27/ Доњи Лапац: Овај срез је један међу онима који су најтеже погођени успостављањем хрватских власти. Постоје села која су потпуно уништена и Срби истребљени. Села Срб и Суваја били су објекти прогона хрватских усташа и хрватске војске. Ноћу између 22 и 23 јуна у селу Србу били су сви ухапшени угледни Срби, а остатак слободних побегло је из страха у шуму. На дан 28 јуна вршено је и даље хапшење и убијено је на месту званом „Куку“ брду 18 Срба и бачено у пећину истовремено са лешевима у затвору убијених шумара Дане Батинице и наредника Душана Углице. На дан 2 јула око 600 усташа и хрватских војника приредили су праву хајку у селима Србу и Саваји на преплашено Српско становништво и крећући се у стрељачком строју кроз ова села побили су све Србе без обзира на пол и године старости. Тога дана само у ова два села убијено је око 3.000 душа. Како пре овога догађаја тако и после настављено је и вршено зверско убијања Срба у овоме срезу, па има сигурности да су Срби овде у истину истребљени јер су сви поубијани у колико нису у бегству.

28/ Госпић: прогон над Србима није мимоишао ни срез Госпић. У самом месту као и у свима селима, побиле су хрватске усташке власти

готово све Србе. Из само једнога села Вељуна одвеле су усташе једнога дана 350 људи од којих се вратило 50 изубијаних и унакажених док се остали налазе по околним шумама поубијани унакажени и повешани. У целом крају вршена су оваква убијања на најсвирепији начин.

29/ Карловац: у овом месту убијено је више виђених Срба, међу њима Др. Вујићић адвокат, /убијен је на најсвирепији начин и бачен у реку Корану/ и капетан Јањанин. Ову двојицу нашли су чобани закопане до половине у земљи. Душан Докмановић, жељезничар, везаних ногу и руку бачен је у реку Купу која је после два дана избацила његов леш. Јосип Јуран заклан је на прагу своје куће на очиглед своје целе породице. Један жељезнички службеник преклан је у магацину везан за сто. Два чувара жељезничке пруге убијени су на путу између Дуге Ресе и Звечаја и бачени поред пута. И овај срез није био поштеђен од масовних убијања.

30/ Коњиц: одмах по доласку хрватских власти настало је клање Срба. По изјави једног учитеља већ првих дана поубијано је око 400 Срба на зверски начин. Детаљни подаци нам недостају.

31/ Кореница: И ово личко место готово са целом околином је истребљено од Срба. Поубијано је на стотине људи. Поверено је да су им усташе живима отсецали уши и нос и терали их да пасу траву.

32/ Мостар: Мостар, центар Херцеговине, био је и сада је центар покоља Херцеговачких Срба. Под покровитељством хрватских власти усташе су почеле 24 јуна са убијањем Срба. Од 24 па само до 27 јуна убијено је преко 200 грађана који су претходно мучени. Међу убијенима наводимо:

Љубо Шаин, Милко Глоговац, Ранко Семиз, чиновник фабрике дувана, Ђорђе Головић трговац, Ристо (Головић) Голубовић, Којић трговац, Тошо Нуњић, трговац, Јово Оборина трговац, Перо Чолић, Боро Васиљевић, Љубо Круљ, трговац, Митар Хамовић трговац, Душан Хамовић трговац, Душан Мучибабић, трговац, Милан Вујасиновић трговац, Цветко Куић златар, Гавро Паликућа, гостионичар, Љубо Паликућа гостионичар, Мирко Јанић и синови, Љубо Јанић, Васо Јанић студент, Ђорђе Пешко трговац, Трифко Јанић учитељ, Ђорђе Тилибат учитељ, Љубо (Којо) Којић, чиновник, Михо Миљевић, трговац, Јово Антељ, жељезничар, Др. Александар Лукач, лекар, Михо Бланић, Лука Кулаш, Миле Черековић трговац, Бранко Черековић, Милан Бивић, општински благајник, Боро Васиљевић, (Боро) Ристо Вановић, (Мирко) Митар Вановић, Митар Вановић, Данило Вановић, Алекса Шамарџић, општински намештеник, Милан Шотра шпедитер, Аца Перин судски чиновник, Раде Милетић, књижар, Младен Милутиновић директор електричне цен-

трале, Душан Комад, Гојко Салетић, инж. Марко Ковачина, Мићо Бејат лимар, Ристо Ковачевић, жел. Бранко Стојић, (Бранко) Панта Иванишевић, Перо Вукичевић, Васо Ивелџа, Миле Кадијевић трговац, Ђорђе Ајваз и син, Ристо Вујичић, књижар, Саво Каблар, кројач, Вучичевић пензионер, Вукашин Петковић свештеник, Јевто Вујевић свештеник /поред већ напред споменутих свештеника/ Вељко Комненовић, Перо Радуловић трговац, Илија Тохол, трговац, Цветко Тохол, бравар, Влајко Самарцић, Страхиња Чабак, Васо Васиљевић, Ристо Љољић, Спирос Продановић, (Томо) Ристо Куљић, и још многи други. Како се види побијени су сви у граду Мостару домаћини и очеви и многи младићи. Убијено је 6 свештеника, 55 обртника, 22 јавна културна радника, 26 чиновника, 61 службеник и велики број радника. Само 122 убијена оставили су своје породице са 412 незбринуте деце, а сви су ови људи мучени и убијани на разне начине те бацани у воду те добар део мучки убијани и бачени код села Читлука у једну јаму. После овог првог покоља, ове нечувене и страшне грозоте покупили су Хрвати муслимани из Мостара и околине још око 500 Срба разних доба и разних сталежа и побили их тако, да се рачуна број убијених у овом срезу на преко 700.

33/ Невесиње: већ почетком јуна чим су хрватске власти ушле у Невесиње похапсиле су усташе 21 најугледнијих људи и одмах их побили. У самој вароши убили су на очи мајке малолетног сина роезника Ницевића. Село Удружањ било је међу првима харано од усташа. После су дошла на ред друга села и вршена убијања најугледнијих људи у већем броју. По општој процени сведока још у почетку од 24 јуна убијено је око 500 људи у овом срезу. Тада је уследио отпор и оружана самоодбрана Срба, а што је након тога наступило није тешко предпоставити. Крв је у овом срезу текла потоцима и масакрирања и клање Срба настављено је у масама. По казивању очевидаца бих су Срби мучени и сечени на комаде, тако да се није могла обавити сахрана лешева, него су скупљани комади-делови тела убијених у лименим коритима преношени и бацани у заједничку раку. Колики је број убијених незнамо, али је сигурно да су убијени и жене и деца, а остали су у животу само они који су избегли у планине и пећине.

34/ Требиње: у овом месту почела су прва убиства у Херцеговини. Већ у месецу мају убијено је у граду 9 лица, после којих је убиства дошло масовно убијање по селима. У самом граду број убијених се попео по нашем сазнању на 230, а располажемо са списком од 60 лица. И овај срез је стигла судбина осталих срезова Херцеговине, тј. истребљење Срба.

35/ Столац: страшном покољу овога места и околине претходила су поједична убиства Срба доласком Хрватске власти. Поменути покољ извршен је у овом целом срезу после погибије Мије Бабића усташког капетана, који је дириговао убијање Срба. Поклани су сви православни људи, жене и деца који су год запали у руке Хрвата или муслимана. Утамањена су читава села заједно са женама, децом и старцима, у колико су били Срби православни, Варошица Чапљина, Габела, Берковићи, Касовчићи, Домановићи су уништени и порушени а нека од њих попаљена и порушена а нарочито село Берковићи од кога је остало само гариште и задах раскиданих лешева. Број жртава прелази више хиљада.

36/ Љубиње: у срезу Љубиње поубијано је око (2500) Срба, а само у две јаме „Голубиња“ и „Ласта“ бачено је (317) људи. Село Ђуковац побијено је све и уништено. Срез Љубински је потпуно истребљен тако да у целом срезу није остао ни један једини Србин.

37/ Нашице: У нашичком срезу вршена су убиства и клања Срба под водством некога Галичића из села Трибишевца, те уз суделовање Бонифација Сарића, Фрање Лустига, Ђуре Јозића, Боже Жарковића, Јозе Павловића и других. Убијени су у селу Габриловцу Предраг Мамузић, професор, Перо Ковачевић учитељ, Раде Вукобратовић, жанд. У селу Сушини убијени су Рајко Новаковић, Петар Симић, Лазо Симић, Ђорђе Игњатић, Влада Жићић, и још неки непознати. Највећи терор и страховита мучења са убиствима вршена су у овом срезу колоније „Ново личко село“. Међу убијенима познати су нам Бранко Србић, Раде Радаковић, Милош Радаковић, Ђуро Гавриловић, Буде Клашња(к), Јово Жикић, Новак Вукобратовић, Симо Делић, Никола Делић, Спасоје Орлић. Убијени у живици иза кућа Буде Клашња из пушчаних плотуна, а када су смртно рањени попадали онда су усташе бајонетима боли и разбијали главе. Очевидац ових догађаја је Ђуро Вукобратић. На најгрознији начин убијен је свештеник Ђорђе Божић из Нашица /види напред бр. 6/.

38/ Нова Градишка: након масовног хапшења које је уследило одмах првих дана постављањем хрватске власти, а коју су узели у руке Ператовић професор, судија Шимунић, садањи велики жупан Н. Градишке и Милан Лукац почело је и масовно убијање Срба, убијани су Срби из свих крајева, а нарочито је извршен покољ у Ст. Петровом селу и Брод. Слатнику где је убијено око 30 најбољих домаћина са дум-дум мецима, тако да се убијени нису могли препознати. У затвору у Новој Градишки убијен је Раде Богдановић, Сават син поштанског чиновника Тепавца, а убијени су Гавро Ковачевић и кафеџија Протић који је на интервенцију Немаца сециран али су секцију извршили два Хрвата и констатовали да

је умро од фрактуре лубање. Убијен је и сељак Поповић из села Пољане и свештеник Зијалић из Брегана, општине Окучанске. У овој општини такођер је настало масовно убијање Срба, а тачан број жртава није нам познат.

39/ Костајница, Суња, Сисак, Петриња: Оно што се догодило у Бос. Костајници /напред под бр. 13/ одиграло се и у суседној Хрватској Костајници где је од првога дана вршена нечувена инквизиција над српским живљем. У Костајници убијен је велики број Срба међу њима Пајо Матијевић, Жарко Дракулић, Илија Зец, зван „Стриговац“ и његова два сина Раде и Бранко. Након тога настаје покољ Срба који се ширио према Суњу, Блинском путу, Цапрагу, Сиску и Петрињи. У селу Дрљачама поред убијеног свештеника и угледних домаћина убијено је и двоје деце сељака Бајића који су усташе бацили из јурећег камиона да су остала на месту мртва. У селу Кињаска убијени су Јово Вујовић и жељезничар Вукобратић. У Блитском Куту убијени су Петар и Симо Перица Капиција. У самој Петрињи убијен је већ првог дана трговац Ругјеша и његов син којега су претходно одвели у Цапраг. Многа села Петрињска, а напосе Постерне и Цепелиш остала су пушта јер су сви Срби, уколико нису избегли побијени. Убијени су такође Вукајло Бошко, Крунић Глигор, Круна Јован сељаци из Старог Села, Косарић Остоја, Влатковић Јован и Милан, те професор Влатко Матковић из Велике Градуле, Сабљић Сава и Новаковић Ђуро из Мале Градуше, учитељ Субановић из Петриње, учитељ Ковјановић Стево из Бриње, Сабљић Дамњан, старац из Мале Градуше и Мобдар Јагдовић, калуђер Сабљић Јован, и Рунајић Коста трговац из Суње, са целом породицом одведени су у логоре у Петрињу и Цапрагу и изложени страховитим поступцима о чему ће бити говора на засебном месту. Цео овај крај управо је завијен у црно. Савом дневно плови 30 до 40 Српских лешева међу којима се налазе читаве породице повезани заједно и људи и жене и деца.

40/ Огулин, Оточац: зверства и убиства и у овим крајевима тешко је описати и набројати. Све што се догађало у осталим местима Лике, Баније и Кордуна, спровођено је и у овим местима. Жељезничари Јоветић и Суруваја из Огулина убијени су у затворима, односно поднели су страховито злостављање. Велимир Раичић такође жељезничар из Огулина одведен је и мучен. Судбина му није позната. Број убијених Срба је огроман и не може се са сигурношћу навести, али је сигурно да су сви ови крајеви око Огулина и Оточца очишћени од Срба. Многи од њих вођени су у логоре и тамо убијени тако да се незна које и где је убијен.

41/ Осиек: Осјечки гарнизонски затвор преставља једно од зна-

чајних места данашње усташке инквизиције. У том затвору убијено је много Срба из Осијека и околине на усташама својствени начин и побацани у Драву. У том затвору убијен је постепеним мучењем Јован Ђурђевић директор житарске задруге, један непознати дрогериста из Осијека / мислим Зорић / коме су претходно унаказили лице, отсекли нос и уши и ископали очи. На православни Ускрс убијено је 18 Срба на православном гробљу. Браћа Станковић родом из Пирота претходно су опљачкани а затим убијени. Полициски чиновник Аграс страховито је тучен и убијен, а његова породица је морала платити 100.000 динара да добије дозволу да га пренесе и сахрани у породичну гробницу у Загребу.

Само првих дана у самом Осијеку бачено је у Драву око 170 Срба. Они су убијени на купалишту „Рампас“. У селу Чепински Мартинац ухапшено је 18 Срба и 15 априла, везани су конопцем за камион и вучени 12 км. до села Ливане где су поубијани у колико већ нису били мртви. Потом су натоварени на камион довежени у Осијек. Бранко Врањешевевић и отац сахранили су посебно јер су за живота платили једном усташу у ту сврху 1.000 динара. Код села Врљани убијено је 27 Срба. Пошто су били бачени у једну раку, немци су их ископали, извршили обдукцију и појединачно су их сахранили. Ова злочинства над Србима настављају се из дана у дан.

42/ Слав. Брод, Слав. Пожега, Пакрац и Подрињска Слатина: У овим срезовима је број убијених Срба недостижан. У селу Дубочцу код Брода доведено је ноћу око 30 Срба и сви су поклани на једном пашњаку, а затим им је везано камење и сви су побацани у Саву. Из Ст. Слатине крај Брода одведено је 20 Срба који су убијени и побацани у заједничку раку, исто се догодило у Ст. Петровцу. Очевидац догађаја Ђорђе Муцић. Остала села Сл. Брода Српски живаљ доживели су исту судбину. Међу убијенима набрајамо Никола Муцић, Адам Самарција, Јосо Крњић, Ђуро и Јоцо Мудић, Душан Релић, Милан Павић, Проко Сундаћ, Никола Латинац, Ђуро Вукадиновић, Никола Мергер, Марко Лончар, Никола и Драгутин Верзић, Лука Поповић и Стеван Пошић. Из села Сл. Кобаш одведено је 28 јула непознато куда више Срба, међу њима Андрија Уливиновић, Сава Вуковић, Стево Зрнић, Милан Сировинић и други. Након тога покупљени су сви преостали мушкарци и одведени, а многи знаци казују да су поубијани. Ноћу између 6 и 7 августа група од 10 усташа које је предводио Иван Калунцић упала је у кућу бившег Српског добровољца Николе Вукашиновића из Сл. Кобаша, истерали његову жену Мару стару 52 године одвукли је изван села изболи је бајонетима и бацили у Саву. На крају су се вратили и у кући све опљачкали.

У Слав. Пожеги убијени су сенатор Љубомир Јовановић и учитељ Иван Стрелић, обојица на улици. У Александровцу крај Пожеге и околини убијено је само првих дана преко 200 Срба. И Пакрац са околином свако дневно је попреште убијања Срба. Од избеглица добијамо извештаје који су управо поразни јер говоре у масовном убијању Срба. Др. Миленко Марковић адвокат из Пакраца тако је страховито злостављан и повређен да је према извештајима које смо добих подлегао својим озледама.

У Подрињ. Слатини након појединачних убистава убили су Хрвати 16 јула 19 сељака и то: Милу Буку, Ђорђа Турудију, Илију Богуновића, Дану Паучу, Симу Соранза, Лазара Крнету, Гојка Бојеновића, Илију Миљуша, Божу Митрића и Луку Чучу. Сви су они бачени у заједничку раку и посути негашеним кречом и ако су давали знаке живота. Оставили су иза себе 36 незбринуте деце. У селу Петровцу заклали су заједно са женом и децом Мишка Стојановића, у селу Сопљу нађен је леш Милића из Митровице. Обдукцијом је утврђено да је разбијена лобања, слоњена лева рука, отсечен нос и уши и да је кастриран.

43/ Сремски Карловци: и у овом срезу успеле су усташе да врше своја недела и већ почетком јула убијени су Милан Гостовић и Славко Савић. Ова убијања су се настављала и проширила и на друге граничне срезове. Број убијених нам је непознат.

44/ Приједор: првих дана хрватске власти било је по срезу појединачних убистава по селима а убијена су 4 сељака из Љубије, који су били затворени у Бања Луци и враћени по хрватским властима својим кућама као невини. Чим су стигли у Приједор, повезани су и наводно праћени по усташама до куће. На путу су убијени од пратиоца са думдум метцима у леђа. После тога дана из дана у дан настављена су и повећан број убистава и злостава над Србима, док нису последњих дана достигла кулминацију. По вероватним казивања очевидаца број убијених у овом срезу пење се на неколико хиљада. У самом малом месту Приједору убијено је преко тисућу грађана, жена и деце. Од убијених наводимо само следеће: Перо Радетић, Милован Радетић, Симо Бороња, Милан Вујасиновић, Симо Вујасиновић, Перо Обрадовић, Жигић Остоја, Драго Бојанић, Сима Гламочанин, Душан Ковачевић, Миле Брдар, Душан Грабановић, Љубо Станојевић, Вид Племић, Милутин Дијовић, Станко Радоњић, Перо Ражем Мићо, Мика, Лука, Илија и Коста Медићи, Бранко Хрњак, два брата Стевића, Остоја Мајкић, Милорад Љубишић, Коста Љубишић, Стево и Бошко Харан, Мићо и Лазо Вукојевић, два брата Чанка, Обрад Савић, Стеван Мијатовић, Блажо Родић, Никола Ступар, Лазо Ђамић, Мирко Жикић, Крсто Срдић, Пристаф Гатовић, Брацо Чађо,

Јовица Арамбашић, Бранко Башкот, Брацо Бановић, жене Перса Чанак, Мичинца Вукојевић, те деца Брацо Грујић, 12 година, Дамјановић син Радин 14 година., Ни(н)ко Деспот 12 година Милан Билбија 12 год. и два шегрта непознатог имена. У Приједору на „Урјама“ убијено је одједном 400 сељака који су доведени из села.

Овај последњи покољ вршен је 31 јула и 1 августа 1941 године дану а и ноћу нападом на куће и извођењем на улице, где су Срби убијани од Хрвата без обзира на пол и године старости. Очеvidци причају да је био страховит приказ: лешеве на све стране по улицама и двориштима, баштама, крв по улицама је текла тако да су немачке војне власти биле фрапиране и згражаване над нечувеним зверствима хрвата, биле присиљене да у том месту узму потпуну власт и изврше извесне репресалије према хрватским усташама и властима.

Углавном убијања и стрељања су вршена пред Српском црквом, гимназијом и на „Уријама“. Убијања вршили су хрватска регуларна војска, усташе и муслимани мештани. Специјална одељења од муслимана и цигана одвлачила су лешеве поубијаних уз награду да слободно пљачкају жртве. Они су их скидали наге, а чак су жртвама скидали златне зубе те товарили по 7 до 8 лешева на кола и одвозили до огромних јама у близини гробља које су настале од авионских бомби те бацили их и затрпавали, а делимично бацали у Сану. Очеvidац је видео око 30 кола која су била натоварена са лешевима.

Тих истих дана хрватска војска заједно са усташама и наоружаним муслиманима, отишла је у сва села среза Приједор и тамошњи српски живаљ редом поубијали, а куће жито и сено попалили тако да је по хрватским податцима у самој срезу убијено православних око 5.000 што људи, жена и деце.

Очеvidац приликом бегства из Приједора возом за Београд видео је поред станичне пруге згаришта а местимично и лешева поред попаљених кућа који још нису били покопани, а око 20 лешева и ако је већ био 6 август, како плове Саном и Уном. Згаришта су следила од Приједора све до Суње. Исту судбину имали су срезови Сански Мост, Босански Нови, Босанска Крупа и Босанска Дубица.

45/ Мркоњић Град: и овај врло мирни срез дочекао је пре кратког времена несретну судбину и покољ Срба. Последње вести говоре нам о навали усташа који као праве пљачкашке хорде сеју смрт и пљачкају по целом крају. У самом овом малом местанцу само једнога дана поклали су близу 200 Срба, што људи, што жена и деце. Овај покољ је баш и сада тамо у највећем жеку. У селу Подрашници су поубијана 47 лица већином

одраслих, а има жена и деце. Засеоци Даниловићи и Јанковићи су до те меља спаљени.

46/ Кључ: Усташе из Кључа 31 јула позатварале су све Србе грађане из Кључа од 17 година па на горе. Првог августа дошла је у Кључ специјална екипа „летећих усташа“ Карловчана преко Санског моста те 1 и 2 августа побили су мушко становништво и то стрељањем у групама на три места: у основној школи у једној соби где су их претходно скинули до гола и онда наге стрељали, поред реке Сане место звано „Склоп“ и треће место 1 км. удаљено од Кључа, „Алинско врело“. Они који су убијени у граду повезени су на кола те делимично бачени у Сану, а делимично закопавани код Алинског врела и у бусијама. Према исказу очевидаца поубијано је само грађана 700-800. Преко 140 до 150 кола лешева извезено је. У сваким колима је било по 8 до 9 људи - лешева виђенијих тежака, који су доведени у град, убијено је око 2.000. Од жена убијене су две сељанке. Жене поубијаних биле су све затворене, мучене на свиреп начин, као паљењем шибица под нос, недавање хране, те су најзад и за десет дана све пуштене.

Од домаћих Хрвата није нико учествовао у убиствима.

У Бравском убијено је око 450 тежака, док друга села среза кључког нису залазили, него само оно што је раније доведено у Кључ побијено је. Од кључана остали су живи: Коста Вуковић гостионичар, Ристо Јазиковић трговац, Милутин Дуновић, Ристо Дуновић и Бранко Јанковић. Карактеристично је што су месне усташке власти на неколико дана пред овај покољ затражиле од грађана да пређе у католичанство те је под пресијом маса света прешла у католичку веру те је након тога, а и поред тога поубијани су без разлике што су прошли у католичку веру. Поубијани су следећи виђенији грађани:

Ђорђе Младеновић, трговац, Душан Младеновић трговац, Милан Вуковић, трговац, Мирко Вуковић, трговац, Јово Јоаковић, гостионичар, Сава Мандић, трговац, Саво Савић месар, Миливоје Чекрлија, управник школе, Мићо Живковић, шумар, Саво Стојчић шумар, Жи(в)ко Јанковић трговац, Илија Зелиновић, трговац, Воја Савановић трговац, Милан Бокан, инвалид солунац, Лазо Вукомановић пензионер, Јосип Мијић, трговац, Ђорђе Стојчић, месар, Симо Шаховић пензионер, Симо Бован лимар, Ђорђе (Панић), лимар, Душан (Панић), лимар, Миле Кубура, лугар, Миливој Станић, лугар, Душан Јанковић трговац, Душан Новаковић обућар, управник поште са својим особљем, особље среског начелства са свим српским особљем, заменик среског начелника Бродац, Мачкић, чиновник, Ђорђе Стојић месар и др.

47/ Срез Сански Мост: усташке власти из самог места похапсиле су 27 највиђенијих грађана. Сутрадан доведено је око 50 сељака из села која не гравитирају према Грмечу. Сутрадан по овоме т.ј. 29 ухапшено је у самом месту око половине мушких грађана Срба тако да је укупно затворено око 150 људи. У среду 30 јула пристижу муслимани из села која гравитирају око Грмеча са лажним вестима да су их напали четници. Услед тих вести сви хрватски службеници специјалним возом напуштају град, а предвече дошла је трећа усташка партија са сатником Маковцем и домобранска сатнија на челу са сатником Силајџићем који предузима команду места и запоседнуте су све улице у граду. Усташе су све имали бицикле и упутили се у место.

У четвртак 31 јула доведена је маса српског сељачког живља из околице те су их одмах похапсили док су по селима усташе почели убијати целокупни српски живаљ. Претходно су по селима и кроз цео срез домаће усташе на дан два пре овога обавестили, да нико несме куће напуштати, јер ко се затекне ван куће биће убијен те су стране усташе летећи одред затекле ово становништво код куће. Домаћи муслимани су служили летећим одредима као путовође те ако је у којој кући био који мушкарац отсутан цела породица т.ј. и жена и деца били су поубијани. Муслимани су правили незапамћена зверства јер су шкарама убијали жене и децу. Тако је целу ноћ, а у петак 1 августа довођено у Сански Мост српско-сељачки живаљ. Тога дана у подне пустили су жене и децу да иду кућама, али и ту су успут страдали од муслимана јер су и на путу убијали. По подне су прегледали све похапшене, којих је било око 2.000 те су им све ствари одузете, које су ма какву вредност представљале па чак и сељачке торбе, опанке, ципеле, те су онда извођени у партијама 20 до 30 људи на ова три места: марвеној пијаци, варошког гробља и на граду, где су муслимани раније ископали огромне јаркове те су убијани и одмах затрпавани али површно, тако да су многи удови вирили. Та стрељања су трајала три дана док сви похапшени нису поубијани т.ј. око 2.000 људи. У срезу је убијено око 2.000 људи. Сва стрељања вршиле су усташе летећег одреда а убијања месни муслимани. У понедељак 4 августа довођени су по муслиманима и још неки сељаци иако је забрана за даље убијање, убијени су. У Лушци Паланци пошли су у уторак 5 августа, но осим једног старца који се је обесио нису никога затекли, јер је све побегло у Грмеч, па су све зграде запалили и потпуно уништили. 6. августа доведено је 58 сељака из Бузнава, срез Приједор и одмах по домаћим усташама убијено. У четвртак 7 августа Хрвати и муслимани грађани приредили су опроштај усташама, па је настала теревенка. Највећа зверства вршио је Филип Радош родом из

Херцеговине, који је био на Јанка Пусти и у емиграцији, затим Силајдић и Маковец. Први је силовао жене, вадио ножем заматак трудним женама, секао уши и носеве. Судија Маџан у погледу таоца питао је стожерника д-ра Гутића да ли треба и њих поубијати, а Гутић је одговорио: и жене и децу. Тако су сви таоци осим Жидова Самуела Хасана, који се је исказао легитимацијом да је Павелићев агент од раније, те је 2 августа и пуштен, стрељани, као и Веселина Миличковића који је био болестан од заразне болести па ради тога пренешен на кућно лечење 29 јула 1941.

Након покоља стране усташе су извршиле пљачку по селима, по граду и све вредности покупиле, док су муслимани пљачкачи по селима, палили њиве, уништавали марву. По селима је вршено и силовање. У граду су остали свега 24 Србина изнад 15 година и од тога су 4 били неурачунљиви, док су сви остали поубијани. Од виђенијих погинули су: инж. Веселин Недимовић шеф шумарства, Марко Љубовић пол. пристав, Светислав Новаковић порески чиновник, Коста Бодић пошт. чиновник, Илија Сагрђија пош. чиновник, поштар Марко, Пантелија Лазичић шеф станице, Јово Миличковић трговац, Лазар Миличковић ветеринар, Драгутин Спасовић поседник, Илија Басара гостионичар, Душан Басара чин. шумске управе, Вид Миљковић трговац, Јовица Станојевић трговац, Гаспар Јово зидар, Гаспар Никола зидар, Митровић Јово обућар, Драгичевић Светозар шофер, Драгићевић Светозар тежак, Кузмановић Васо обућар, Лазичић Бошко трговац, Трашпало Илија трговац, Брајић Јово пекар, Докић Коста пекар, Докић Вељко ђак, Лазичић Тоша радник, Умчевић Дамјан радник, Делић Мирко поседник, Делић Ђорђе поседник, Мијатовић Милан трговац, Поповић Михаило пензионер, Бокан Вељко ђак, Вељковић Милан капелник, Гвозден Петар поседник, Гвозден Младен трговац, Гвозден Милан чиновник, Бодник Ђуро студент права, Зурочић Тошо свршени правник, Зурочић Драга учитељица, Борковић Огњен учитељ, Ивезић Јово тежак, Ивезић Славко кројач, Ивезић Душан гостионичар, Ивезић Симо ковач, Ивезић Перо обућар, Ивезић Рајко кројач, Ивезић Илија кројач, Грбић Перо радник, Живковић Михаило кројач, Марјановић Миле тежак, Новаковић Грујо гостионичар, Миличевић Лазо гостионичар, Драгишић Вукашин бријач, Драгишић Бошко чиновник, Тостић Милан чиновник, Тостић Стеван трговац, Крагуљ Јово гостионичар, Радовић Лазар гостионичар, Миљевић Трифко радник, Алић Драго трговац, Трукуља Жико каванар, Младеновић Недељко ђак, Лазичић Свиле ђак, Лазичић Бранко матурант, Осталић Никола обућар, Војводић Јово обућар, Војводић Вид тежак, Ковачевић Душан обртник и Миљановић Бранко ковач.

48/ Цазин: Овај срез има већином муслимане са једно отприлике 3.000 Срба, а граничи се крволочним петрињским срезом из кога су пребациване усташе и са домаћим усташама вршили повремена убијања Срба. Ради тога скупило се из целог среза око 1.000 душа српског живља те отишло у град Цазин да замоле заштиту. Место заштите добили су смрт, јер су сви под неким изговором задржани да ноће на једној пољани где су на зверски начин поубијани. Један очевидац Хрват причао је о томе страховитом и грозном покољу.

49/ Имотски: У овом граничном далматинском срезу који је од пре чувен са своје зверске мржње према Србима поубијани су сви Срби мушкарци до једнога, тако да уистину нема ни једну мушку главу, остале су само безглаве породице: жене и деца.

МУЧЕЊА

Поред мука на које су стављени сви убијени Срби, јер су ретки случајеви да су убиства вршена без претходног мучења и малтретирања, свакодневне су појаве: страховито мучење, премлаћивање, отсецање појединих делова тела, вађење очију, пребијање руку и ногу. Износимо само неколико конкретних случајева:

50/ У Пртовом селу где су убијени под 38/ наведени сељаци из Бродског Слатника, вршен је нечувен масакр пре убиства. Несретницима су пребијане руке, тучени су циглама и у страшном јауку коначно су убијани дум-дум метцима.

51/ Има случајева мазања изметом па натеривање револвером других да лижу, пребијање врећама цигла, стезање глава убрусима, а неке сељаку Поповићу завртали су мошницу. У затвору у Новој Градишци толико је мучен Мирко Трнинић из Нове Градишке да је коначно умро. Пре смрти испричао је следеће: сваки дан ноћу између 11 и 12 сати пуштена је у затвор једна група Хрвата и тада би шеф затвора Корен осветлио ручном батеријом лице једног затвореника, кога би ови спопали, одвукли у засебну челију где би га тукли врећама у којима је била цигла. Поједине су по целом лицу мазали људским изметом, а друге тада силили револвером да их лижу. Најгоре би прошао онај који би се одупирао. Пошто је поменути Трнинић био врло снажан, то се одупирао и њега су напали око 16 усташа и тако га измрцварили да ни један орган његовог тела није остао без повреде. Причао је надаље да су тако убијени кафеџија Протић, сељак Гавро Ковачевић, и млади Тетовац. Тада је страховито мучен на исти начин и адвокат др. Галски.

52/ У под 41/ поменутом осјечком гарнизонском затвору по наређењу усташе Матијаковића бив. кожарског радника, затворени Срби мучени су на овај начин: игле су им набадане под нокте а они ударани дрвеним палицама и конопцем везивани на клупе. Тако везаним развучене су им ноге на обе стране и то је изазвало страховите несношљиве болове. Ухапшени су терали да пљују на српску заставу и да зубима откидају комад по комад и једу. При томе добијали су ударце у главу. Када се све то свршило натерали су их да босим ногама газе по бодљикавим жицама прикованим на даскама. Појединцима су стављали на главу трнов венац и по њему тукли тако да се трње забадало и крв цурила на лице у млазевима. Храну су им давали врло ретко, а воду још ређе. Када су неки због тога обневидели и почели да губе свест давали су им по 200 грама хлеба. Храну која им је слата од куће узимали су усташе за себе. Свештеници су морали да чисте рукама клозете док им је ђубре бацано у лице.

53/ Близу Грачаца убијен је др. Вељко Торбица лекар. Њему су усташе секли ножем дубоко бразде на грудима, сипали со у ране у зашивали и шивећи питали своју жртву: „Да ли је докторе успела операција“.

54/ Милош Теслић индустријалац из Сиска мучен је на нарочито зверски начин. Сава је избацила његов леш са ископаним очима, унакаженим лицем и страшно избоденим и искасапљеним телом, тако да му је грудни кош зјапио отворен. Усташе насмејаног лица фотографисали су се поред своје жртве.

55/ У Босанској Костајници /види бр. 13/ разапињани су живи људи са закивањем руку и ногу на вратима и након страховитог мучења ножем убијани.

56/ У селу Отоци код Бос. Крупе жена Стојана Стопара и две кћери силоване су, а потом бачене у реку, а било је случајева да су људи живи закопавани, како је то напред и више Хрвата спомињало.

57/ У Бања Луци убијен је трговац Никола Ђурчија на грозан начин. Пошто је претходно мучен, ископане су му очи, извађени удови, руке и ноге, убијен је коначно каменом и метком у главу.

ЗАТВАРАЊА И ОДВОЂЕЊА У КОНЦЕНТРАЦИОНЕ ЛОГОРЕ

Од првог дана успостављања хрватских власти у свима местима где има српског живља затварање је свакодневна појава. Затварају се људи без саслушања и без суда, и то у масама. За многе се од њих не зна где су, док се многи налазе у концентрационим логорима. По многим сигурним знацима одведени у непознатом правцу они се убијају. Затворенима

ни једног часа није живот сигуран, јер је редовна појава да се појединци ноћу одводе из затвора и на свиреп начин убијају. То се догађало чак и са таоцима који су били затворени и листа којих је била обелодањена. Број затворених и у логор одведених Срба је огроман и достиже више од 100.000, а познато нам је да се само у три-четири логора налази око 27.000 интернираних Срба.

Права је хајка подузета против српских свештеника и њихових породица, те градског становништва и интелигенције. Одведен је стари сарајевски митрополит Петар Зимоњић, највећи морални ауторитет српске цркве. У почетку је био интерниран у Керестинцу, а касније са једним великим транспортом свештеника и виђенијих грађана одведен у Јадовно крај Госпића да с осталим, иако као осамдесетогодишњак изнемогао, гради цесту. По најновијим вестима многи су од њих побијени, а преосталима је живот у сталној опасности. Такође је протеран из Загреба тешко оболели митрополит Доситеј, а из Мостара епископ Николај, којег су усташе страшно малтретирали и мучили, чупајући му браду и пребијајући га. Према сигурним и провереним вестима усташе су 17 јула одвели из Плашког владику Саву Трлајића у непознатом правцу. Новац су му одузели, ствари опљачкали, а сада је проверено да је и он одведен на Јадовно где дели страшну судбину осталих.

58/ Према данашњем стању готово су сва места на подручју Хрватске потпуно очишћења од Срба, јер су сви, уколико нису избегли, или поубијани, или одведени и затворени. Приликом хапшења и одвођења усташке власти не дозвољавају Србима да са собом понесу ни довољно хране ни одећа. Хапсе се и протерују хиљаде породица без игде ичега, а у самим логорима где проведу по неколико недеља не дају им ни храну. У Даљу је тако протерано око 100 породица без ствари и новца, па и храна им путем није давана. Приступило се коначно расељавању целих села и градова. Добро је познато свима да су исељени готово сви градови Хрватске почев од Загреба па до Бања Луке, Бихаћа, Приједора, Бос. Новог, Бос. Крупе и других места, од којих су готово сва имала српску већину. У њима данас нема готово ни једног Србина.

За време насилног депортирања догађају се многе страшне сцене, јер усташе врло драстично, да не кажемо зверски, поступају према депортиранима. Обично ноћу долазе у куће и нареде укућанима да се за пет минута припреме за пут, понесу собом новац, пртљаг и драгоцености /јер ће им то тобоже требати на путу/, док кључ од куће морају предати усташким властима, као и под претњом потписати да сав свој покретан и непокретан иметак поклањају Хрватској држави. Пошто скупе

све депортоване започиње претрес свега што су они понели са собом при чему одузимају новац, накит, различите драгоцености, па и сваки бољи комад одеће или обуће, остављајући само изнешени, а од новца у најбољем случају 500 динара на породицу. Све то пре личи на пљачку, него на уговорну селидбу. Тако су ноћу 5 јула усташе упале у станове виђенијих Срба. Многима су једноставно провалили у стан држећи у једној руци електричну лампу, а у другој револвер и уз најпогрдније узвике натерали их напола голе из станова. Такви су се случајеви по свима местима догађали, а један нека послужи као пример: Зорка Козомарић, супруга Жарка Козомарића из Бихаћа, који је пре ње одведен и убијен. Када су јој у њеној боли за мужем саопштили да се мора са троје деце сместа спремити за пут, због великог узбуђења и страха отровала се сирћетном киселином. Најстарије дете има 8 година, а најмлађе 4 године. Ово најмлађе умрло је од запаљења мозга исте ноћи. Има, и то већ врло много, случајева да услед добивених батина или услед страха многи умру пре него што стигну до логора. На пр., прота Пајић из Петриње.

Стање депортираних је више него бедно. Разбијене су породице, растављени очеви, односно мужеви од жена и деце који су остали препуштени сами себи и „бризи усташа“. Свакодневне су појаве смрти, а утврђено је да им се не дозвољава лекарска помоћ, па ни женама у порођају, тако да има смртних случајева мајки и новорођенчади. Није им дозвољено чак да приме ни вакцинације против заразних болести.

59/ Усташке власти су предузеле интегрално депортирање свих православних свештеника са територије Хрватске државе с њиховим породицама тако да данас на тој територији нема ни једног свештеника сем оних у казаматима. Када се зна да на тој територији има осам православних епархија са великим бројем свештеника, онда се може схватити сав ужас ових мера. На тај начин православни српски народ остаје без духовних пастира, препуштен на милост и немилост усташким католичким властима. Напомињемо овде, што се тиче свештеничких породица да су оне нарочито извргнуте зверским поступцима усташа. Нарочито је чест случај силовања свештеничких жена и женске деце. Тога уосталом има и у другим породицама.

60/ Логор у Госпићу и Јадовну. Нарочито је чувен логор за право мучеништво на Јадовну крај Госпића, испод Велебита, на преко 1500 мет. надморске висине. Тамо људи раде под најтежим околностима напорне радове. Узме ли се да се баш на Јадовну налазе наши најугледнији људи, а поред тога често у дубокој старости, то је за нас Србе тај логор још страшнији и болнији. Поред Јадовна наши се многи угледни људи

и јавни радници налазе смештени по затворима у Госпићу. Живот тих људи у Јадовну и Госпићу управо је страшан. Храну не добијају по неколико дана или је добијају једнодневно тобожњу супу са хлебом или незачињено вариво, а усташе их муче жеђу. У та два логора налазе се око 2.500 Срба. Како је већина у дубокој старости, а од првих дана стварања државе Хрватске били су већ по различитим логорима и по тамницама, док сада раде најтеже мануелне послове под најстрашнијим околностима, то свима њима прете тешка оболења и смрт.

НАСИЛНО ПОКАТОЛИЧАВАЊЕ И РУШЕЊЕ ПРАВОСЛАВНИХ ЦРКАВА

Од самог почетка усташке власти су почеле да терором преводе у католицизам многе православне Србе. Зна се за интимну везу која постоји између католичке цркве и усташке власти, што сведочи и факат да међу усташким функционерима има велики број католичких свештеника. Понуда за католичење учињена је најпре са државаним службеницима којима је скренута пажња на то да у државној служби могу остати само они православни који приме католичку веру, што је, наравно, било само обмана. И не само то, лишавајући српски народ његовог свештенства Црква нагони православне на вршење католичких обреда. Према исказу г. Јанка Бјеговића, пароха грбовичког, католички свештеници са наоружаним усташама затварају православне цркве и одузимају црквене матице, пошто претходно опљачкају све црквене драгоцености. У Бањој Луци, а за подручје бивше Врбаске бановине, издана је службена наредба да се све матичне књиге предају католичким жупама. Епископски двор у Пакрацу заузели су католички свештеници 12 априла, а саборну цркву запечатали.

Да се и ово ради по плану хрватске државне власти сведочи говор, који је одржао 9 јуна у Прњавору др Виктор Гутић стојерник из Бање Луке. Гутић је рекао: „У овом срезу постоје три цркве отете хрватском народу од којих је једна у Прњавору /мислећи при томе на три руске православне цркве у том срезу/. Сутра их заузмите и на њима напишите: „Хрватски дом“. Они који су примили православну веру треба одмах да пређу у католичку веру, да не бих ја и по томе доносио посебне одлуке. Овоме српском гњезду у Прњавору поручујем да ћу ја доћи и заузети себи 24 часа времена да то српско гњездо очистим. Ја ћу убијати а ви ћете замном.“ Већ 10 јуна по подне православни свештеник истеран је из свога стана и одузета му црква, а на храму написано „Хрватски

дом“. Недавно је Миле Будак изјавио да на територији хрватске државе могу постојати само две вере: католичка и муслиманска, а то значи да православна мора бити уништена.

62/ По свима крајевима хрватске државе руше се православне цркве. Порушене су две цркве у Бања Луци, а затим у Бихаћу, Бос. Градишки, Новој Градишки, Челинцу крај Бања Луке, а запаљене две цркве у селима Бастаси и Спасовини среза Бос. Грахово, као и цркве у селима Србу и Сувају, срез доњолапачки. Најновије вести говоре нам о непрестаном и даљем рушењу цркава, нарочито по Босанској Крајини и народ се у чуду пита од кога долазе ове чисто бољшевичке методе.

ПЉАЧКЕ И УЧЕНЕ

Од самог почетка своје власти усташе су немилице пљачкали и уцењивали Србе за које су веровали да имају новаца. Упућивани су писмени налози /као у Бањој Луци/ готово свима Србима да у одређеном року од 6 сати положи одређене суме новаца у корист и за потребе хрватске војске и усташког логора. Из овога следи да то нису лични необуздани прохтеви појединаца, него један од метода уништавања српског живља. Многобројни су примери у свима местима да су уцењивани појединци са често врло високим, милионским сумама, при чему им се претило убиством ако у одређеном времену не положи новац. Сигурно је утврђено да није остало код самих претњи него да су мере извођене и делом уколико појединци нису у одређеном времену могли да положи новац. Иако је изашло наређење хрватске власти да су све те мере незаконите, оне се и даље продужују. На куће депортираних стављене су цедуље: „Извлашћено у корист хрватске државе“. Трговачке радње су заплењене и опљачкане помоћу комесара, а сопственици избачени на улицу. Некадашњи милионери голи и боси, без игде ичега, пребацују се у Србију. Бројни случајеви су толико добро познати да их је излишно набрајати.

ИЗЈАВЕ ХРВАТСКИХ ПРЕТСТАВНИКА ВЛАСТИ

64/ Да се сви ови случајеви насиља и безакоња не догађају случајно од неодговорних елемената и олоша, него да претстављају смишљени систем за истребљење Срба диригован од највећих функционера Хрватске државе види се из следећих изјава:

Министар др. Милован Жанић на збору у Новој Градишки 2 ју-

на: „Ова држава, ова наша домовина, мора бити хрватска и ничија више и зато они који су дошли овамо треба и да оду. Догађаји кроз столеће, а особито ових 20 година, показују да је ту сваки компромис апсолутно искључен. Ово има бити земља Хрвата и никог више. Ми то не тајимо, то је политика ове државе и када то извршимо извршићемо само оно што ће бити у усташким начелима.“

Министар др. Миле Будак на банкету у Госпићу: „Један део Срба побићемо, други део ћемо раселити, а остале ћемо превести на католичку веру тако преточити у Хрвате.“

Исти Будак на збору у Крижевцима 6 јула: „Хрватска држава је хришћанска ... она је и држава исламска где је наш народ исламске вере. Ја наглашујем ово јер је потребно да се знаде да смо ми држава двеју вера католичке и исламске, и наши непријатељи комунисти из Србије наваљују на веру, јер знаду да кад би нам то порушили да би могли радити с нама што хоћеју.“

Министар др. Мирко Пук на збору у Крижевцима 6 јула: „Срби су дошли у наше крајеве са турским четама као пљачкаши, као талог и смеће Балкана. Не можемо допустити да у нашој народној држави владају два народа. Један је бог, један је и народ који влада, а то је хрватски народ. Они који су дошли у нашу домовину пре 200 и 300 година нека се врате одакле су и дошли. Доглавник Миле Будак рекао је на једној скупштини, да за њега вреди хрватска реченица: „Или се уклони или нам се поклони“! а ја Вам кажем или се уклони из наше домовине милом или ћемо Вас истерати силом.

Споменути министар Жанић рекао је према „Хрватском листу“ од 5 јуна ово: „Ми имамо међу нама који нису никад према нама били лојални. Дошли су у ове крајеве, када је за турских ратова изгинуло много наших људи и када су опустели наши домови. Дошли су овамо, раширили се попут јежа и почели нас угрожавати и скоро угрозили. А то су Срби. Из свега овога што се догодило знадемо да они нама неће никада добро желити, нити о нама добро мислити. Ми усташе добро знамо док се то питање Срба не реши да ће наша држава бити узнемиравана. Знадемо, да идемо право кад тражимо: Преко Дрине! Ми се код тога позивамо на наше животне интересе и нашу властиту снагу, на наше животне потребе и зато им поручујемо: Преко Дрине!“

Стожерник усташке власти у Бањој Луци др. Виктор Гутић нарочито је био издашан у изјавама овакве врсте. 28 маја по повратку од Павелића изјавио је следеће: „На моје задовољство и на корист народа свршио сам у Загребу велике и важне послове. Сада имам да приступим

грандиозном делу чишћења хрватске босанске крајине од непожељних елемената, а нарочито Бања Луке, јер она постаје главни град Независне државе Хрватске. Без сумње предузети ће се најстрожије и најенергичније мере, које се уопште могу и даду извести. Оно што сам до сада предузео тек је ситница, једна таква маленкост која се може само микроскопски видети, па онда можете мислити шта још чека непријатеља Независне државе Хрватске у нашем питомој Босанској Крајини. У том погледу имам одрешене руке. Хоћу да служим службу Божјој и народној вољи. Сви непожељни елементи биће у нашој Крајини у најкраћем року уништени тако да ће ускоро затрти њима сваки траг, а једино што ће остати биће зло сећање на њих.“

На усташкој скупштини у Бања Луци стожерник Гутић је рекао: „Али од сутра ће притегнути. Пуцаће кичма. Препоручите то нашим непријатељима. Поручите им: Пуцаће кичма! ... Настати ће чишћење ... Нема милосрђа. Поглавник и хрватски министри једва чекају да дођу у очишћену Бања Луку, а то ће бити брзо, брзо ћемо и ми радити. Ја ћу бити гвоздена метла, овде ја кажем нека ми ни један не долази молити за наше душмане.“

На збору у Санском мосту 30 маја Гутић је рекао: „Нема више српске војске, нема Србије! Нема геца наших крвопија, нестало је циганске династије Карађорђевића, а код нас ускоро друмови ће пожелити Србаља, ал Србаља више бити неће. Издао сам драстичне наредбе за њихово потпуно економско уништење, а следе нове за потпуно истребљење. Не будите слаби ни спрам једнога. Држите увек на уму да су то били наши гробари и уништавајте их где стигнете, а благослов нашега поглавника и мој неће вам изостати. Срби нека се не надају ничему, а за њих је најбоље нека се иселе, нестану из наших крајева, из наше домовине.“ Исти Гутић као видљиви знак своје пажње дао је Хасану Шабићу награду од 2.000 динара зато што је убио највише Срба у селу Кијеву код Санског Моста.

„УСТАНАК“ ПРОТИВ УСТАШКИХ ВЛАСТИ

65/ Поред напред истакнутих зверстава, пљачке, прогона, мучења и убијања, људи, жена и деце, католичења, рушења цркава и чишћења, у Хрватској све до 27 јуна подносили су Срби, иако тешко, али ћутке сву ову инквизицију у очекивању да ће бити скори крај овоме тешком стању и крвопролићу.

Међутим, из дана у дан бивало је све горе. Стављени ван закона,

притиснути терором највише и најстрашније врсте, Срби у Хрватској, бежећи испред сигурне смрти, почињу да напуштају своја огњишта, у очајању беже у шуму и лативши се оружја, једино што им преостаје, у самоодбрани пружају отпор.

Тако долази, односно настаје тобожњи „устанак“ четника у Херцеговини, Босанској Крајини, Лици и другим деловима Хрватске, где настањају Срби.

Побуне и немири изазвани болшевичким поступком и болшевичким методама хрватских власти почињу око 27 јула на разним местима и у разво време, јер акција није припремана нити организована, те јединство покрета и оружаног отпора не постоји. Самим успостављањем хрватских власти на територији Босне и Херцеговине, те Лике где су у већини Срби, а наполе у Босанској Крајини где чине апсолутну већину око 70% према муслиманима и Хрватима /католика свих народности има свега 12%/ доведени су Срби у тежак положај. Покушаји да се истребе Срби, масовна убијања и економска упропашћивања, а нарочито присилна иселјавања и протеривања са рођеног огњишта без игде ишта диктирали су том несретном народу отпор. Све што је могло побећи, побегло је у шуме и планине, а како нису имали никаквог ослонаца код власти, нити заштите од својих људи, који су га до тада водили, јер су сви побијени или избегли, почео је да се помаже како најбоље зна. Латив се оружја и са оружјем у руци, без хране, а често и без воде, штити свој голи живот. Злочиначки рад Хрвата побудио је овај иначе добро стојећи и побожан, врло питом и миран, национално врло свестан народ у тим крајевима и повредио код њега најсветија осећања. Како је свештенство све протерано, народ је би присиљаван на католичке верске обреде, што је био последњи атак на Србе, али је разумљиво да народ није то прихватио, и да се цело тај свет нити више крштава, нити венчава, нити сахрањује, те се са оваквим радом хрватских власти најбоље припрема анархија и болшевизам у тим крајевима.

26 августа агроном Клајић стожерник из Осијека дошао је у Славонску Пожегу у логор и између 18 и 19 сати побио из митраљеза 480 људи. Сви су били затворени у једну бараку, па су кроз прозоре побијени митраљезом.

Прилог 3: Трећи меморандум

Свети Архијерејски Синод
Српска Православне Цркве
Бр. 19
15 јануара 1942 године
у Београду

Његовој Екселенцији
немачком војном гувернеру у Србији
Б е о г р а д

Екселенцијо,

Част нам је упутити Вам следећу претставку о насилном покатоличавању припадника Српске Православне Цркве, које се врши у Независној Држави Хрватској већ од њезина почетка и коме су званичне хрватске власти дале нарочито широке размере управо ових последњих дана и месеци. Таква верска политика хрватске владе значи враћање у мрачни средњи век, у мрачно доба злогласне инквизиције, и имаће за последицу поновно масовно убијање оних Срба у Хрватској држави који не би хтели оставити православну веру својих праотаца и унеће ново узнемирење међу Србе у осталим крајевима, па и у Србији. Стога Српска Православна Црква сматра да је дужна обратити на то пажњу окупаторских власти и на тај, једино јој могући начин узети у заштиту све своје верне, који се налазе на територији Независне Државе Хрватске, јер српска црква, за све те душе, одговара по закону пред Богом, пред људима, и пред целом православном црквом осталих народа.

Сви Срби православне вере, макар они живели и на територијама других држава, спадају под духовну власт Српске православне цркве и то њезино вековно право признале су све културне државе. На основу тога, Српска православна црква има шест епархија у иностранству са седиштем епископа, односно викара у следећим местима: Прагу, Чикагу, Мукачеву, Задру, Скадру и Будиму-Темишвару. Епископи тих епархија равноправни су чланови нашег Светог Архијерејског Сабора и присуствују његовим седницама иако су грађани других држава. ^ак и у другим државама, где Срби православне вере због своје малобројности не могу образовати епархије, него само црквене општине и парохије, и тамо су дотичне државе признале духовну јурисдикцију Српске

Православне Цркве. Тако су равноправно признате српско православна општина у Бечу, парохија у Немачком Рајху, општине и парохије у Трсту, Пероју и Ријечи, и она у Цариграду. Та међународна призната права Српске православне цркве нису до данас опозвана нити укинута ни једном међународном одредбом ни уговором, него су остала призната и током садањег рата. Она дакле имају да важе и на територији Независне Државе Хрватске и то у толико пре што ова територија до јуче није ни била иностранство, него део Краљевине Југославије, и још више стога што тамо живи у компактним масама преко 2 1/2 милиона православних Срба /2.403.998 по државној статистици од 1931/.

Сви уставни модерни држава гарантују својим грађанима слободу вероисповести и савести, као и равноправност ових законом признатих, а поготову хришћанских вера, да би се одржавали мир и слога међу суграђанима једне државе и међу народима. У културним државама гарантује се слобода вере и савести и оним грађанима чији се матере цркве налазе изван дотичних држава и дозвољава им се да одржавају духовне везе са поглаварима њихове цркве. Али данас влада Независне Државе Хрватске на својој територији у опште више не признаје Српску Православну Цркву, па обуставља њен целокупни рад, убија и прогони целокупно њезино свештенство, одбија духовне везе православних са њиховом матицом црквом и натерује српско православно становништво огњем и мачем да се преверава, и то је не само јединствено одбацивање верске толеранције, него и насилно гажење свих међународних обичаја и признатих и утврђених права Српске православне цркве. Стога и сматрамо својом императивном дужности да Вас обавестимо овом претставком о тежини, опсегу, и опасним последицама реченога безакоња од стране хрватске владе, безакоња које пуном паром ради против принципа мира, сређивања и сарадње, што их обећава нови поредак.

Још од средњег века настојала је католичка црква свим средствима, па чак и крвавим крсташким походима, проширити свој утицај у западним областима српскога народа. Последица тога било је потискивање српских православних епископија из Боке и Стона и католичење Конавља, Пељешца, средње и северне Далмације, Жумберка, Славоније и неких делова Хрватске /Крижевца/. Где није успевало потпуно католичење, провођено је унијаћење. У Босни и Херцеговини доводила је у новије време ревност језуита до правих политичких потреса, при чему су неки случајеви прозелитизма добивали и вид јавних скандала.

Али садашње методе хрватских политичких власти у погледу преверавања толико су насилне и страшне да је и сама католичка црква,

која иначе редовно суделује у акцији преверавања, сматрала за потребно да се пред лицем света бар формално огради од тих метода и да их јавно осуди. У закључцима пленарних конференција хрватског католичког епископата од 17 новембра о.г. /видети прилог под а/ пориче се полицијским властима хрватским право да доносе о преверавању прописе и уредбе, да именују „мисионаре“ за ту акцију преко опћинских повереника, биљежника или начелника /областника/, од усташких дужности, од вјерских одсјека Државног равнатељства за понову, и да поништавају у појединим случајевима преверавање како су га извели претставници католичке цркве, који су понегде остављали источни обред на снази и место тога одређују други начин преверавања. У последњој /11-тој/ тачки тих закључака вели се дословно: „Нека се за конверзије створи међу гркоисточним житељима психологијски темељ. У ту сврху нека им се не само зајамче, него и даду сва грађанска права и особито право особне слободе и право властништва. Нека се најстрожије и поновно забрани сваки протузаконски поступак против особне слободе и својине гркоисточњака, и нека се изричу над њима казне као и над дугима грађанима само након проведеног судског поступка. У првome реду нека се најстрожије забрани свака приватна акција за рушење гркоисточних цркава и капела и отуђивање њихова власништва“.

Овим ретцима управо поглавари католичке цркве у Хрватској индиректно сведоче каквим се врстама терора служе хрватске власти при преверавању, а то су: одузимање свих личних и грађанских права Србима, одузимање власништва, прогони и убијање православних Срба без икаквог судског поступка, рушење православних цркава и одузимање црквених имања. Така признања од стране католичког епископата у толико су тежа што се иначе у закључцима исте конференције предвиђа жива, само друкчије организована сарадња католичке цркве на преверавању православних, и што се зна коликог су удела ипак имали претставници католичке цркве у досадашњим методама, које се, за јавност, у резолуцији осуђују.

Овде ћемо навести само неколико података и докумената из примера о томе под каквим се околностима уништава српско православна вера у Независној Држави Хрватској.

Ту се пре свега ствара онај „психологијски темељ“, т.ј. застрашивање сваке врсте. По неким проценама са терена, број самих поубијаних православних у Независној Хрватској Држави без суда и суђења достигао је страшну цифру од неких 382.000. То убијање вршено је свим и најневероватнијим начинима садистичког мучења и масакрирања. О томе

смо изнели један низ података у својој претставци на Господина Војног Гувернера Србије од јула 1941 године.

Да је тероризирање православних Срба ишло до потпуног стављања ван закона види се из објаве публиковане 20 српња у Хрватском листу у Сарајеву, где се Србима и Жидовима под претњом казне забрањује да се уопште обраћају полицијским властима. Они се стављају ван закона. /Видите овде прилог под б/.

Колико ти прогони значе један промишљен систем види се из изјава главних претставника хрватске власти.

Министар Др. Миле Будак рекао је једном приликом на банкету у Госпићу: „Један део Срба побит ћемо, други ћемо раселити, а остале ћемо превести на католичку вјеру, и тако претопити у Хрвате“. Другом приликом изјавио је Др. Будак да на територији државе Хрватске могу бити само две вере: католичка и муслиманска – што значи да православно треба уништити. Др. Будак је после Павелића главна личност у данашњој Хрватској држави и заиста се све чини онако како је он овде рекао.

Друга најистакнутија политичка личност Др. Виктор Гутић, бивши главни стожерник у Бања Луци, рекао је на збору у Прњавору: „У овом срезу постоје три цркве отете од хрватског народа. Сутра их узмите и на њима напишите: Хрватски дом! Они који су примили православно веру треба одмах да пређу у римокатоличку веру, да не би ја о томе доносио потребне одлуке. Овом српском гнијезду Прњавору поручујем: да ћу ја доћи и узети себи 24 сата, а ви ћете замном“. Дугом приликом рекао је Др. Гутић у Бања Луци: „Стотинак хиљада побијених, стотинак хиљада исељених, остатак без вођа покатоличиће се и за цигло 10 година имаћемо чисто хрватски народ у Хрватској“. У духу таквих изјава објављиване су и званичне одредбе и закони. Дне 3 свибња /маја/ под бројем 87 изашла је темељна законска одредба о начину превођења православних у католичанство, затим окружница министарства унутрашњих послова бр. 276-И- А/41, и многе друге. Дне 24 листопада /октобра/ 1941 вјерски одсјек на државном равнатељству за понову издао је под бр. 26081 циркулар свим политичким властима у земљи дајући им „упуте за вјерозаконски прелаз гркоисточњака“. /Видите овде прилог под в/. Ту се нарочито препоручују колективне конверзије целих села и општина; затим се тражи хитан извештај о томе колико има православних на подручју дотичне власти, колико их се већ јавило за прелаз, односно већ прешло, зашто други не прелазе и ко их у вери поучава /место отераног српског свештенства шаље политичка власт своје „мисионаре“/; најзад се наређује да локалне власти траже само од те централне цивилне власти да им

она одреди „свећенике за верску подуку прелазницима“.

Најпре су се власти обориле на православно чиновништво. Раздељени су специјални формулари на којима се требало изјаснити о верској припадности, при чему се наговестило да у чиновничкој служби могу остати само католици и муслимани. У драстичнијем облику то је поновљено за ниже особље. Као пример прилажемо овде под г/ акт котарског суда у Земуну од 15 новембра бр. 751-И-1941. Расписом министарства правосуђа и богоштовља од 11-тог месеца бр. 83490 позване су власти да позову „све службенике, ти то: дневничаре званичнике, званичнике, дневничаре подворнике и подворнике, који су гркоисточне вере, да имају у року од месец дана доставити министарству потврду црквених власти да су примљени у римокатоличку, односно гркокатоличку, муслиманску, евангеличку вјеру и да су уписани у матице тих вјера“. Другим речима ту се управо наређује напуштање православља.

Бес покатоличавања окренуто се и против осталих православних становника у колико су дотле поштеђени од убијања. Да би се у народним масама приближило православље католичанству решено је да се забране сви хришћански празници који би падали у дане када се они не славе и код католика. Стога је 4 децембра о.г. објављена законска одредба о укидању јулијанског календара. Тачком 2 ту се изрично каже да тај календар више не сме важити ни у цркви. У образложењу тог закона наводе се неке нетачне чињенице и аналогije. У Бугарској и Румунији уведен је у сасвим друкчијим приликама календар новог стила, по коме се само непокретни празници поклапају са грегоријанским календаром, али не и покретни празници.

Таквим методама успеле су власти Независне Државе Хрватске да већ до сада преведу десетине хиљада православних Срба у католичку веру. Зелоти се не заустављају ни пред старим женама. Има већ целих крајева где је како изгледа извршено радикално уништавање православља.

Загребачки „Хрватски народ“ објавио је под великим насловом и са сликом пријем једне делегације из Барање код поглавара, која му јавља да је та цела област покатоличена. Према статистици од 1931 било је у два барањска среза, у Дарди и Батињи, 11.314 православних становника.

Исти лист јавља како је целокупно православно становништво града Брчког у Босни, адвокати, лекари, трговци, занатлије ит.д. прешло на католичанство и поздрављајући поглавника моли га за заштиту за себе и за своју децу.

Исти лист од 17 децембра 1941 јавља о великој свечаности у селу Дрњачама уз асистенцију црквених, војних, политичких власти и омладинских организација поводом покатоличења тога села.

Покрет католичења има дакле сасвим јаван, званичан карактер и могли би се низати примери као горњи.

Добро је познато да су нечуvenом терору против Срба православних, нарочито у Босни и Херцеговини, суделовали и муслимани заједно са католицима, далеко од тога да каквим енергичним протестом на време покушају узети у заштиту своје православне суграђане противу католичке мањине /број католика у Босни и Херцеговини односи се према муслиманима као 4:6 а према православнима као 4:8/.

Али данас кад су та насиља изазвала крвав отпор очајника и пуни грађански рат у Независној Држави Хрватској јављају се са свих страна /Сарајево, Мостар, Тузла, Бања Лука, Приједор/ меморандуми, којима муслимани осуђују оне злочине режима и ограђују се од њих. Ма шта се иначе мислило о моралним мотивима тих изјава, оне нам пружају драгоцену признања и сведочанства.

У једној таквој претставци коју су 61 најугледнијих муслимана из Бања Луке упутили хрватским министрима 12 новембра о.г., почетак гласи овако: /видите прилог под д/: “Још од почетка успостављања ове наше Независне Државе Хрватске гледамо ми муслимани са највећом забринутостију како су неки усташе и други одговорни и неодговорни фактори чинили најгрубље грешке па и злочине. Најелементарнија права човека и грађана гажена су без икаквих скрупула. Сигурност живота и иметка, слобода вјере и савести престали су да важе за велик дио ових крајева... Убијање свећеника и других првака без суда и пресуде, стријељање и мрцварење у гомилама често посве невиних људи, жена, па и дјеце, гоњене у масама од куће и постеље читавих породица са роком од 1-2 сата за спремање, те њихово депортирање у непознате крајеве, присвајање њихове имовине, сиљење на прелазак у католичку вјеру, рушење богомоља све су то чињенице које су запрепастиле сваког истинитог човјека и које су на нас муслимане ових крајева дјеловале најнеугодније. ... Ми сматрамо да се оваква насиља не би смјела вршити ни над најгорим непријатељем. Јер ово што се код нас радило сумњамо да би му могли наћи примера у повјести код било кога народа... Резултате овакве политике /ако се овакви поступци могу назвати уопште тим именом/ управо су грозни, што је сваки паметан човјек могао и очекивати. Вјерска сношљивост која је била на висини у Босни и Херцеговини поред вјерске подвојености срозала се страховито... Један дио католичког свећенства

сматра да је дошао његов час и он га без скрупула искоришћује. Пропаганда за прекрштавање узела је таквога маха да потсећа на шпанску инквизицију. Под њеним притиском и уз толерирање јавних органа, извршена су покатоличавања хришћана у масама. И тако су они којима се дотле порицала свака грађанска вриједност и свака национална сродност постали и грађански пуноправни и национални Хрвати само зато што су формално примили католичку вјеру. Прелазак на ислам, који ми нисмо пропагирали, није никада пружао заштиту као прелазак на католичку вјеру. Многи интелектуалци су такав покушај платили и животом, као што је то био случај у Травнику“.

То су дословне речи муслиманског меморандума. Из њих се јавно разабера да баш и претставници католичке цркве узимају најактивнијег учешћа у проверавању Срба православних. Оно ограђивање од полицијских метода изнесено у горе споменутој претставци епископата, само је дакле један маневар удешен за светску јавност.

Има и много других доказа о томе. Орган надбискупије у Сарајеву писао је да према Србима православним треба поступати без милости. У италијанском листу “Ил Ресто дел Карлино” од 18 септембра 1941 изашао је под насловом “Птичице Грачаца” допис од Корадађолија у коме се износи сведочанство једног активног мајора немачке оружане силе о ужасима хрватског терора над Србима. Ту се наводи и случај где је један католички свештеник лично предводио банду убица, па га је немачка војна власт морала јустифицирати.

У једном јавном плакату отштампаном у бискупској штампарији у Јакову, који овде прилажемо под њ/, вели се да треба провести јединство цркве у Независној Држави Хрватској, по речима Исуса Христа: „Један овчињак и један пастир“, па се наставља: „Становници гркоисточне вјере чујте овај пријатељски савјет: бискуп Јаковачки примио је до сада у свету католичку цркву на хиљаде грађана, који су од државних власти добили сведоцбу честитости. Угледајте се на ову своју браћу, пак се пријавите што прије за прелаз у католичку цркву. Ви ћете као католици моћи остати у својим домовима. Ви ћете несметано унапређивати своје господарство и одгајати своју омладину за Бога и државу Хрватску“.

Шта дакле чујемо између ових притворно слатких речи католичке цркве? Ништа, него опет ону исту грозну уцену да ће остати у кући и сачувати децу и имање само онај Србин који се покатоличи!

Могли бисмо овде навести и више сличних докумената, али то би и одвише продужило ову нашу претставку. Већ из досад наведеног можемо резимирати следеће:

Званичне власти Независне Државе Хрватске сасвим отворено и брутално настоје уништити Српску православну цркву на својој територији служећи се нечувеним физичким терором без закона и законских одредаба. О томе смо овде изнели сведочанства из уста најбоље упућених сведока: вођа усташких, претставника католичке цркве, претставника муслимана, и сведочанства немачког официра.

Услед такве акције, целокупно српско православно свештенство у хрватској држави поубијано је, затворено или протерано, тако да је паства остала без својих пастира и архипастира, потпуно обезглављена, без најелементарнијих верских обреда. Цркве су великим делом срушене или конфисковане. Већ досада десетине и десетине хиљада правослаvnих Срба натеране су свирепим терором да пређу у католичку веру. Оне су то учиниле у очајању, остављене без помоћи иодакле, у последњој жељи да бар за децу своју спасу голи живот. Никад и ни у којој земљи није се тако прогонила једна призната хришћанска црква, па ни од стране нехришћана. У историји католичке цркве у нашим земљама било је и раније црних насиља, али ово сада превазишло је све досадашње. Нечувени покрет проверавања у коме се удружује хрватска влада и хрватска католичка црква, свака својим методама, управо је последњих дана јачи него икада пре. Долазе најгоре вести из Хрватске, Славоније, Барање и северно-источне Босне.

Екселенцијо,

Свети Архијерејски Синод Српске православне цркве подижући свој глас противу тога нечувеног терора, моли вас да изволите доставити и препоручити ову нашу претставку влади Немачког Рајха, коју најучтививије молимо да својим моћним утицајем поради са своје стране да се учини следеће:

1/ да се поврати признавање Српске православне цркве као законите и равноправне у Независној Држави Хрватској;

2/ да јој се поврате одузете богомоље и друга добра;

3/ Да се пуге из интернације и затвора српске православне владике и свештеници и да се дозволи несметани повратак протераним избеглим архијерејима и свештенству;

4/ да се опет дозволи слободно вршење свих српско православних верских обреда у Независној Држави Хрватској;

5/ да се успостави пуна духовна веза између Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској и њезине матице у Србији, како то предвиђају канони православне цркве и српско-православни црквени устав;

б/ да се обустави и директно и индиректно присиљавање православних Срба у Независној Држави Хрватској да прелазе на католичанство и да се забрани сва пропаганда која је с тим у вези.

У својој прошлој претставци на Господина Војног Гувернера у Србији, ми смо предвиђали - а то је свакоме било лако предвидети да ће физички и духовни терор над Србима у хрватској држави бити извор великих нереда, па и хаоса, и врло неповољно утицати на јавни поредак суседних области, па и саме Србије. То се, на жалост, обистинило у многу већој мери него што смо очекивали. Интервенција владе Рајха у смислу овде изложених жеља, на против, би веома повољно деловала на смиривање прилика не само у српским земљама, него на југо-истоку у опште. Користило би већ само то што би се јавно показало да се онаква начела националног и надасве верског терора не слажу са духом новог поретка, како га проповеда Трећи Рајх, и да је та осуда од стране немачке владе друкчија него она споменута од стране хрватског католичког епископата.

Павелићев крвави режим, удружен са претставницима католичке цркве у Хрватској, довео је Српску православну цркву у тежа искушења него што их је икада имала; али ми имамо чврсту веру да ће Господ Бог помоћи да она и овај пут одоли невољама и страдањима, као што је одолевала небројено пута у својој тешкој и славној историји.

Изволите, Екселенцијо, примити и овом приликом израз нашег особитог поштовања

За претседника
Светог Архијерејског Синода
члан митрополит скопски
Јосиф с.р.

Прилог 4: Четврти меморандум

СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Бр. 477,617/зап. 96
17/4 марта 1942 године
БЕОГРАД

ЊЕГОВОЈ ЕКСЕЛЕНЦИЈИ НЕМАЧКОМ ВОЈНОМ ЗАПОВЕДНИКУ ЗА СРБИЈУ

Екселенцијо,

После нечувених злочинастава и недела, која су почињена над православним Србима, мирним и оданим поданицима, који сачињавају читаву једну трећину целокупног становништва данашње Хрватске, а мучени су, пљачкани, протеривани, затварани и убијани на најгрозније начине, само зато што су Срби и што су православни, дошле су и извесне изјаве највиших хрватских државних функционера у Хрватском сабору крајем месеца фебруара ове године, које нас побуђују да се са овом образложеном претставком обратимо Вашој Екселенцији.

Сви високи хрватски државни функционери изложили су том приликом званично становиште Независне Државе Хрватске према православној, или како је они радије називају грчко-источној вери и њеној организацији у Хрватској - Српској православној цркви. Читајући те говоре човек који је иоле упућен у ствар мора одмах да посумња у исправност навода, изложених у тим саборским говорима. Све оно што је у тим изјавама у Сабору речено о Српској православној цркви не одговара стварним чињеницама. И сваки онај који познаје устројство Српске православне цркве и њен историјат кроз векове њеног живота и рада, пуног хришћанске пожртвованости и јеванђелске хуманости у областима данашње Хрватске, не само под Аустро-Угарском, него и под југословенском влашћу, мора делити ово наше мишљење. Зато би нам из чисто човечанских интереса, много милије било, кад би могли бар да поставимо претпоставку, да су ови високи хрватски функционери били у заблуди, кад су овакве извештаје поднели Сабору. Нема сумње, да су бар ти највиши одговорни претставници Хрватске требали да свагда имају на уму ону давно изречену народну мудрост: „правда држи земљу и градове“. Овом приликом наша је дужност само то да надлежне упозоримо на не-

тачности које садрже ти саборски говори.

Анализом и упоређењем оба говора, одржана у Хрватском државном сабору јасно се види, да та два највиша функционера Независне државе Хрватске иако стварно имају исти циљ – похрваћивање свих Срба у Хрватској, формално заступају два разна мишљења о методама, по којима се има поступати са православним српским народом и његовом црквом у Хрватској. Да би се постигао тај циљ, један од високих говорника у Сабору је радикалнији: он наима, хоће да одмах и на пречац искорени православље из Хрватске, да би с њим и Српство истребио, а други спреман је, бар на изглед, да толерира православље, у колико сви Срби у Хрватској пристану, да се одрекну своје српске народности, признаду се Хрватима и као такви образују нову Хрватску православну цркву.

И један и други господин полазе при тој акцији са становишта да Српска православна црква, као верска организација Срба у Хрватској, више не постоји. Они, наима, сматрају да је Српска црква дефинитивно уништена тиме што су сви православни епископи као и њихови свештеници и калуђери, још током првих месеци постојање Независне Државе Хрватске, на најнечовечнији начин, од Хрватских Усташких, припадника католичке вере, горе него од најгорих безбожника, свирепо мучени, поубијани, позатварани и протерани; њихове резиденције, домови, цркве и манастири запоседнути од католика или пусти затворени, поплањени и порушени па чак и сама гробља оскрнављена су и раскопана, а сви освећени црквени предмети за православна богослужења као и све друге српске народне драгоцености разграбљене и развучене. Сем тога у исто време извршени су још нечувено свирепи покољи приређивани чак и у самим црквама, као на пример у Глини, у којима је убијено на стотине хиљада потпуно невиних Срба православне вере; док су други обично најугледнији и најимућнији Срби, пошто им је одузета сва покретна и непокретна имовина, протерани голи и боси са својих огњишта и пребачени у Србију. Нема сумње, да су све те грозоте, насиља, пљачке, мучења и убиства православних Срба по Хрватској, а која су имала очиту тенденцију да се Српство и Православље чим пре искорене из целе Независне државе Хрватске биле познате хрватским државним властима па се само зато сада ни у самом Хрватском државном сабору није смео да чује па и није чуо ниједан глас осуде свих тих страшних недела нити су предузете какве било санкције против злочинаца који су опљачкали, намучили и поубијали на стотине хиљада потпуно невиног српског народа. Један од ова два највиша функционера говорећи о формалној заштити да се ико „духовно или физички“ сили на прелаз у католичку веру

поменуо је само да „допушта“ могућност да је било појединаца који су вршили насиља у том правцу; али вели он то није направила држава, то није направљено с вољом и пристанком државе, него је то направио један човек, који је порадио изван свога права или пак ако је то радио, у свом је дјелокругу радио, онда је тај дјелокруг прекорачио“. И то је све. Том приликом у Сабору није се чула реч од надлежних да су предузете какве санкције противу оних који су прекршили заповест, као и да су предузете мере, како би се онемогућила даља страдања српског православног народа у Хрватској.

Оба два говорника у својим саборским говорима категорички су потврдили: да у Хрватској више не постоји Српска православна црква и да је тамо више никада неће бити. Један од њих рекао је: „да се не може дозволити на територији Независне државе Хрватске оснивање и опстанак Српске православне цркве“. Други пак говорник нагласио је: „Ми смо у хрватској домовини имали грчко-источну цркву, али у хрватској држави не може бити Српско-православне цркве“. Шта више, то је већ и озакоњено, јер је са најнадлежније стране у Сабору изјављено: „Да хрватска државна Влада за сада стварно признаје три вере: католичку, западног и источног обреда, муслиманску и евангеличку аугзбуршког-хелветског вјероисповедања“. Према томе, православље у Хрватској није призната вероисповест, па је свима Србима који су православне, и поред свих мука и страдања, остали верни, најстрожије забрањено не само свако јавно него и приватно богослужење тако да већ више од осам месеци новорођења српска деца у Хрватској остају некрштена, склопљени бракови невенчани, а умрли неопојани. Тако што, у толиким размерама није се догађало ни за време најбруталнијих гоњења хришћанства у старим многобожачким и доцнијим муслиманским државама, као што се ево сада у просвећеном XX веку збивало и збива у новој римокатоличкој Хрватској држави. У вези с тим поведена је и најенергичнија пропаганда, да се сви још преостали у Хрватској Срби-патници, који су остали верни своје православљу, на који било начин приволе да напусте своју веру и приме римокатоличку. Та је акција несумњиво организована, колико од црквених римокатоличких, толико и од државних хрватских власти, јер је у Сабору најмеродавнији претставник Хрватске државе изјавио: „Како Независна држава Хрватска подупире акцију прелаза грчко-источњака на католичку вјеру“, и, завршујући свој говор о томе, нарочито је нагласио православним Србима: „Гко не жели из било којих разлога признати ово повјесно стање /т.ј. прелаз у римокатоличанство/ просто му стоји напустити териториј ове државе“.

Тежња овог претставника највише власти у Хрватско, да што пре и на који било начин све још заостале Србе православне у Хрватској пошто пото покатолички и похрвати, није нимало утицала да у свом говору учини једну јасно запажену недоследност /баш у почетку свог говора, где је било речи о односима Хрватске државе према верама, рачунајући нарочито са верском осетљивошћу муслимана специјално нагласио да се Хрватска државна влада и у тим питањима управља по напутцима /чл. 136/ Оца Домовине др. Анте Старчевића, који гласи: „Странка права има народ подучити, да је вјера ствар душевности, да се по вјери не дјели ниједан, да вјера мора бити слободна тако, да ју не смије нико дирати, ни своју другоме силом наметати, да народ има бити један и у срећи, благодатању и слободи и да досадашња неслога у Хрватској добро служи само непријатељу народа“. /Види „Хрватски народ“ од 26. 11. 1942, бр. 362/.

Овакве изјаве у Сабору од најнадлежнијег претставника највише хрватске власти природно је да су морале забринути и узбунити муслимане, који су се признали Хрватима, али не желе да напусте своју вјеру. Њихова интервенција на најнадежнијем месту имала је за последицу, да је већ трећег дана, после горенаведених говора, у Хрватском сабору дата изјава: „Да није истина. да Хрватска држава настоји да православне преведе на католичку вјеру и да нема никог у Хрватској тко има што против православља, да је државни интерес, да не буде у држави никада никаквих неспоразума. а најмање верских трзавица; па ће се стога питање Православне цркве у Хрватској, која није “интернационална”, него “партикуларна” и национална, уредити тако да њена организација не буде ни српска ни грчка, него “само хрватска”, која у своме духовном животу врши и ужива потпуну духовну слободу, слободу савјести, али у свима другим стварима мора бити под надзором Хрватске државе и њезиних области. У Хрватској не може бити српске, а не може бити ни грчко-православне цркве, него само Хрватска православна црква, о чијој ће организацији паметни људи, људи којима је до народних пробитака, а којима је и до вјерских пробитака, знати се снаћи, знати скупити главе и проучити, промислити и то питање на задовољство православља, на задовољство народа и на пробитак Хрватске државе ријешити“. /Види „Хрватски народ“ од 1 марта 1942, бр. 368/.

Када је горенаведени говорник изјавио у Сабору. да Независна држава Хрватска настоји да православне преведе у католичанство он је покушао да тај поступак оправда мотивацијом да је „тај прелаз само поврат пријашњој дједовској вјери, те је држави познато, да је само промичбом /пропагандом/ из тога хрватског елемента створено накнадном

промишљава Српство“. /Види “Хрватски народ” од 26. 11. 1942, бр. 262/.
Говорник је ово своје тврђење засновао на темељу неколико спорадичних случајева прелаза појединих римокатоличких породица и села током XVI и XVII века у православље; али треба знати да и то није било утицајем какве систематске српске пропаганде, јер Српска православна црква није никада ни имала организовану пропаганду, а камо ли за турског ропства у оним тешким вековима, већ се то збивало, у колико се збивало, спонтано из властитих побуда и разних узрока. Тако се на пр., зна, да су поједини римокатолици у областима данашње Хрватске који нису хтели да приме увађење новог григоријанског календара, када се он крајем XVI и почетком XVII века почео уводити међу њих, радије пришли православљу које је остало при старом календару, а други су опет то исто учинили због сукоба са својим несавесним и немарним духовним пастирима, као што се јасно види из једне оптужбе жупана Илока и Љубе у горњем Срему, поднесене 1634 године пропаганди у Рим / итд. Међутим, сличних прелаза појединаца из римокатоличанства у православље и обратно бивало је свагда и раније и доцније, само с том разликом што се Срби нису никад служили никаквом пропагандом, а римокатоличка црква од 1622 године има специјалну организацију за пропаганду, која је, помоћу римокатоличких државних власти, кроз читав XVII и XVIII век задавала велике невоље српском народу у Хрватској и успела да уништи најстарију српску православну црквену организацију у Хрватској – Марчанску епархију, из које се доцније развила данашња унијатска крижевачка бискупија, којој је силом државних власти пошло за руком да у половини XVIII века поунијати и одроди све православне Србе у области Жумберка, на граници Хрватске и Крањске. А да православни Срби на целој територији данашње Хрватске нису то постали пропагандом, већ да су као такви дошли у те области са развијеном националном и верском православном свешћу, дао је проф. Рад. М. Грујић детаљне и многобројне документоване доказе у својој опширној књизи „Апологија српског народа у Хрватској и Славонији и његових главних обележје“/Нови Сад, 1909, стр. 1-291 и I-VIII/, поводом „оптужнице“ Краљ. држ. одвјетника у Загребу од 12 јануара 1909 против Срба, за време хајке на православље и српство због Босне и Херцеговине, у доба анексионе кризе.

Један од говорника у Сабору дао је у свом говору овакву карактеристику православних цркава уопште, и нарочито српске: „Источне цркве припадају т.зв. цезаристичким црквама, т.ј. таквим црквама где је уплив државне власти на све гране вјерске и на само постављање вјерских службеника толики, да у стварности те цркве не уживају никакву

ни организацијску ни функционалну слободу, него су те цркве органи државне власти, јер је и сам државни поглавар уједно и врховни поглавица цркве, те јер је позната чињеница, да лаички елеменат у тим црквама имаде преодминантну улогу. Према томе дозволити на територији Независне државе Хрватске оснивање и опстанак Српске православне цркве значило би дозволити Влади државе Србије, да врши један дио своје државне власти, путем Српске православне цркве и на територији Независне државе Хрватске, што ниједна држава на свијету не би дозволила и не може дозволити, а то исто неће дозволити ни Независна држава Хрватска“/Види „Хрватски народ“ од 26. 11. 1942, бр. 262/.

Други високи говорник додао је овим аргументацијама противу Српске православне цркве и следеће: „Ми смо у Хрватској домовини имали грчко-источну цркву. Грчко-источна се звала зато, јер су били припадници православља у нашој земљи подвргнути грчком патријарху, који се за њих бринуо само толико што је од бискупа, да их помаже. добијао велике награде. Онда је, колико се сећам, и у Хрватском сабору створен један законски чланак по којем су сви припадници православља у Хрватској подвргнути српској патријаршији и тако је постала Српска православна црква. Српска православна црква јесте саставни део српске државе Србије. Хијерархички је Српска православна црква вођена по државној власти Србије. Србија, њезини државни претставници постављају патријарха или бар у најмању руку претежно судјелују код његова постављења а од њега овиси читава државна хијерархија од жупника до капелана. Све то овиси од државне власти Србије. То може бити у Србији, можда је то могло бити и у бив. несрећној Југославији, али у Хрватској држави то не може и неће бити“./Види „Хрватски народ“ од 1 марта 1942, бр. 365/.

На ове аргументације, ми ћемо најјасније показати и доказати на једном очигледном и Хрватима најприступачнијем примеру из живота саме Српске православне цркве баш у самој Хрватској под бив. римокатоличком аустро-угагском државном влашћу, како све оно што су поменута господа навела у својим саборским говорима не одговара правом стању ствари.

Православни Срби у Хрватској спровели су тамо своју црквену организацију још током XVI века, када су се на позив аустријских војних власти, у великим масама, из разних турских области са Балкана преселили на опустела хрватска земљишта под аустријском државном влашћу, да као крајишници јуначки бране остатке Хрватске и Западну Европу од даљих турских продирања. Ти Срби успели су да већ крајем

тога века добију и свог посебног православног епископа, са седиштем у манастиру Марчи недалеко од Загреба. Епископа је бирао сам народ, потврђивао аустријски цар, као хрватски краљ, а посвећивао га је српски пећки патријарх. Тај први српски православно епископ у Хрватској управљао је свима духовним пословима православних Срба у Хрватској и Угарској, у колико су те земље још биле под аустријском влашћу, од Јадранског мора више Сења па до Дунава код Коморана. А када се за време великог аустријско-турског рата од 1683–1699 и сам српски патријарх из Пећи одметнуо од Турака, придружио војсци хришћанског аустријског цара, признао га за господара и са многобројним српским народом прешао под аустријску власт, цар Леополд I одмах је одобрио потпуну организацију Српске православне цркве по свима областима Угарске и Хрватске. Свечана повеља о томе издата је у Бечу већ 21 августа 1690 са овим главним садржајем: Српском Патријарху/Rascianorum Patriarcha/ и његовом српском народу /*tota communitas eiusdem gr. ritus et nationes Rascianorum*/допушта се да по Угарској и Хрватској могу слободно живети у својој православној вери и по српским обичајима источне цркве грчкога обреда /*ut justa Orientalis Ecclesiae graeci ritus Rascianorum consuetudinem*/. Сем тога сав српски народ под аустријском влашћу у угарским и хрватским областима добио је право том повељом да може сам слободно бирати себи свога врховног духовног поглавицу – патријарха или архиепископа из чланова српскога народа. /*e natione et linguerasciana*/, који ће својим српским народом слободно управљати и како по градовима, тако и по селима постављати српске свештенике /*rascianos sacerdotes*/ итд. А када су римокатолички прелати почели ометати патријарха при његовом раду на организацији Српске православне цркве по Угарској и Хрватској, цар Леополд је својом новом повељом од 4 марта 1695 године обратио се с налогом, не само свима римокатоличким црквеним претставницима по Угарској и Хрватској, него специјално и „бану надих краљевина Далмације, Хрватске и Славоније“, да је и он као и сви остали државни управници дужан српског патријарха и његове епископе „штитити, заклањати и бранити против свију незаконитих нападача, узнемиривача и штетника“. Тај свој налог цар је образложио овако: „Кад смо милостиво расудили верне услуге реченога српског народа, које нам је он принео против општег хришћанског непријатеља и то обилно проливиеном крвљу засведочио... милостиво смо одлучили, да поменутом архиепископу-патријарху остане неповређено његово старо достојанство и власт, да може – у колико му то по праву и обичају његове вере припада – постављати епископе своје вере; а епископи које је

он поставио да могу све своје духовне послове без сметње свршавати... и примати црквене приходе, који им по вери и старом обичају припадају“. Сем тога цар је том приликом наредио да и сам српски православни народ по Хрватској и Угарској, ма где становао „може слободно вршити и исповедати своју веру без икаквог страха, опасности и штете по живот и имање своје“; а уз то „да може уживати и пређашњу, Србима још у старо доба /у XV веку/, по гласу III члана 5 одлуке Краља Матије и последњег чл. II одлуке Краља Владислава, одобрену слободу у плаћању десетка /римокатоличком свештенству/ јер ће тај десетак сами Срби употребљавати за издржавање епископа своје вере, па им стога не смеју никакве сметње чинити ни наши /римокатолички/ прелати ни државни службеници...“.

Када се упореде овако разумно и праведно схватање и одобрење организације и чување Српске православне цркве и верског живота православних Срба у Угарској и Хрватској, од ондашњег највишег државног фактора, њиховог немачко-аустријског цара и апостолског краља угарско-хрватског Леополда I као и његовог канцелара Блажа Јаклина, њитранског римокатоличког бискупа – који је заједно с царем потписао ову повељу – са аргументима и наводима саборских говорника, произилази да ови аргументи и наводи не одговарају тачности и не могу опстати.

На основу поменутих повеља цара Леополда I и општих канонских прописа православне цркве постала је за све православне Србе у Хрватској и Угарској једна црквена организација. Карловачка митрополита са седиштем митрополита и архиепископа-патријарха у Сремским Карловцима – прво као аутономна а затим као потпуно аутокефална или самостална Српска православна црква. Над том Српском православном црквом у Хрватској и Угарској, потпуно независној не само од сваког православног владара, него чак и од сваког другог православног црквеног поглавара – сем у чисто догматским односима – вршио је стално право врховног надзора само римокатолички немачки аустријски цар, као апостолски краљ угарско-хрватски. А за доказ тога биће довољно да овде приведемо само „закон о уређењу посала цркве грчко-источне“, који је 14 маја 1887 године донео Хрватски Сабор у Загребу, на основу 9 члана Угарског сабора од 1868 године „у ствари српско-грчко-источне цркве која у опсегу земаља круне угарске сачињава неразделиву целину“, како се изричито каже у том закону. Чл. 1 тога Хрватског закона о Српско православној цркви гласи: „Срби исповједници вјере грчко-источне у краљевинах Хрватској и Славонији станујући, у грчко-источној

српској самосталној митрополији, власни су, уз приуздражај уставним путем вршити се имајући права врховнога надзора Његовог Величанства, своје послове, цркве, школе и овамо односећих се заклада, унутар границе земаљских закона, у свом српском грчко-источном народно-црквеном конгресу, састојећем се из заступства свих вјерника, станујућих у земљах круне угарске, и сазваном након претходне пријаве Његовом Величанству периодички, за све исповједнике исте цркве спадајуће на митрополију српску самостално ријешавати, уређивати по својих органих руководити и њима управљати у смислу установа створених на тих народно-црквених саборних и одобрених по његовом Величанству“.

Из саборског говора високог хрватског функционера видели смо већ, да је њему било познато за овај закон Хрватског сабора о Српској православној цркви па је пак поред тако јасне раније правилне хрватске законске карактеристике права и дужности Српске православне цркве у Хрватској према врховном хрватском државном поглавару ипак изјавио: „Како је тобоже Српска православна црква /уопште/ саставни део српске државе, Србије, и да је хијерархијски Српска православна црква вођена по државној власти Србије, па да је зато њен опстанак у Независној држави Хрватској немогућ.“

Други пак говорник у Сабору рекао је: „Да би дозволити на територији Независне државе Хрватске оснивање и опстанак Српске православне цркве значило дозволити Влади државе Србије да врши један дио своје државне власти путем Српске православне цркве и на територију Независне државе Хрватске, што ниједна држава иа свијету не би дозволила и не може дозволити.“

Овај навод, који је у суштини исти као и онај први, није ни потребно посебно оповргавати. То је учинила већ сама мађарска држава која је после оснивања самостална Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918 године, доцније Југославије, допустила да на мађарском државном територију и даље остане досадашња организација Српске православне цркве и, шта више, дозволила је да њен српски будимски епископ и даље остане у канонској хијерархијској зависности од обновљене српске православне патријаршије у Југославији и да, као пуноправни члан те Цркве, одлази у Сремске Карловце и Београд на седнице светог архијерејског сабора; да је исти тај српски православни епископ у Мађарској био чак и кандидат за патријарха целокупне Српске православне цркве приликом последњег избора патријарха у Београду 1938 године, иако је поданик мађарске државе и члан мађарског парламента. А логички би било кад би Независна држава Хрватска исто тако поступила, уместо

што ту исту Српску православну цркву иа своме територију не признаје и прогони.

Везначајан је приговор саборских говорника да, наиме, у православним црквама уопште „лаички елеменат има предоминантну улогу“. Разуме се да та чињеница и кад би била потпуно истинита не би могла бити ни најмањи разлог за овакво прогањање и готово потпуно уништење Српске православне цркве у Хрватској, па је само из интересантности напомињемо и наводимо, пошто је Независна држава Хрватска реципирала, не само евангелистичку цркве него и муслиманску верску организацију, у којима је лаички елеменат још куд и камо предоминантнији него у организацији Српске православне цркве.

Ради потпунијег обавештења о савременој општој организацији Српске православне цркве дајемо и посебни прилог и по томе питању.

Пошто смо за време писања овог меморандуме по предмету гореспомених саборских говора за један чланак једног од ове двојице високих говорника у Сабору, а који је у одломку штампан 1 марта ове године у загребачком листу „Спремност“ под насловом „Појам Босне кроз столећа“, као тобоже најчистијој историјској и етничкој хрватској области то уз овај одговор, прилажемо једну потпуно документовану експертизу, из које се види да је Босна увек била чисто српска област.

Сматрамо да смо са овом образложеном претставком уверили Вашу Екселенцију о правом стању питања организације и опстанка Српске православне цркве уопште, а посебно у Независној Хрватској држави и молимо Вас, да Српску православну цркву и српски православни народ узмете у своју моћну заштиту на највишем надлежном месту.

Изволите, Екселенцијо, и овом приликом примити уверење нашег особитог поштовања.

За Претседника
Светог Архијерејског Синода
члан, Митрополит скопски.

Садржај

Молбе и вапаји.....	5
Уводне напомене.....	9
1.1. Краљевина Југославија уочи и после Априлског рата 1941. године.....	10
1.2. Независна Држава Хрватска.....	14
1.3. Војноокупациона територија Србија.....	16
2.1. Судбина српског народа у Независној Држави Хрватској.....	20
2.2. Судбина свештенослужитеља Српске православне цркве.....	45
2.3. Судбина црквених објеката.....	57
3. Делатност Светог Архијерејског Синода.....	75
ПРИЛОЗИ	105
Прилог 1.....	107
Прилог 2.....	128
Прилог 3.....	159
Прилог 4.....	168

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

271.222(497.11)-9(497.13)''1941/1942''(093.2)

271.222(497.11)-9:323.282(497.13)''1941/1942''(093.2)

341.485(=163.41)(497.13)''1941/1942''(093.2)

271.222(497.11)-523.4/9-9(497.13)''1941/1942''(093.2)

ЂУРИЋ Мишина, Вељко, 1953-

Меморандуми Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве 1941-1942. године војно-управним командантима Србије / Вељко Ђурић Мишина. - Београд : Музеј жртава геноцида : Одбор за Јасеновац Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве, 2020 (Горњи Милановац : Графопринт). - 179 стр. : илустр. ; 24 cm. - (Библиотека Документа ; књ. 1 / [Музеј жртава геноцида])

Тираж 250. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-86831-58-3

а) Српска православна црква -- Историја -- Независна Држава Хрватска -- 1941-1942 -- Историјска грађа

б) Српска православна црква -- Свештенство -- Независна Држава Хрватска -- 1941-1942 -- Историјска грађа

в) Срби -- Геноцид -- Независна Држава Хрватска -- 1941-1942 -- Историјска грађа

г) Цркве -- Уништавање -- Независна Држава Хрватска -- 1941-1942 -- Историјска грађа

COBISS.SR-ID 18822665